

**AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
19. YÜZYILIN İLK YARISINDA YAKUTLAR VE
TUNGUZLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Celal CENGİZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Gülay ÇINAR

Temmuz, 2022

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
19. YÜZYILIN İLK YARISINDA YAKUTLAR
VE TUNGUZLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hazırlayan
Celal CENGİZ

Danışman
Doç. Dr. Gülay ÇINAR

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Avrupalı Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakutlar ve Tunguzlar Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/07/2022

İmza

Celal CENGİZ

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Celal CENGİZ
	Numarası	180635118
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	“Avrupalı Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakutlar ve Tunguzlar Üzerine Bir İnceleme”	
Tez Savunma Sınav Tarihi	06.07.2022	
Tez Savunma Sınav Saati	10.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğüne kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN 19. YÜZYILIN İLK YARISINDA YAKUTLAR VE TUNGUZLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Celal CENGİZ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Temmuz, 2022

Danışman: Doç. Dr. Gülay ÇINAR

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yakutlar ve Tunguzlar üzerine yapılan tarihsel çalışmalar azdır. Yakutlar ve Tunguzların yazma geleneklerinin olmaması, coğrafi olarak Sibirya'nın ücra köşelerinde yaşamaları nedeni gibi durumlar bu toplum üzerine çalışmaları zorlaştırmıştır. Yapılan araştırmaların çoğu dil ve etnogenezi üzerine yapılan çalışmalardır. Yakutlar ve Tunguzların tarihi ve sosyo-kültürel yapılanmalarına dair yeni bilgilere ulaşmak isteği bizi Doğu Sibirya bölgesini ziyaret eden ve yerleşik nüfus hakkında detaylı bilgi veren Avrupalı seyyahların notlarına yönlendirmiştir. Kaynak araştırmaları sonucu 19. yy.ın ilk yarısında Sibirya'nın kuzeydoğusuna giden beş Avrupalı gezginin seyahatnameleri belirlenmiştir. Seyyahların özgeçmişini hakkında araştırmalar yapılmıştır. Yakutlar ve Tunguzlar üzerine yapılan Türkçe ve İngilizce tetkik eserler incelenmiştir. Seyahatnameler, Tunguzlar ve Yakutların kökeni, coğrafyası, dilleri, sosyal ve kültürel yapıları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Yapılan bu araştırmalar ile Yakutlar ve Tunguzların kimlikleri, tarihi serüvenleri, yaşadıkları coğrafya ve sosyo-kültürel dokuları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yakutlar ve Tunguzlar üzerine tarihsel anlamda araştırmaların artmasına dikkat çekmeyi, gelecek tarihçilerin Sibirya'daki Türk tarihi ve kültürünü araştırmaya teşvik etmeyi, seyahatnamelerin Türk tarihi açısından önemini vurgulamayı, Yakutlar ve Tunguzların 19.yy. ilk yarısındaki sosyal hayatlarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yakutlar, Tunguzlar, Seyahatname, Doğu Sibirya, 19. yüzyıl.

ABSTRACT

YAKUTS AND TUNGUSES IN THE FİRST HALF OF THE 19TH CENTURY THROUGH THE EYES OF EUROPEAN TRAVELERS

CELAL CENGİZ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

July, 2022

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Gülay ÇINAR

Historical studies on Yakuts and Tunguses in the Republic of Turkey are scarce. Yakuts and Tunguses do not have a writing tradition and that they live in remote parts of Siberia geographically made it difficult to work on this society. Most of the research done is on language and ethnogenesis. The desire to reach new information about the historical and socio-cultural structures of the Yakuts and Tunguses led us to the notes of European travelers who visited the East Siberian region and gave detailed information about the settled population. As a result of resource research, the travel books of five European travelers who went to the northeast of Siberia in the first half of the 19th century were determined. Research has been done on the biography of the travelers. Turkish and English research works on Yakuts and Tunguses were examined. Travelogues provide important information about the origin, geography, language, social and cultural structures of Tungus and Yakuts. With these researches, the identities, historical adventures, geography and socio-cultural textures of the Yakuts and Tunguses were tried to be revealed. This study aims to draw attention to the increase in historical research on Yakuts and Tunguses in the Republic of Turkey, to encourage future historians to research Turkish history and culture in Siberia, to emphasize the importance of travelogues for Turkish history, to reveal the social life of Yakuts and Tunguses in the first half of the 19th century.

Keywords: Yakuts, Tunguses, Travelogue, Eastern Siberia, 19th century.

ÖN SÖZ

Seyahatnameler, sadece başka dünyaları keşfetmek için yola çıkmış insanların başından geçen olayları aktaran eserler değil, onlar döneminin sosyoekonomik, sosyokültürel ve düşünce tarihi yazımında kullanılması gereken son derece önemli metinlerdir. Bu çalışma bilinmeyen dünyalara dair seyyahların aktarımlarındaki zenginliğin fark edilmesi ve en eski Türk yerleşim bölgesi olan Sibiry'a da 19. yüzyılda varlık gösteren Yakutlar ve Tunguzların vaziyetine ışık tutulması arzusu ile şekillenmiştir. Sibiry'a'nın Doğusuna giden Avrupalı seyyahlar Tunguzlar ve Yakutlar ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

İncelediğimiz seyahatnameler edebi bir dil ile kaleme alınmıştır. Bundan dolayı çeviri yapmakta zorlandım. Bu zorluğun üstesinden gelmek için Longman adlı sözlükten yararlandım. Bu çalışmada beni en zorlayan bölüm Yakutlar ve Tunguzların coğrafyasını incelemek oldu. Seyyahlar, ziyaret ettikleri bazı yer isimlerini kendi ana dilleri ile ifade etmişlerdir. Bu durumda bazı adı geçen yerleri birbiriyle karşılaştırmamız ve tespit etmemiz zorlaşmıştır. Bu yerleri tespit etmek ve karşılaştırmak için seyyahların bu yerler ile alakalı verdikleri topografik ve iklimsel bilgiler incelenmiştir. Seyyahların seyahat güzergahı haritalandırılmış ve geçiş yerleri tespit edilmiştir.

“Avrupalı Seyyahların Gözünden 19. Yüzyılın İlk Yarısında Yakutlar ve Tunguzlar Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışma Türk tarihi için önemli iki toplumun coğrafyası, tarihi, sosyal ve kültürel hayatını gösteren bir metindir. 19. yüzyılın ilk yarısında Sibiry'a'ya seyahat eden, Avrupa kökenli beş seyyahın bakış açısıyla incelemiş ve yorumlanmıştır.

Bu çalışmamda beni destekleyen, cesaretlendiren ve yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Gülay Çınar'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezi en iyi şekilde inceleyerek metnin geliştirilmesi hususunda fikir, öneri ve tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. Gürsoy Şahin ile Doç. Dr. Seda Vurgun Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım. Yine, tez çalışmamdaki katkılarından dolayı Selcan Özyurt, Gaye Yavuzcan, Gökhan Şanlı ve Ayşegül Demiröz'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez sürecimde yaşadığım sıkıntılı dönemlerde bana destek olan, sevgisini ve şefkatini esirgemeyen başta canım annem ve babam; Şadan-Üzeyir çiftine ve biricik aileme teşekkürlerimi sunarım.

Celal CENGİZ

2022, Lodz

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKUTLARIN DİLLERİ, KÖKENLERİ VE YURTLARI

1. YAKUT VE SAHA İSMİNİN KÖKENİ.....	7
1.1. SİBİRYA’NIN KUZEYDOĞUSUNDA İLK KEZ GÖRÜLEN YAKUTLAR	8
1.2. DİLLERİ.....	9
1.3. KÖKENLERİ	11
1.4. YAKUTLARIN ANA YURDU	17
2. GÜNÜMÜZ VE 19. YÜZYILDA YAKUTLARIN DÂHİL OLDUĞU COĞRAFYA.....	22
2.1. YAKUTLARA HAYAT VEREN OVALAR	22
2.2. YAKUTİSTANIN KONUMU	22
3. GÜNÜMÜZ VE 19. YÜZYILDA YAKUTİSTAN’IN BAŞKENTİ VE BAZI MESKENLERİ.....	24
3.1. YAKUTSK	24
3.2. NERÜNGİ	28
3.3. MİRNIY	29
3.4. LENKS	30
3.5. ALDAN	31
3.6. SREDNE KOLYMSK.....	32
3.7. ZASHİVERSK	33
3.8. KİRENKS.....	35
3.9. VERKHUYANKS.....	36
3.10. NİSHNEY KOLYMSK.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TUNGUZLARIN KÖKENLERİ, DİLLERİ, YAŞADIĞI BÖLGELER

1. TUNGUZ ADININ KÖKENİ.....	39
2. TUNGUZLAR’IN KÖKENİ	40
3. TUZGUZLAR’IN DİLLERİ	42
4. TUNGUZLAR’IN COĞRAFYASI.....	44
5. SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA BAZI TUNGUZ YERLEŞİMLERİ.....	45
5.1. AÇİNKS	45

5.2. KRASNOYARKS	46
5.3. KANSK	48
5.4. UEGA	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SİBİRYANIN KUZEY DOĞUSUNA GİDEN AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN TUNGUZLAR VE YAKUTLAR'DA SOSYAL HAYAT

1. TUNGUZLARIN VE YAKUTLARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ... 50	
2. TUNGUZLARIN VE YAKUTLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ..... 52	
2.1. TUNGUZLAR VE YAKUTLARDA GİYİM..... 54	
3. TUNGUZLARIN VE YAKUTLARIN YAZLIK VE KIŞLIK YURTLARI 62	
4. YAKUTLAR VE TUNGUZLARDA BESLENME 67	
4.1. HASTALIKLAR 71	
5. DİNLERİ VE TOTEMLERİ..... 72	
5.1. ŞAMANİZM 72	
5.2. TOTEMLERİ 75	
6. Tunguzlar'ın Duası ve Dansı 76	
SONUÇ77	
KAYNAKÇA.....80	

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Peter Dobell'in Gezdiği Güzergâh	5
Şekil 2. Dundas'ın Gezdiği Güzergâh	5
Şekil 3. Sarychev'in Seyahat Güzergahı	6
Şekil 4. Wrangel'in Seyahatini Gösteren Güzargah.....	6
Şekil 5. Lena Havzası	20
Şekil 6. Yakutistan'ın Coğrafi Konumu	23
Şekil 7. Yakutsk'un Haritadaki Konumu	25
Şekil 8. Nerüngi'nin Haritadaki Konumu	29
Şekil 9. Mirniy'in Haritadaki Konumu	29
Şekil 10. Lenks'in Haritadaki Konumu	30
Şekil 11. Aldan'ın Haritadaki Konumu	31
Şekil 12. Sredne Kolymysk'in Haritadaki Konumu.....	32
Şekil 13. Zashiversk'in Haritadaki Konumu	33
Şekil 14. Kirensk'in Haritadaki Konumu	35
Şekil 15. Verhoyanks'ın Haritadaki Konumu	36
Şekil 16. Kolymysk'in Haritadaki Konumu.....	37
Şekil 17. 1996 Yılında Sibiry'a'da Konuşulan Dillerin Dağılımı.	44
Şekil 18. Açınsk'in Haritadaki Konumu	45
Şekil 19. Krasnoyarsk'ın Haritadaki Konumu	46
Şekil 20. Kansk'ın Haritadaki Konumu	48
Şekil 21. Okata Nehrinin Kıyısında Bulunan Arka Köyü'nün Konumu.....	49
Şekil 22. Erkek Sangıyahı	56
Şekil 23. Kadın Sangıyahı	56
Şekil 24. Kadınların Kullandığı Şapka	58
Şekil 25. Erkeklerin Kullandığı Şapka	58
Şekil 26. Tunguzların Erkek ve Kadın Giysilerini Betimleyen Görsel.....	60
Şekil 27. Tunguzlar'ın Ren Geyikleri ve Yaşadıkları Yurt.....	62

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.:Adı geçen makale

a.g.t.:Adı geçen tez

Bkz.: Bakınız

T.D.V: Türk Diyanet Vakfı

C: Cilt

GİRİŞ

Yakutlar ve Tunguzlar Doğu Sibirya'nın ücra köşelerinde yaşayan, bir zamanlar dünyadan izole kalmış zorlu coğrafya şartlarında hayata tutunabilmiş iki akraba topluluktur. Geçmiş yıllarına dair tarihi ve edebi metinlere sahip olmamaları dünyanın ücra köşelerinde yaşamış bulunmaları nedeniyle geçtiğimiz yüzyıla kadar bu topluluklar hakkında bilgiler kısıtlı idi. Bu nedenle onların yaşayış biçimleri ve coğrafyası üzerine fikir edinmenin yollarından biri de seyahatnamelerdir. Özellikle Doğu Sibirya'nın keşfinden sonra burada anlatılan ilginç hikayeler ve masallar Avrupalı seyyahları bölgeye çekmiştir. Bunun ile birlikte bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip ve bakir olması, sömürgeci güçleri bölgenin hızla tanınması için harekete geçirmiştir. 18 ve 19. yüzyıllar arası bölgeye adeta seyyah akını başlamıştır. Bölgeye giden seyyahlar bu topluluklar ve coğrafya hakkında önemli bilgiler vermiştir. Bunun üzerine bu toplulukların ne yedikleri, bu çetin coğrafyada hangi yöntemler ile hayatta kaldıkları, barınmaları kısaca sosyokültürel hayatları bölgeye duyulan merakı kısmen gidermiş. Bunun neticesinde bölge halkını merkeze alan bilimsel araştırmalar hız kazanmaya başlamıştır. Araştırmaların kapsamı zamanla genişlemiş fen bilimleri ve sağlık bilimlerinde de çalışmalara hız verilmiştir. Seyahatnameler, geniş ve ilginç bir coğrafyayı tüm bilimlerin araştırma alanı haline getirmiştir. Bu araştırmalara konu olan topluluklardan ikisi Yakutlar ve Tunguzlardır.

19. yüzyılın ilk yarısında Sibirya'nın Kuzey Doğusuna giden beş Avrupalı seyyahın seyahatnameleri çalışma konumuzun ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Alman, İskoç, Rus ve İrlandalı seyyahlar Avrupa'nın farklı milletlerindedir. Bu sayede Tunguzlar ve Yakutları çeşitli perspektiften inceleme imkânımız olmuştur. Seyyahların kimlikleri ve meslekleri onların gezi raporlarını ve dikkat çektikleri hususları değerlendirmemizde yardımcı olacağından onları tanıtmakta fayda görülmüştür.

Gawril Andreyeviç Sarychev, 1 Temmuz 1763'de Saint Petersburg'da doğmuştur. Hidrograf ve Amiral olan Sarychev, kariyerine sekiz yaşında bir deniz askeri öğrencisi olarak başlamış ve 1781'de Rus İmparatorluk Donanması'na katılmıştır. 1785-1794 yılları arasında İmparatoriçe II. Catherine'nin desteklediği Sibirya seferine katılmıştır. Sarychev, Slava Rossii adlı gemiyle Okhotsk Denizi'nin kıyı şeridini gezmiş Okhotsk'tan Aldoma'ya kadar ilerlemiştir. Aleutian Adaları'nın çoğunu haritalandırmıştır.

1802-1806'da Sarychev, Baltık hidrografik seferine öncülük etmiştir. Ayrıca 1808'den beri Rusya'da hidrografik araştırmalardan sorumlu olarak çalışmış ve 1826'da Kuzey Pasifik Okyanusu'na ilişkin bir atlas oluşturulmasına öncülük etmiştir. 1808'de Koramiral olmuş ve ertesi yıl Rusya Bilimler Akademisi'ne üye olmuştur. 1830'da Amiral ve bakanlık görevlerinde bulunmuştur. 1831'de büyük bir salgın sırasında koleradan hayatını kaybetmiştir¹.

John Dundas Cochrane, 1793'de Edinburg'ta doğmuştur. İngiliz Kraliyet Donanmasında görevli gezgin ve kâşif bir İskoç subayı olarak görev yapmıştır. Kendisi bahriyeli ve soylu bir amiralin oğludur. On yaşında iken kraliyet donanmasına katılmıştır. Napolyon Savaşları'nın bitiminden sonra kendisini seyahate adamıştır. Kraliyet Donanmasına katılmadan önce İspanya ve Portekiz'e yolculuk yapmıştır. Kuzey Amerika'ya doğu yolunu kullanarak gitmek istemiştir. Londra'dan yola çıkarak Fransa, Almanya, Rusya gibi ülkeleri geçerek Bering boğazına kadar gelmiştir. 1820-1823 yılları arasında Avrupa, Rusya ve Sibirya'yı gezmiştir. 1822'de Kamçatka'da Ksenia Ivanovna Loginova ile evlenmiş ve onunla beraber St. Petersburg üzerinden 1823'te Londra'ya dönmüştür. İngiltere'ye döndükten sonra 1824'te iki ciltlik eseri "Narrative of a Pedestrian Journey through Russia and Siberian Tartary, to the Frontiers of China to the Frozen Sea and Kamtchatka" adlı eserini yayınlamıştır. Rusya ve Sibirya üzerinden gerçekleştirdiği seyahatlerin anlatısı olan bu eserin ilk baskısı John Murray tarafından 1823'te yapılmış, ikinci ve üçüncü baskıları ise Charles Knight tarafından 1824 ve 1825'te yapılmıştır. Dördüncü baskı ise 1829'da Archibald Constable tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser Hollandaca ve Almanca ve Fransızcaya tercüme edilmiştir. Cochrane Fransa, İspanya, Portekiz, Almanya, Rusya ile Asya'dan Kamçatka'ya yürüyerek seyahat ettiği için kedisine "Yayan Seyyah" denmiş ve bu şekilde ünlenmiştir². 1824'te Güney Amerika'ya bir gezi düzenlemiştir. 1825'te Kolombiya'da ateşli hastalıktan dolayı ölmüştür.

Georg Adolf Erman, 1806'da Berlin'de doğmuştur. Babası Paul Erman, Berlin Üniversitesi'nde fizik profesörü olarak çalışmıştır. Adolf Erman da babasının yolundan giderek Berlin Üniversitesi'nde fizik alanında doçentlik almıştır. 1828'de Erman, Rusya ve Sibirya'ya yapılan bir Norveç seferine eşlik etmiştir. Akabinde 1830 yılına kadar süren dünya çapında bir yolculuğa başlamıştır. Kamçatka'dan San Francisco, Cape

¹ A. I. Alekseev, "Gavril Andreevich Sarichev", *The Geographical Journal*, C. 134, 1968, s. 138.

² Mustafa Özbaş, *Seyahatnamelerin Aynasında Orta Asya ve Sibirya: 19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Boylarının İnanç Unsurları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE İzmir 2020, s. 32.

Horn, Rio de Janeiro, Portsmouth ve St. Petersburg'a kadar gezmiştir. Erman'ın yaptığı yolculuğun temel amacı, coğrafi ve yer ölçümü üzerine araştırmalar yapmaktır. Erman, yükseklik belirlemeleri, karasal manyetizma ölçümleri ve meteorolojik gözlemler yapmış ve bunları Rusya ve Kuzey Asya'da topladığı ilgili verilerle ilişkilendirmiştir. Ayrıca doğa tarihi, genel coğrafya, etnoloji sosyolojisi ve ekonomi üzerine çok sayıda bilgi derlemiştir. Bunları, "Reise um die Erde" (1833-1848) isimli eserinde seyahat notlarıyla birleştirerek yayınlamıştır³. Aktardığı bilgiler arasında Sibirya'ya dair dikkat çekici detaylar da yer almaktadır. Tunguzlar ve Yakutlar üzerine incelemeleri bu gezileri sırasında gerçekleştirmiştir.

Peter Dobell, 1772 İrlanda doğumlu, Rus hizmetinde çok uzun yıllar çalışmış bir tüccar, diplomat, yazar ve seyyahdır. Rusya'nın Filipinler'deki ilk başkonsolosu olarak görev yapmıştır. Dobell'in sıra dışı kariyeri Rusya'nın 19. yüzyılın başında değişen ticari ve jeopolitik pozisyonunun şartlarını yansıtmaktadır. Dobell, Fransız Devrimi'nin kaosu boyunca kariyerine Asya'da tüccar olarak devam etmek istemiştir. Çin'le başlayan Dobell, akabinde Manila'ya taşınmıştır. Bir müddet Kamçatka'da yaşayan Dobell, bu bölgeyi incelemiş, bölgenin pek çok yerine seyahat etmiş ve oradan St. Petersburg'a, Sibirya üzerinden bir seyahat gerçekleştirmiştir. Gittiği yerlerde sosyal ve ekonomik alanlar hakkında gözlemler yapmıştır. Sibirya'ya giden Dobell bu bölgenin doğal zenginliklerinden ve Kamçatka'dan çok etkilenmiş ve buraların ticari yerlere dönüşmesi için elinden geleni yapmıştır. Fakat onun için büyük problemlerden biri iklim ve coğrafi şartların zorluğu ve nüfusun az olmasıdır. Bu düşüncelerini Sibirya'daki otoritelerle her zaman paylaşmıştır. Petersburg'ta Dobell'e ticari haklar tanınmıştır. Dobell hükümete Pasifik Okyanusu'nda sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için bir plan sunmuştur. Planın ana konusu Sibirya sularında balina avcılığına başlamak, Okhovsky ve Kamçatka ile Filipinler arasında ticari ilişkiler kurmak, Sibirya'ya yaşamsal ürünler sağlamaktır. Otoriteleri ikna etmeyi başaran Dobell planı gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. 1818'de başkonsolos olarak Rus hizmetine alınmış ve Filipin Adaları'na atanmıştır. Buna karşın İspanyol hükümeti onu bir konsolos olarak tanımayı, yabancı konsolosların kolonilerde bulunmasının yasak olmasını gerekçe göstererek reddetmiştir. Bu nedenle Dobell de Rus vatandaşlığına geçmiştir. 1818'in sonunda Kamçatka'ya dönem Dobell'in işleri çok kötü gitmiş, büyük maddi kayıplar yaşamıştır. Amerikan şirketinin bölgeye gelmesi onun için bir fırsat

³ Hugh Chisholm, "Paul Erman", *Britannica Ansiklopedisi*, C. 9, Cambridge Üniversitesi press, Cambridge 1911, s. 749.

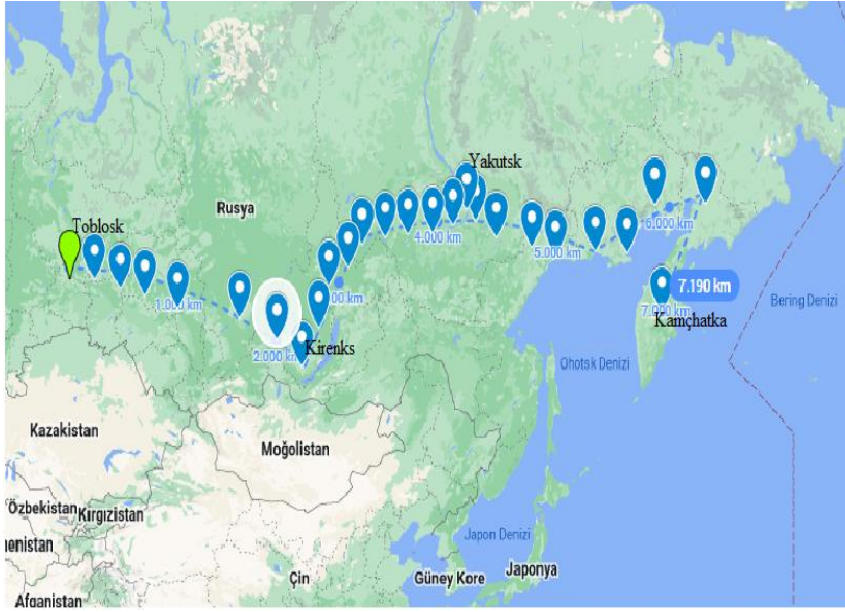
olmuş ve bu şirketle balina avcılığıyla ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Buna rağmen başarısızlıklar peşini bırakmamıştır. Bu nedenle 1828'de St. Petersburg'a dönmüştür. Bununla beraber tüccar bir seyyah olarak yaşamına devam etmiş, 1855'te vefat etmiştir⁴. Yaşadığı bu tecrübeleri "Travels in Kamtchatka and Siberia; With a Narrative of a Residence in China, in Two Volumes, Vol. I-II, London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1830." adlı eserde yayınlanmıştır.

Ferdinand von Wrangell, 1797 yılında Rusya'da doğmuştur. Alman asıllıdır. Kendisi Amiral ve Alaska valiliği yapmıştır. Saint Petersburg Bilimler Akademisi'nin üyesi olmuş ve Rus Coğrafya Derneği'ni kurmuştur. 1820'de Rus kutup denizlerini keşfetmek için Kolymskaya seferine komuta etmek üzere görevlendirilmiştir. Petersburg'dan yola çıkarak 2 Kasım 1820'de Nizhnekolymsk'e ulaşmış ve 1821'in başlarında köpeklerin çektiği kızaklarla Shelagskiy Burnu'na gitmiştir. Daha sonra Yakutların yaşadığı bölgeden içeri doğru yaklaşık 125 mil kadar ilerlemiştir. 10 Mart 1822'de kuzeye doğru yolculuğuna devam etmiş ve 46 gün boyunca buz üzerinde seyahat ederek 72° 2' kuzey enlemine ulaşmıştır. 1 Kasım 1823'te Nizhnekolymsk'ten ayrılarak 15 Ağustos 1824'te St. Petersburg'a dönüş yapmıştır⁵. "Journey on the northern shores of Siberia and the Arctic Sea, committed in 1820, 1821, 1822, 1823 and 1824" adlı eseri bu gezilerinin sonucunda yazmıştır.

⁴ Özbaş, *a.g.t.*, s. 34.

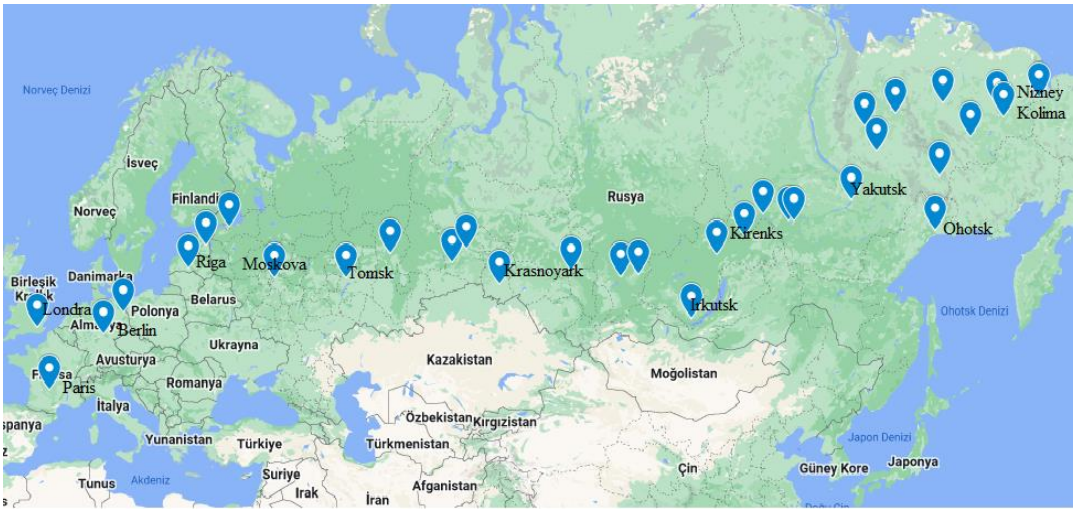
⁵ Erki Tammiksaar, "Ferdinand von Wrangell: White spots on the northeast coast of Siberia disappear", *Polar Record*, 2001 s. 151.

Şekil 1. Peter Dobell'in Gezdiği Güzergâh

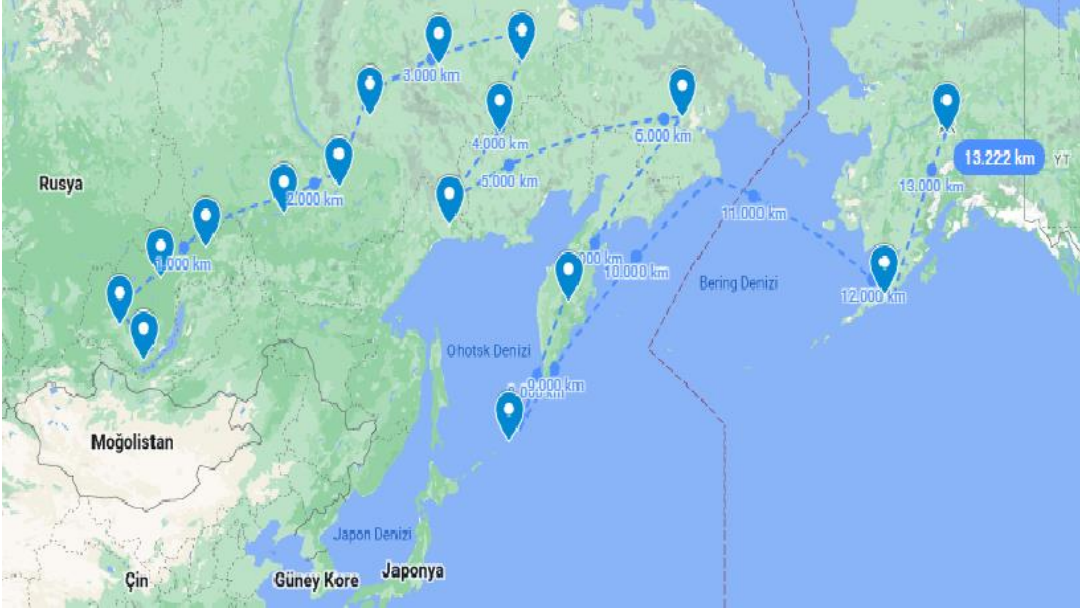
Dobell Kamçatka'dan başlayıp Toblosk'a kadar seyahat etmiştir. Sibiryâ gezisi 7 bin kilometreyi aşmıştır.

Şekil 2. Dundas'ın Gezdiği Güzergâh

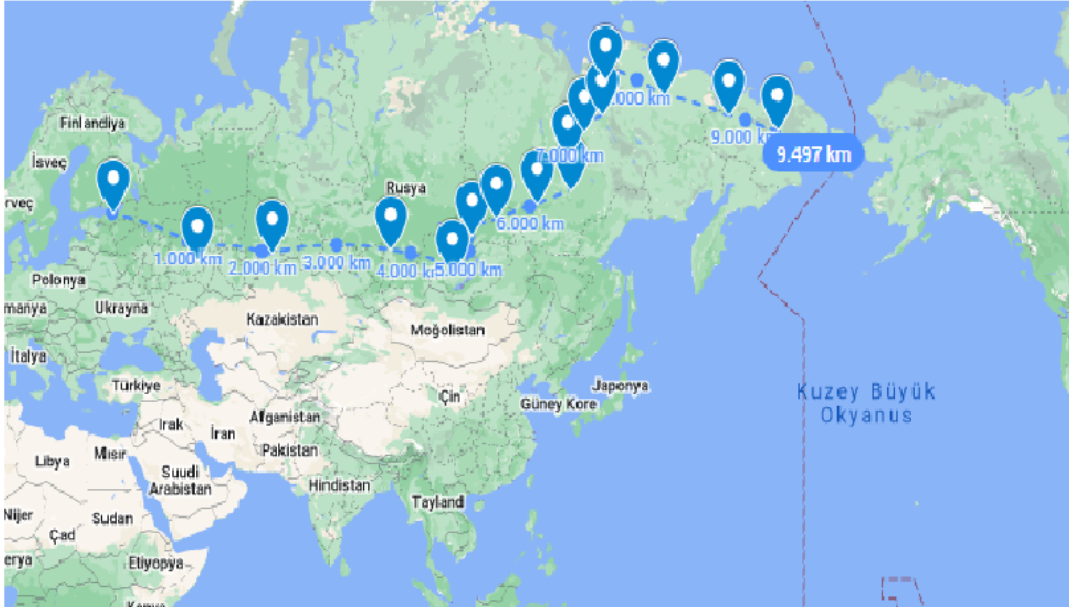
Seyahatine Londra'dan başlayıp Ohotsk'ta bitirmiştir. 13 bin kilometrenin üzerinde seyahat etmiştir.

Şekil 3. Sarychev'in Seyahat Güzergahı

Sarychev, Irkutsk bölgesinden başlayıp Alaska'ya kadar seyahat etmiş. Bunun ile birlikte güzergahında yoluna çıkan çok sayıda adayı ziyaret etmiştir. 13 bin kilometreyi aşan bir yolculuk yapmıştır.

Şekil 4. Wrangel'in Seyahatini Gösteren Güzergah

Wrangel yolculuğuna Petersburg'tan başlayıp Çukotka Bölgesin'e kadar gitmiştir. 10 bin kilometreye yakın yolculuk yapmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKUTLARIN KÖKENLERİ, DİLLERİ VE YURTLARI

1. YAKUT VE SAHA İSMİNİN KÖKENİ

Yakutlar kendilerine Saha derler. Saha isminin kökeninin tam olarak nerden geldiği bilinmemesi ile birlikte çeşitli görüşler vardır. Saha isminin kökeni şu şekilde anlatılmaktadır: Bir gün Şamanın biri "Saha Ruh'unun kalabalığı, bize yardım edin, bizi kurtarın ve bize fayda sağlayın; bize güneşi ve ayı gösterin." Bu şekilde dua ettikten sonra Yakut ahalisine dönerek "Saha adlı ruh herkese bereket ve kurtuluş getirir." demiştir. Şamanların sözüne güvenen Yakutlar "Tanrı bilir "denildiği gibi "Saha bilir "demişlerdir. Onlar şamanların "Saha" dediği ruha inanmışlardır. İyi niyetin göstergesi olarak da, "Biz Saha halkıyız ve bizim adımız Saha olacaktır." demişler ve kendilerine Saha ismini vermişlerdir⁶. Wrangel'in aktardığı rivayete göre atalarının ismi Sachalary idi ve bu yüzden kendilerine hala Sachalary demektedirler⁷.

Zeki Velidi Togan, Yakutlar'ı eski Sakalar'ın devamı ve isimlerinin kökenin buradan gelmiş olduğu ile ilgili varsayımda bulunmuştur⁸. İbrahim Kafesoğlu'nun görüşüne göre Doğu Türkçesi'nde yedi, Yakutça'da *sette*, Çuvaşça'da *sitte*: Doğu Türkçesi'nde yaka Yakutça'da ve Çuvaşça'da *saga*, *suga* olarak kullanılmaktadır. Kafesoğlu, Yakutların kendilerine "Saha ve ya Saka" demelerinin sebebini Doğu Türkçesi'nde y harfi ile okunan kelimelerin Yakutça'da s harfi olarak okunması farkına bağlamıştır⁹. Seyyah Wrangel'e göre "Saha ve ya Saka" ismini Tatar kökenli olan atalarının adından almışlardır¹⁰.

Bugünkü "Yakut" kelimesi ise Tunguz dilinden gelmektedir. Tunguzlar onları Eko diye adlandırmışlardır. Ruslar, Yakut Türklerine ait ilk bilgileri onlardan almışlar ve "e" sesini "ya" sesine çevirip, "ut" son ekini ekleyip, Saha Türklerine Yakut diye ad vermişlerdir. Bu sebepten dolayı Rus ve Avrupa literatüründe Yakut diye anılmaktadır¹¹. Dobell'e göre kaçan Kosaklar'ı arayan Ruslar Kirenge nehrinin

⁶ Waldemar Jochelson, *Yakut*, Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, New York 1933, s. 46.

⁷ Ferdinand Von Wrangel, *Narrative of an Expedition To The Polar Sea, in the years 1820, 1821, 1822, & 1823.*, Düzenleyen: Edward Sabine, Cambridge University, Londra 1840, s. 21.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 23.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, 36, İstanbul 2014, s. 52.

¹⁰ Wrangel, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹ Ahmet Taşağıl, "Yakutlar", İslam Ansiklopedisi, C.43, TDV Yayınları, ss. 295-296; J.F.Fedotoviç, "Saha Yeri ve Saha Türkleri", Yay. Haz., S.Gömeç, AÜ. DTCF. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16/26, Ankara 1994, s. 227.

kıyısında Tunguzlar'a sormuşlardı. Tunguzlar ise Kosaklar'ın Yakut diyarına gittiklerini söylemişti. Bu nedenle Yakut ismini Tunguzlar tarafından duymuşlardı¹².

1.1. SİBİRYA'NIN KUZEYDOĞUSUNDA İLK KEZ GÖRÜLEN YAKUTLAR

Kuzeydoğu Sibirya'daki Lena Nehri'nin kıyısına yerleşen Yakutlar, Türkçe konuşan bir toplumdur. En yakın Türk dilini konuşan akrabalarından 2.700 kilometre uzaktadırlar. Kuzeye göçerken sadece dillerini değil aynı zamanda Orta Asya bozkırlarında at ve sığır gütmeye geleneklerini de yanlarında götürmeyi başarmışlardır.

Erman buradaki sığır yetiştiriciliği hakkında şaşkınlığını gizleyememiş ve bu konu hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“Derin karların ortasında ve korkunç donların altında gelişen bir sığır yetiştiriciliğini gördüğümüzde şaşkınlığımız büyüktü; İstmeden kendimize soruyoruz, Yakutların, varlıklarını Asya'da başka hiçbir yerde bulunmayan evcil bir hayvanı, bu iklim koşulları altında nasıl bağladıklarını soruyoruz. Sürülerini nehrin kaynaklarından kayıklarla Lena'dan aşağı indirdikleri bir gelenekleri var. Ama bunun açıklaması bu değil. Bu yalnızca içinde yaşadıkları iklim ile evcil hayvanlarının doğası arasındaki zıtlığa duyarlı olduklarının bir kanıtıdır. Muhtemelen Yakutların beslediği sığırların kökenleri daha eski bir tarihte bu bölgeyi işgal eden yabancı bir cinsin kalıntısıdır. Uzun saçlı Amerikan bizonu, bu sığırlar orijinal cinsin dağılık kemikleri ve Yakutların bakımı sayesinde yozlaşmış sürülerin kalıntılarıdır¹³.”

Bize göre bu başarının iki önemli faktörü vardır: Birincisi Yakutların kendilerine yurt tuttuğu Lena nehrinin kıyısındaki Yakutsk şehrinin coğrafi konumudur. Seyyah Erman, Yakutsk şehrinin Lena nehri faktöründen dolayı diğer şehirlere göre daha sıcak olduğunu, yazın bitki örtüsünün ve otlaklarının geniş ve bereketli olduğunu ifade etmiştir¹⁴. Bölgeye giden başka bir seyyah Dobell, Lena nehrinin sağ kıyısında bulunan Yakutsk şehrinin, ilkbaharın gelmesiyle nehirlerinden taşan sularını, çok sayıda bereketli çayırılık alanları, bir yanında ormanlarla kaplı tepeler diğer yanda yemyeşil geniş düzlükler ile kaplı ve bu düzlükleri dolduran evler, çadırlar, samanlıklar, sığır ve at sürülerini gözlemlemiştir¹⁵. İkinci faktör ise Yakutlar bölgenin doğal kaynaklarından doğru bir şekilde yararlanmış, Bozkır yaşamından getirdikleri kültürü muhafaza etmiş, bölgenin iklimi ve coğrafi özelliklerine göre geliştirmiştir. Örneğin A. Erman yolculuğu

¹² Peter Dobell, Travels in Kamtchatka and Siberia: With a Narrative of a Residence in China, Henry Colburn, R. Bentley, C.II, Londra 1830, s. 17.

¹³ Adolph Erman, Travels in Siberia Including Excursions Northwards, Down The Obi, To The Polar Circle, And Southwards, To The Chinese Frontier, Çev: W.D. Cooley, C.II, Longman, Brown, Green, and Longmans, London 1848, ss. 360-361

¹⁴ Erman, a.g.e., C. II, s. 423.

¹⁵ Dobell, a.g.e., C.I, s. 350.

sırasında Meta adında bir yeri ziyaret etmiştir. Etrafında birkaç Yakut çadırının olduğunu, bu insanların atlarının olmadığını sadece boynuzlu sığırlara sahip olduğunu, orijinal geleneklerine bağlı kaldığını, sığırlarını soğuktan korumak için aynı çatı altında kaldığını gözlemlemiştir¹⁶. P. Dobell, Yakutların kışlık çadırlarını gözlemlerken bazı at ve inek barınaklarının Yakutların yaşadığı çadır arasında geçişler olduğunu, iki meskenin bir birine bağlı olduğunu gözlemlemiştir¹⁷.

Çok soğuk bir iklimde yaşayan Yakutlar, sığırlarını korumakta, aynı tür hayvancılığa adanmış diğer insanlardan çok daha fazla sorun yaşarlardı. Yakutlar, sığırları için kışın saman toplamak amacıyla uzun yolculuklar yaparlardı fakat yeterince bulamazlardı. Yakutlar hayvanlarını beslemek için sadece Lena nehri adalarında yetişen söğüt ve huş ağacı dallarını besin olarak kullanırlardı¹⁸.

Yakutların soğuk iklim şartlarına uyum sağlamadaki başarısı dünyanın en kuzeyinde iskânını mümkün kılmıştır. Yakutlar, Orta Asya bozkır halkların benzer birçok geleneği ve ayini muhafaza etmişlerdir. Örneğin tüm Türk halklarının paylaştığı fermente sütlü bir içecek olan kımızı içmektedirler. Tıpkı Kırgızistan'daki akrabaları gibi, yaz festivallerinde at yarışı yapmaktadırlar. Ayrıca, daha güney kökenlerine işaret ederek, maddi kültürün bazı eski unsurlarını korumuşlardır. Bu unsurlardan biri, Ellsworth Huntington'un Orta Asya'daki yarı göçebe Kırgızlar arasında gözlemlediği samanları taşımak için kullanılan bir kara kızıgağdır. Bugün bile, uzak Yakut köylerinde neredeyse aynı saman kızaklarının kullanıldığı görülebilir¹⁹.

1.2. DİLLERİ

Yakut Türkçesi, Türk dilinin Uygur-Oğuz grubuna aittir. Bugünkü Türk lehçeleri arasında yapı olarak en çok Türkiye Türkçesine yakındır²⁰. Yakutlar, bazı yönlerden değişmemiş bir dili korumaktadırlar. Örneğin “göl” kelimesi - kyoël - diğer tüm Türk dillerindekiyle aynıdır. Çoğu bilim adamı, modern Yakut dilinin temelini Baykal Gölü'nün batısındaki bölgede bulunan Orhun yazıtlarında kaydedilen bir lehçeden kaynaklandığına inanmaktadır. Bu dil daha sonra çeşitli Moğol ve Tungus-Mançurya lehçelerinden büyük ölçüde etkilenmiş, bazı yönlerden diğer Türk dillerinden

¹⁶ Erman, *a.g.e.*, C.II, ss. 528-529.

¹⁷ Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 341.

¹⁸ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 360.

¹⁹ Bella Bychkova Jordan, *a Geographical Perspective on Ethnogenesis: the Case of the Sakha Republic (Yakutia)*, Doktora Tezi, Austin 2002, s. 30.

²⁰ J.Benzing-K.H.Menges, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara 1988, s.5-6; J.F.Fedotoviç, *a.g.m.*, s. 233.

de farklı olan Yakut dili ile sonuçlanmıştır.²¹ Örneğin, gelişim sürecinde olan diğer Türk dilleri, eski uzun ünlüleri kısaltmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, bu tür sesli harfleri ortadan kaldıran bir yazım reformu gerçekleştirmiştir. Bu nedenle yalnızca Türkiye'nin uzak kırsal bölgelerinde konuşulan lehçeler uzun ünlüleri teleffuz etmiştir. Jordan'a göre Yakutların uzun ünlüleri bol miktarda kullanırlar ve benzersiz bir aruz yaratırlar. Yakut dilinin özünü oluşturan sözcük dağarcığı ve gramer yapısı, diğer Türk lehçelerine çok benzer ve kısmen karşılıklı anlaşmayı mümkün kılar²².

19. asırda bir dizi Rus ve Avrupalı ilim adamı Saha Türkçesi üzerine araştırmalar yapmışlardır. Mesela, 1851'de St.Petersburg' daki İlimler Akademisi üyesi Betling, Yakutların Dili adlı bir eser hazırlamıştır. Bu eser birçok folklor malzemesini de gün ışığına çıkartmıştır. 1848'de Yakut Türkçesiyle yazılan ilk eser olan Uvarovskiy'in Ahtılar (Hatıralar) adlı kitabı basılmıştır²³. Akademisyen E.K. Pekarsky, 50 yıl boyunca Yakut dili üzerine çalışmıştır. Büyük çabasının bir sonucu olarak, 1907-1930 yılları arasında Yakut-Rusça kelime birimlerinin bir dizi sayısı yayınlamıştır. Daha sonra 1959 'da üç cilt halinde yeniden yayınlanmıştır.

İlk Yakut yazısı, on dokuzuncu yüzyılın başında, Rus Ortodoks misyonerlerinin kilise kitaplarını yerli Sibiryalı dillerine çevirme noktasına geldiği için, Rus alfabesi temelinde oluşturulmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında erken Yakut edebiyatı Latin alfabesiyle yazılmıştır²⁴. Fakat 1939 da bu yeni Türk alfabesinin yerine Sovyet Rusya'nın politikaları sonucu Kiril alfabesine geçmek zorunda kalınmıştır. Günümüzde hala bu alfabe kullanılmaktadır.

Türkiye'de Yakut Dili'nin doğrudan konu olduğu ilk çalışmalar, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlamıştır. Pekarskiy'nin hazırladığı "Yakut Dili Sözlüğü"nin Türkçeye çevrilmesi bu dönemin en dikkat çeken gelişmesi olarak kabul edilebilir. E. K. Pekarskiy; 1881-1905 arasında, yaklaşık çeyrek asır, yaşadığı topraklarda topladığı dil ve folklor malzemesine dayanarak çok önemli bir eser meydana getirmiştir. Bu yapıt, Rus İlimler Akademisi tarafından 1905-1930 arasında toplam on üç fasikül olarak basılan, orijinal adıyla, "Slovar Yakutskogo Yazıka"dır. Bu kıymetli sözlük, bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle Türk Dil Kurumu tarafından oluşturulan bir heyete, Rusçadan Türkçeye tercüme ettirilmiştir. Bu heyet; Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu,

²¹ Jordan, *a.g.t.*, s. 33.

²² Jordan, *a.g.t.*, s. 34.

²³ Fedotoviç, *a.g.m.*, s. 233.

²⁴ Jordan, *a.g.t.*, s. 34.

Reşit Rahmeti Arat gibi ünlü Türkologların da bulunduğu Rusçayı anadili seviyesine yakın bir derecede bilen on sekiz kişiden oluşturulmuştur. Kuruldakiler, Atatürk'ün bu isteğini sekiz ay boyunca gayretli ve çok titiz bir şekilde çalışıp yerine getirmişlerdir. Ortaya çıkan çalışmanın orijinali, Türkiye Türkçesinin harf dizilişine göre sıralanıp Atatürk'e sunulmuştur. Gazi Mustafa Kemal, Abdülkadir İnan tarafından kendisine takdim edilen bu büyük çalışma üzerinde, etimoloji denemeleri yapmıştır. Türk Dil Kurumu, sözlüğün A-M maddelerini oluşturan bölümünü, birinci cilt olarak 1945'te İstanbul'da yayımlanmıştır²⁵.

1.3. KÖKENLERİ

Yakutlar'ın kökenleri ile ilgili kendilerine ait yazılı metin olmadığı için, sözlü gelenekleri bu konuyu aydınlatmak için çok önemlidir. Anlatılan sözlü geleneklere göre Yakutlar şuan ki yaşadığı bölgeye güneyden gelmişlerdir ve Türk kökenli oldukları açıktır. Yakutlar'ın kökenleri ile ilgili bazı rivayetler şunlardır:

Şeroşevsky'nin eserinde ele aldığı rivayete göre:

“ Bir zamanlar çok uzaklarda, güneyde Cugun adında güçlü ve zengin bir bey yaşardı. Onun Onohoy adında pehlivanlık, hırsızlık ve eşkıyalık yapan bir oğul vardı; onun “kırk ambar dağıttığı, doksan kişi öldürdüğü” söylenirdi. Bu oğlan öylesine ünlendi ki, şimdi bile birisinin cesur insan, becerikli bir hırsız olduğunu vurgulamak için “ Onohoy gibi adam, başkalarından daha fazlasını yapabilir... cesur insan, birinci hırsızdır” derler. O, komşularına uzun süre eziyet etti, fakat bir gün onların sabrı taşıtı, sinirleri depreşti. Bir araya geldiler ve Cugun oğlu Onohoy'dan oç almaya karar verdiler. O, üzerine kalabalık bir savaştı birliğinin geldiğini duyunca, varını yoğunu, adamlarını, hayvanlarını, eşlerini ve çocuklarını alarak kaçmaya koyuldu. Uzun süre yol aldı, ta ki bir gün kuzeye akan bir nehre rastladı. Burası Lena (Orüs) nehrinin başlangıç kısmıydı. Burada iki sal yaptı. Birisi büyüktü, hayvanları ve adamlarıyla beraber kendisi ona bindi; diğerine ise insan giysileri giydirilmiş kütük kuklalar yerleştirerek ellerine yay ve ok tutuşturdu. Kendileri nehir aşağı kürek çekerek, diğer sal da peşlerinden kendi başına yüzerek hareket etmeğe başladı. Onu takip edenler Onohoy'dan hemen sonra Lena sahiline ulaştılar. Talaşları, kıymıkları ve diğer çalışma izlerini görünce, kaçanların sal yaparak kuzeye doğru yüzdüklerini anladılar ve aynı yoldan onları takip etmeğe karar verdiler.

Önce, savaştı kılığına sokulmuş kuklaların yüzdüğü salı yakaladılar. Onlara ok atmaya başladılar, fakat bunların devrilmediklerini fark edince korktular. “Bırak kaçıp gitsin! Dönmesin, uzağa kaçmış!” dediler ve kaçanları takip etmekten vazgeçtiler.

²⁵ Murat Ersöz, “Sahalar (Yakutlar)'la İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, IV, 12, İstanbul 2015, s. 103-104.

Bu arada hiç dinlenmeden yüzmeye devam eden Cugun oğlu, şimdi şehrin bulunduğu yerin güneyindeki Itık Kaya dağına vardı. Burada ilk defa kıyıya çıktı. Kuzey yönündeki düzlük ovayı, geniş çimenleri gördü; burada yaşamaya karar verdi. Evler yaptı, hayvan ahırları kuruldu, adamları ve hayvanları çoğaldı. Eskisinden daha zengin oldu.

Bir gün gençler kıyıda avlanırken, baltayla kesilmiş ya da bıçakla yontulmuş kıymık ve yongaların suyla aktığını gördüler. Bunu yaşlı Onohoy'a anlattılar. Onohoy korktu. Bunun üzerine çevik ve cesur gençlerden seçerek güneye gönderdi.

Akıntı boyunca yukarıya doğru gittiler. Itık Kaya'nın tam dibindeyken yakındaki burunda bir ateş yandığını gördüler; ateşin üzerinde devasa bir kazan, az ötede büyük mü büyük bir balta, yanında da görülmemiş büyüklükte bir bıçak olduğunu gördüler. Yakında kimse yoktu, ama kum üzerinde büyük ayak izleri vardı. Çalılıklara saklandılar ve beklemeye başladılar. Az sonra ormanın hışırdadığını duydular; akıl almaz büyüklükte bir insan dağdan inmekteydi. Korkup kaçtılar ve eve gelince babalarına durumu anlattılar.

Bunun üzerine Onohoy silahlı adamlar topladı ve yola koyuldu. Burada adı Elley olan bir adam ile tanıştı. Elley'de Onohoy gibi seksen ambar dağıtmış ve doksan adam öldürmüş. Bunun için kendisini cezalandırmak isteyenlerden kaçıyordu.

Onohoy ve Elley arkadaş oldular. Birlikte Onohoy'un evine gittiler. Orada yediler, içtiler, dans ettiler, güreştiler, şarkı söylediler. Çok iyi arkadaş oldular. Elley Onohoy'a her zaman yardım etti. Bunun üzerine Onohoy Elley'i evlat belledi.

Onohoy'un iki kızı vardı; Büyük kızı çirkindi, kimse onun yüzüne bakmıyordu Adı Kün Kız'dı; küçük kızı ise şımartılmıştı, yıkanırken giyinirken bile başkaları ona hep yardım ederdi. O çalışmaz, bir yere gitmez, yalnız altın iğneler ve ipek iplikler ile nakış dikerdi. Adı Nuruldan'dı.

Onohoy ufak kızını Elley ile evlendirmek istedi. Fakat Elley, Kün Kız ile evlendi. Bunun üzerine Onohoy onlara kızdı ve onları kovdu. Elley kısa zamanda evini kurdu, hayvanlarını arttırdı, zenginleşti.”

Yakutlar'ın güneyden gelip kuzey kuşaklarına yerleşmelerine dair rivayet bu şekildedir²⁶. Böylece, Onohoy yaşadığı yerden kuzeye kaçmak zorunda kalmıştır. İlk olarak nereye geldiği bilinmeyen Onohoy muhtemelen Yakutsk şehrine yakın bir yere yerleşmiştir. Yerleştiği yerde sosyal düzenini kurmuştur. İlerleyen zamanlarda ortaya Elley adında güçlü, karizmatik, yönetici vasıfları ön planda bir adam çıkmıştır. Elley'de Onohoy'un yaşadığı sıkıntılara benzer sorunlar yaşadığı için kuzeye kaçmıştır. Onohoy,

²⁶ V.L. Şeroşevsky, *Saka Yakutlar*, Çev.: Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, ss. 26-28.

Elley'i kendi oğlu gibi görmüş ve kızını vermiştir. Elley ve Onohoy'un arasında anlaşmazlıklar çıktığı için Elley'de kendi düzenini farklı bir yerde kurmuştur.

M. Fatih Kirişlioğlu, G.U. Ergis'in İstoriçekskiye predeniya i rasskazı Yakutov adlı eserinden Yakutlar'ın kökenleri ile ilgili bir rivayeti çevirmiş ve yayınlamıştır. Bu rivayet şöyledir:

“Güneyde Buryat kabilesinin yurdunda Omoğoy Bay denilen kişi yaşarmış. Bir yerli şaman Omoğoy Bay'a ruh çağırarak üç yataklı Lena nehrinin kuğu, yabancı kuş bulundurarak aşığıya inen Vilyuy ırmağının kaynağına değdiğini, fal bakarak söylemiş:

“Lena ırmağının genişleyerek eriştiiği yerde iki mukaddes kaya varmış. Güneydeki mukaddes kaya atın, davarın yaratıcısı (ceddi) olacak. Kuzeydeki mukaddes kaya ineğin ehli hayvanın yaratıcısı olarak türetilmiş. Güneydeki mukaddes kayanın azıcık altında üç güzel çam ağacı yetişmiştir. Orada yaşlı erkekli kadınlar : “memleket ilahelerimiz, geleni yediren, giydiren cömert olarak yaşarız.” diye bağırmaya başlarlar. Böylece sen benim gördüğüm yere ulaşırsan bahtın, talihin, aklın gelecekte uzasın, genişlesin diye” söyleyerek. Bunu kabul eden Omoğoy Bay karılı, iki kızlı, on kadar aile ve oğullar olarak yerlerinden göçerek seyahat ederler. Nasılsa biri yanlışlıkla Vilyuy ırmağının ucunu bularak, o uzunlamasına botla aşığıya doğru yüzer. Vilyuy'un kaynağına gelip durduğunda Omoğoy Bay kendisi tek başına kütüğe binip Lena ırmağının karşıasına geçerek, doğuda dağ eteğindeki yüksek kayanın üstüne çıkararak ülkenin manzarasını görmüştür. O baktığında : “Neden kuzeyden soğuk rüzgârlar esiyor, insan - hayvan yetişmeyen, bahtı kuru durmuş ülke görünümündedir. Güneyde yukarı yönden sıcak sıcak rüzgâr vurur, en iyi yer burası olacak” demiş. Öylece sallarını kalın bir iple çekip, Lena ırmağının yukarisına kayık sürerek şimdiki Killem ovasına gelirler. İşte gerçekten o Buryat şamanının dediği gibi, göründüğü şekilde ilâheli, gerçek yaratıcılı yaşlı erkekli kadınlar olarak üç çam ağacına bağıra dururlarmış. Omoğoygil burada kayın kabuğundan ev inşa ederek yerleşirler. Ertesi gün kuzeydeki mukaddes kayaya varırlar böğüren - kızan dış görünüşlü, gebe üç yaşındaki doğurmamış ineği bularak getirirler. Sonra ertesi gün güneydeki mukaddes kayaya ulaşıp, üç çam ağacını bularak, daha sonra dört yaşındaki koyu yeledi, kuyruklu gebe kısradı kayanın sol yanında bularak getirirler. Burada yerleşip, balık avlayarak, tilki avlayarak, o ehli hayvanlarını büyütürler, ağıl yaparak yaşarlar.

Üç yıl olduğunda, büyük şölen zamanı ansızın Omoğoy oğullarını isteterek : iki kısımlı yaymı uzattığında nehir kıyısında, ördek yabanî hayvan tüyü, ağaç çöpü yüzerek uzaklaşır. Onu görerek, dışarı çıkan Omoğoy'a haber verirler. Bunun üzerine Omoğoy emir verir : “Gözetleyin!” diyerek. Nirgiter ve Dorgutar denilen iki oğul, mevcut bulunan güneydeki mukaddes kayaya ulaşmaya başlarlar. Oraya vardıklarında tamamen çıplak bir kişi yaşıyordur. Onu görünce oğlanlar gizlice yaklaşır, o anda insanları sezerek :

“Omoğoy’un oğullarınız değil mi? Ben siz yerleştikten sonra yılın yarısı olduğunda sizi takip ederek iki yarıyıl bozkırlarda seyahat edip buraya gelip yerleşiyorum” diye âlim kişi gibi, devamla “Ben Elley Botur denilen oluyorum” der. Konuşup, anlaşarak hepsi Omogoygil’e varıp gelirler. İşte o gelen Elley, Omoğoy’a üç yıl boyunca ailenin (hizmetçi) oğlu gibi yaşamaya başlar. Çok kuvvetli gösterişli, yakışıklı, işinde üç kişinin miktarı iş yapan (biri) olarak Omoğoy’u överek yaşar.

Omoğoy Bay’ın iki ergin evlenmemiş kızlarından büyüğüne Dekey Depse, küçüğüne Nyıkı Dahhan denilir imiş. İkisi birden bu Elley’e zevce olmaya çok istekliymişler.

Bir sabah kalkan Omoğoy’un yaşlı karısı oymalı kımız kadehini uzatarak Elley’den “Bizim kızlarımızdan tayin edilmiş bir güzelini zevce alarak, nesil sahibi olun. Biz sana o Nyıkı Dahhan ’ı tayin ettik” diye istekte bulunur.

Yaşlı kadının verdiği kımızı Elley, alıp içmeye başlayarak, herhangi bir şey söylememek için sadece dinler. Avlanır, hem av hayvanları çok, hem de evi güzeldir. İki kız sürekli arka taraftan def’i hacet için çıkmağa alışmışlardır. Bunu Elley çalıştığı zaman gizlenerek gördü. İki kızıdan sevilmeyen kız Dekey Depse’nin sidiği beyaz köpüklenerek kaptaki gibi birikerek durup kaldı, fakat küçük sevilen kız Nyıkı Dahhan’ın sidiği su gibi yere köpüksüz sinerek kalmıştır. Ona hükmederek “Bu sevilmeyen kız gelecekteki nesilli soydan olmalı, sevilen kızın soyu genişlemeyecek, o halde ebedî olmalı” diye düşünce yürütmüş.

Omoğoy Bay birgün Elley’i aniden çağırarak sorar. “Ne şekilde, bu bizim çocuklarımızdan hangisini zevce alarak nesil - soy uzun olacak?” diye. Ona Elley : “O kötü, çelimsiz kız Dekey Depse’ni zevce alacağım” demiş. Buna Omoğoy Bay kötü kızı zevce almak istediği için kızarak, razı olmayıp, hisseleriyle mallarından bir kuyruksuz, boynuzsuz sırk kızıl ineği verir ve : “İşte, çabuk gidin, iki gözümüze gözükmeyin, nerede (olmayı) düşünürseniz de başka yerlere giderek ormanın ağaçları gibi ayrı olun” diye lânet etmeye başlayarak kovar.

Elley ve Dekey Depse, o zamanki Kien İeye ovasına, şimdiki Sahsarı’ya gelip yerleşerek, kulübe inşa edip, at ipi hazırlayarak, tezek hazırlayarak ağıl yapmaya başlar. At kabı hazırlayarak, atlarını tutup sağarak kımız yaparlar.

Zamanla zenginleşerek, çocuk sahibi olup nesillenmeye başlarlar. Birikmiş kımızlarıyla bir yaz tay kımızı hazırlayıp, akrabalarıyla Omoğoygili davet ederek kımız serpmeye ayını yaparlar. Davete yaşlı karısıyla birlikte ailenin oğlanları gelmiştir. Omoğoy sevilen kızıyla gelmemiştir.

Elley kımız ayininde kaplı, yeledi kadehi kaldırıp, diz çökmeğe başladığında dua eder. O tanrıları, memleket sahibi ruhları överek (isimleriyle çağırarak) kadeh uzattırır (yedirir - içirir). Bu sırada göğün doğu tarafından havalanan bir demet at kılı güneşin doğuşundan güneşi takip edip, dönerek uçup gitmiştir. O ikisi arasında kımız bayramının ortasında, Omoğoy’un hizmetçi

kızı gelerek haber verir : “Sevilen kız Nyıkı Dahhan tayin başını yularıyla bağlayarak kısrağa sürükleyip gidiyor, çabuk varın.” diyerek. Bu sebepten bütün ahali varıp görür (ki), Nyıkı Dahhan kısrağın başının yularıyla sürüklenerek ölmüştür, böylece öldüğü zaman yetişirler.

Elley işte o andan itibaren yaşayan Sahaların atası olduktan sonra büyür - genişler, zenginleşir. Bilinen Sahaların beş büyüğü: Hanalas, Mene, Boturuskay, Borogon, Nam - Elley Botur’un oğullarından ortaya çıkmıştır²⁷.”

Rivayete göre, Omoğoy, Buryat’lı bir şamanın kehaneti ile güneyden kuzeye göç etmiştir. Burada kendine yaşanılacak bir yer kurmuştur. Üç yıl sonra Elley adında hiçbir şeye sahip olamayan bir adamı bulmuştur. Elley’i eğitmiş ve ona iki kızından Nyıkı Dahhan ile evlendirmek istemiştir. Fakat Elley onun diğer kızı Dekey Depse ile evlenmiştir. Bunun üzerine Omoğoy, Elley ve Dekey Depse’ yi yanından kovmuştur. Elley zamanla zenginleşmiş ve çocukları olmuştur. Omoğoy’u zenginliği ile geçen Elley Yakutların atası olarak kabul görmüştür. . Böylece bu rivayetlerden, Yakutların bölgeye zorunlu olarak, güneyden kuzeye doğru, parça parça göç ettikleri çıkartılabilir.

Dobell ‘in aktardığı rivayete göre Yakutlar iki kabileden gelmektedirler. Omogoy Bey diğer adı Batulen ve ailesi muhtemelen silah zoruyla ve daha güçlü bir topluluğun baskısıyla ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Lena kıyısının Irkutsk civarındaki Buryatlar ülkesine göç eden kabilenin sayısı bilinmemektedir. Olekma nehrinin ağzında bir süre durduktan sonra Yakutsk kasabasına varıncaya kadar yolculuklarına devam etmişlerdir ve orada kalıcı bir yerleşim kurmuşlardır. Omogoy Bey ve grubu Buryatlar’ın ülkesindeyken ve Lena’ya doğru ilerlerken, Buryatlar tarafından birkaç kez saldırıya uğramışlardır. Buryatlar’ın amacı Omogoy Bey ve grubunu yok etmektir. Bunun üzerine bir saldırı hazırlığı daha planlamışlardır. Fakat Buryatlar, saldırıyı aralarında hüküm süren dolunay ve yeniay arasında önemli bir iş yapmama batıl inancı nedeniyle ertelemişlerdir. Bu hadise Yakutları yıkımdan kurtarmıştır. Düşmanları kendilerine saldırmak için uygun anı beklerken, Yakutlar, dağları geçerek Lena’nın kıyılarına geçmişler, burada sallar inşa etmişler, sığırları ve atları ile yola çıkmışlar ve kısa bir süre sonra hızlı akıntıyla tehlikeden uzaklaşmışlardır²⁸. Kayıklara binmek için nehrin dik kıyısına indikleri yer hala

²⁷ M. Fatih Kirişçioglu, “Yakutların Menşei Üzerine Bir Destan Metni”, *Milli Folklor*, C. 2, Sayı 15, Ankara 1992, ss.16-18.

²⁸ Dobell, *a.g.e.* , C.II, ss. 15-16.

Yakutların yola çıktığı yer veya Yakutların kendilerini kurtardığı yer anlamına gelen Yakutskoy Svoz adını taşıyor²⁹.

İkinci kabile adı Ellija olan biri, muhtemelen Omogoy Beyin ırkının atalarının geldiği aynı Tatar sürüsü olabilir. Görünüşe göre Ellija, Omogoy Bey'in ayrılışından haberdar olmuş ve Lena'nın yeri bilinmemesine rağmen, ne tehlikeleri ne de iklimin aşırı şiddeti onu amacına ulaşmaktan alıkoymamıştır. Ellija Yakutsk'a gelmiş ve orada Omogoy Bey ve ekibi olduğunu görünce hemen onlara katılmıştır.

Omogoy Bey, Ellija ile çok iyi anlaşmıştır. Bunun üzerine Omogoy Bey onu kızı ile evlendirmiştir. Böylece iki kabile ayrılmaz bir bütün olarak birleşmiş ve günümüzdeki Yakutları oluşturmuştur³⁰.

Peter Dobell, Yakutların Moğolların soyundan geldiklerine dair kanıtların olmasına rağmen kökenlerinin Tatar³¹ olduğunu düşünmektedir. Davranışları ve geleneklerini Buryatlar'a benzetmiştir. Dilleri Sibiryaya Tatarlarına çok benzemektedir ve kendilerine Saga dediklerini ifade etmiştir. Bunun ile birlikte Dobell, kendilerine Sagay diyen ve Barbara Bozkırı'nın bir bölümünü işgal eden Tobolsk Hükümeti sınırlarında yaşayan Tatar ırkından veya Krasnoyarsk'ta yaşayan ve aynı adı taşıyan Tatar ırkından geldiklerini ifade etmiştir³². Peter Dobell bu iddiasını şu şekilde destekler:

“ Dikkate değer bir diğer gerçek de, Sahaların, ülkeye daha sık yerleştiğinden beri değişen Barbara Bozkırlarının nehrinin orijinal adının Saha olmasıdır³³”.

Seyyah Ferdinand Wrangel'in aktardığına göre:

“Yüzleri ve dilleri, kökenlerinin Tatarlardan geldiğini tamamen doğrular. Bir rivayete göre, ataları Sachalar adında bir Tatar'dı. Sachalar, dağların öte yakasındaki kendi ülkesinden, Lena üzerindeki Kirenga'ya gelip yerleşti ve Tunguzlu bir kadınla evlendi. Yakutlar kendilerine hala Sachalary demektedir³⁴.”

Cochrane'ye göre de dilleri Kazan Tatarları tarafından anlaşıldığı için Yakutlar Türk kökenli olması muhtemeldir³⁵.

²⁹ Dobell, *a.g.e.*, C.II, s. 16.

³⁰ Dobell, *a.g.e.*, C.II, s. 17.

³¹ Dobell burada Türkleri kastetmektedir.

³² Dobell, *a.g.e.*, C.II, ss. 13-14.

³³ Dobell, *a.g.e.*, C.II, s. 15.

³⁴ Wrangel, *a.g.e.*, s. 21.

³⁵ John Dundas Cochrane, *A Predestrian Journey Through Russia and Siberian Tartary, To the Frontiers of China, the Frozen Sea, and Kamtchatka*, C.II, Edinburgh 1829, s. 75.

Erman, birkaç kez Irkutsk'a seyahat eden Mitleyev ile Yakutların tarihi hakkında sohbet etmiştir:

“Mitleyev, Yakut milleti ile Buryat arasında var olan ilişkiye dair bir soruma yanıt olarak, her ikisinin de tek bir soydan olduğunu ve dillerinin hala birbirine çok benzediğini söyledi. Bunu söylerken, Lena kaynaklarının şu anki sakinlerine atıfta bulundu ve ifadesi kabul gördü. Devamında On yedinci yüzyılın başında Yakutların Ruslarla tanışmaya yeni başladıkları sırada, Buryat ve Moğollara benzer gelenekleri devam ettirdiklerini görüyoruz. Yakut milleti bir savaş sonucunda bu komşularından ve akrabalarından uzun süre ayrılmış ve şimdiki yerleşim yerlerine sürülmüştür.³⁶”

Gumilev'e göre Yakutların atalarının XI. yy'da Lena vadisine Baykal civarındaki bozkırlardan gelmişlerdir. Lena nehrinin kollarına yerleşmişlerdir. Burada da Bozkır yaşantılarını sürdürmeye devam etmişler ve bozkır cinsi atlar yetiştirmişlerdir³⁷.

Yukarıdaki araştırma eserler ve seyahatnamelerin Yakutlar'ın kökeni Baykal civarında yaşayan ve Türk olan bir topluma işaret etmektedir. Yüzleri, dilleri, ve gelenekleri Türk olduklarını desteklemektedir. Muhtemelen Buryatlar ile komuşu olarak yaşayan Yakutlar bu toplum ile anlaşmazlıklar neticesinde yaşadıkları bölgeden kuzeye zorunlu bir göç yapmışlardır.

1.4. YAKUTLARIN ANA YURDU

Yakutların ana yurdunun Yakutistan olmadığı, daha güneydeki bir bölgeden göç ettikleri konusunda genel bir fikir birliği vardır. Bu, hem dillerinden hem de sığır ve at yetiştiriciliğinin izlerinden görülebilir. Yakutların ataları, kültürleri MS 6. ve 10. yüzyıllara tarihlenen Güney Sibiry Baykal Gölü kıyılarındaki varlıkları Çin kronikleri ve arkeolojik buluntular vasıtasıyla bilinen Kurikanlar'dır. Bu onların daha güneyden göç ettiğinin kanıtıdır.

Yakutların Türkçe konuşan atalarının ana kütesinin, 13. veya 14. yüzyılda Lena nehrinin orta kesimlerine göç ettiği kabul edilir. Ancak Lena üzerinde MS 9. veya 10. yüzyıla tarihlenen bir runik yazıtta ifade edildiği gibi, bazı küçük dağınık gruplar bu bölgeye zaten ilk bin yılın sonunda ulaşmıştır³⁸.

³⁶ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 346.

³⁷ L.N. Gumilev, *Avrasyadan Makaleler-1*, Çev: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2006, s. 97.

³⁸ Jordan, *a.g.t.*, s. 7.

Fedotoviç'in ifade ettiği üzere Yakut Türklerinin etnik oluşumuna çeşitli kavimlerin dahil olduğu yolunda görüşler mevcuttur. Bunların arasında Hint-İran dilli halkların olduğu bile söylenmektedir. Fakat Yakut Türklerinin şekillenmesinde iki büyük Türk grubu önemli rol oynamıştır. Birinci grubu eski Töles boyları teşkil eder.³⁹ Tölesler bilindiği üzere teşkilatlı Türk gruplarıdır. 7.-8. Yüzyıllarda Kore'den Kafkaslara kadar yayılmış bulunuyorlardı. Töles boyları arasında zamanla üç birlik şekillenmiştir. Bunlar Tokuz-Oguz, Üç-Karluk ve Üç-Kurikan'dır. İkinci grubu ise, Kıpçak boyları oluşturmaktadır⁴⁰. Yine Fedotoviç' e göre Yakut Türklerinin soy yapısı iki tipe ayrılmaktadır:

İlki Moğol aşiretlerinin etkisine maruz kalmış, Orta Asya tipidir. İkincisi Eski Avrupa özelliklerini taşıyan Sibiryaya antropolojik tipidir. Fakat umumi olarak, Sahaların etnik teşekkülü, Orta Lena havzasında, herhalde 17. yüzyılda tamamlanmış olmalıdır. Sahaların bugüne kadar eski tarihleri hakkında tam bir malumat yok idi. Bu hususta çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Sahalar, Altay-Sayan, Orta Asya-Baykal mıntikasından gelip Orta Lena havzasında yerleşmiş olan Güney Türkleri olmalıdırlar denmiştir⁴¹. Saha bilim adamlarının fikirlerine göre, onların etnik oluşumunda beş dönem vardır:

Birinci dönem Kurikanlardan önce yaşanan Eski Türk çağıdır. Bu devir İskit (veya İskit-Saka) ve Hunlardan ibarettir ve M.Ö. 7. - M.S. 4. yüzyıllar arasında yaşanmıştır. Demir çağında, Güney Sibiryaya ve Orta Asya'da devletler kurulur, gelişir ve yayılır. İlk Demir Çağı'nın başında Wu-sun, Yüe-çi, Tingling ve sonra Hunlar birliklerini kurmuşlardır. Bunlardan hangilerinin Sahaların etnik oluşumunda etkili oldukları sorusu akla gelmektedir. Hatta Yüe-çilerin bile bu oluşumunda tesirleri olduğu söylenmektedir. M.Ö. 2. yüzyılda Hunlar tarafından yıkıldıktan sonra, Baykal yakınlarına gelip, Sahaların etnik yapısına katkıda bulunmuş olabilirler denmektedir.

Yine M.Ö. 2. yüzyılda Hunlar, birçok Töles boyunu ve Kırgızları fethedip, Kırgızları Baykal civarına göç ettirmişlerdir. Kırgızlar bilindiği üzere bugünkü Hakasların ataları olup, Uygurlardan sonra Türk devletinin başında yer almışlardır. Bunların atası durumunda bulunan Hun birliği Sahaların en eski ataları olmalıdırlar.⁴²

³⁹ L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2002, s. 24; J.F.Fedotoviç, "Saha Yeri ve Saha Türkleri", Yay. Haz., S.Gömeç, *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.16, S. 26, Ankara 1994, s. 229.

⁴⁰ Fedotoviç, *a.g.m.*, s. 229.

⁴¹ Fedotoviç, *a.g.m.*, s. 229.

⁴² Fedotoviç, *a.g.m.*, s. 229.

İkinci dönem 6.-10. yüzyıllar arasında yaşanan Kurıkan yıllarıdır. Araştırmacıların çoğu Yakut Türkleri'nin kökenini Baykal yakınındaki Kurıkanlara bağlamaktadırlar. Bahaddin Ögel'e göre Kurıkanların kuzey komşuları bugünkü Yakutlardır. Bu duruma göre, Kurıkanlar Altay ve Sayan dağlarından Yakut Ülkesi'ne kadar Türkçe konuşan kavimler arasında münasebetler geliştiren bir Türk kavmidir⁴³.

Orhun Yazıtlarının keşfi ve çözümlenmesi Türk Tarihi ve Türk diline dair pek çok meselenin halledilmesinde anahtar olarak kapalı olan pek çok kilidin açılmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Orhun Yazıtlarında zikredilen Ku-li-kan etnoniminin Kurıkanlar oldukları anlaşılmıştır. Kültigin Abidesi'nin doğu yüzünün dördüncü satırında Göktürk Kağanının vefatı dolayısıyla aralarında yasçı ve ağlayıcıların cenaze merasimine katılıp ağladıkları ve yas tuttıkları ifade edilmiş, yas için gelen bağlı devlet ve boylar *Bökli Çölly halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kitay ve Tatabılar* olarak kaydedilmişlerdir⁴⁴. Cenaze merasimine yas için gelen *Üç Kurıkanlar* Kültigin Yazıtı'nın doğu yüzünün 14. satırında "Güneyde Çin Halkı hep düşmanmış. Kuzeyde Baz Kağan Dokuz Oğuz halkı düşmanmış. Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kitanlılar ve Tatabılar hep düşmanmış...⁴⁵" ifadesinden anlaşıldığı üzere düşman kabileler arasında da zikredilmiştir⁴⁶. Bilge Kağan Yazıtı Doğu (12) satırında da bu düşmanlık aynı şekilde ifade edilmiştir. Yazıtlarda hem Üç Kurıkan şeklinde hem de Kurıkan olarak ifade edilen bu Türk boyunun Çin kaynaklarında 2 erkinlik halinde bir arada oturdukları bilgisine yer verilmiştir⁴⁷.

⁴³ Baheddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 202.

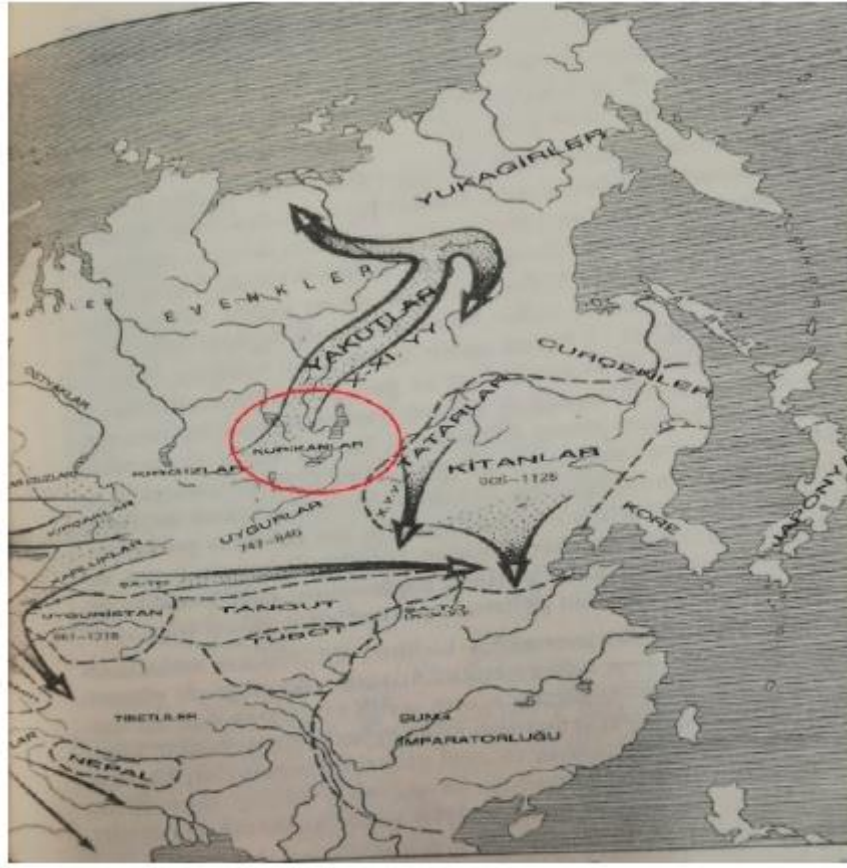
⁴⁴ Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 52; Elvin Yıldırım, "Kurıkanların Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 2020, s. 293.

⁴⁵ Aydın, *a.g.m.*, s. 293.

⁴⁶ Aydın, *a.g.m.*, s. 84; S.Gömeç, "Sahaların (Yakut) Ataları veya Kök Türkçe Yazıtların Kurıkanları", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, 1/3, Ankara 1993, s.58.

⁴⁷ Ahmet Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 88.

Şekil 5. Lena Havzası

Yukarıdaki resimde, Kurikanların Lena Havzası'nın yukarı akımlarına doğru geçişlerini, XI. yy.'da Buryatların ataları tarafından mağlup edilmeleri üzerine bugünkü Saha yurdu sınırlarına ulaştıklarını gösterir⁴⁸.

Üçüncü dönem Moğol devridir. 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar sürmüştür. Moğol aşiretleri Baykal kıyılarına gelip, eski Yakutlarla çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Yakut Türklerinin bazı hususlarda bu Moğollardan etkilendiğini söylemek mümkündür.

Dördüncü dönem Eski Yakut dönemidir. 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönem göç zamanıdır. Türk-Moğol başbuğu Çingiz Han Altay-Sayan ve Baykal çevresindeki birçok kavmi fethetmiştir. Hatta Çingiz'in komutanlarından Cebe tıpkı daha önceki Türk ataları gibi Çin ülkesini yağmalamıştır. Doğu Türkistan'daki Uygurlar 1209 yılında, Yedi-Su bölgesindeki Karlukların hükümdarı Arslan-Han 1211 yılında ve Almalık (Kulca) hükümdarı Bozar, Çingiz'in elçilerine müspet cevap vererek Çingiz'in hükümdarlığını tanımışlardır. Cebe Noyan, Doğu Türkistan ve Cungarya'yı

⁴⁸ Gumilev, *a.g.e.*, ss. 146-147.

ele geçirmiş, Hoten üzerinden Pamir'e ulaşmıştır. Çingiz'in ikinci oğlu Çağatay İrtiş'in kaynağından hareket ederek Balkaş Gölünün kuzeyinden ilerlemiş, Cuci Maveräünnehir'e ulaşmıştır. Çingiz ölmeden önce, üçüncü oğlu Ögedey'in han olmasını istemiştir.

1228'de toplanan kurultayda Çingiz'in vasiyetine uyularak han tayin edilmiştir. Onu kardeşi Çağatay tahta oturtmuştur. Ögedey zamanında Kore toprakları da Türk-Moğol hanedanlığı topraklarına ilhak edilmiştir. Çin tamamıyla itaate alınmış, 1237-1241 arasında ise Rusya ile Doğu Avrupa toprakları Çingiz devletine dahil edilmiştir. Ögedey'in ölümünden sonra, devlet yeni bir han seçilinceye kadar eşi, Töregene Hatun tarafından idare olundu. Töregene, 1246 da Batu'ya rağmen, oğlu Güyük'ü han seçtirdi⁴⁹. Bu durum ülkede bir karışıklığa sebep olacaktı ki, Güyük'ün ölümü ile ortalık yeniden sakinleşti. Yine devletin başında bu sıralarda bir kadın olan Güyük'ün hatunu Ogul- Kaymış' ı görüyoruz. 1248-1251 arası devlete o başkanlık etmiştir. Bundan sonra hükümdarlık Çingiz'in küçük oğlu Tuluy nesline intikal etmiştir. Tuluy'un oğlu Mengü'nün başa geçmesini herkes onaylamıştır. Mengü Kağan, Çingiz tarafından başlatılan ve Ögedey zamanında da takip edilen işleri tamamlamaya gayret göstermiştir. Bu amaçla ordularını iki koldan harekete geçirmiştir. Biri Çin tarafına, diğeri de Orta Doğu üzerine gönderilen ordulardan, Çin' e giden kolun başında kardeşi Kubilay; Orta Doğu tarafında ise küçük kardeşi Hülagu görev almıştır⁵⁰. Kubilay zamanında Kırgız topraklarının ele geçirilmesiyle, Yakutlar kuzeye, Orta Lena havzasına çekilmişlerdi. Yakut bilim adamı Gogolev'e göre bu dönemin adı "Kırgız ötöh" veya "Kulun-atah" arkeolojik devresidir⁵¹.

Beşinci dönem Geç Yakut devridir. Bu çağ 15. asırdan başlar 16. asıra kadar sürer. Bu dönem tamamen Yakut Yeri'ndeki Orta Lena havzasında cereyan etmiştir. Baykal Gölü kıyılarındaki eski Yakutlar'ın büyük çoğunluğu bu yeni vatana gelip, 17. yüzyıldan önce Yakut Türklerini oluşturmuştur⁵².

⁴⁹ İlyas Kemaloğlu, Moğolların Kafkasya Politikası, Kaknüs Yayınları, I. Baskı, 2003 İstanbul, s. 31.

⁵⁰ Mustafa Kafalı, Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976 İstanbul, s. 52.

⁵¹Fedotoviç, *a.g.m.* , s. 231.

⁵²Fedotoviç, *a.g.m.* , s. 231.

2. GÜNÜMÜZ VE 19. YÜZYILDA YAKUTLARIN DÂHİL OLDUĞU COĞRAFYA

Bu bölümde Yakutların, yaşadığı bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri, Başkent Yakutsk'un konumu, günümüzde önemli olan şehirleri ve seyahatnameler ışığında 19. yüzyılda adı geçen yerleşim yerleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

2.1. YAKUTLARA HAYAT VEREN OVALAR

Yakutya'nın merkezi ovaları düzdür ve 125 ila 235 metre arasında yüksekliğe sahiptir. Permafrost⁵³, bölgenin temelini oluşturur ve fiziksel manzaralar oluşumunda önemli bir rol oynar⁵⁴. Yakutlar, Orta Yakut Ovalarına girdiklerinde, bol bereketli otlaklar buldular. Bu çayırlar iki ana türden oluşuyordu: taşma çayırları olarak da bilinen buz barajı ile nehir kenarındaki çayırlar ve kuzey tayga ormanı boyunca serpilmiş termokarst⁵⁵ kökenli çimenli çöküntülerdir⁵⁶. Yakutlar daha önceki vatanlarında geniş otlaklar sayesinde yaşamlarını sürdürmüşler ve göç ettikleri bölgenin verimli otlakları sayesinde de sığır ve at çobanlığı faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

2.2. YAKUTİSTANIN KONUMU

Saha Cumhuriyeti veya diğer adı ile Yakutistan, Rusya Federasyonu'nu oluşturan tüm federal birimler ve tüm cumhuriyetler arasında en geniş yüzölçümüne sahip olanıdır. Orta Sibirya platosunun doğu kesimleri, Lena havzasının orta ve aşağı kesimleri ile Verhojansk ve Aldan sıradağlarının neredeyse tamamını kapsayan Yakutistan, Rusya topraklarının yaklaşık %22'sini oluşturmaktadır. 27 Nisan 1922 tarihinde kurulmuş olan cumhuriyet, Rusya Federasyonu'nun Uzakdoğu Federal Bölgesi ile Uzakdoğu Ekonomi Bölgesi'nin sınırları içinde kalmaktadır. Tamamı Asya kıtasında yer alan Yakutistan topraklarının kuzey-güney uzunluğu 2000 km'yi, doğu-batı istikametindeki genişliği ise 2500 km'yi aşmaktadır⁵⁷.

⁵³ Donmuş toprak demek olan permafrost, jeolojide iki veya daha fazla yıl suyun donma noktası veya altında yer alan topraktır. Bunun için bkz. Osterkamp, T. E. , "Sub-Sea Permafrost", Ed. J.H. Steele, S.A. Thorpe, and K.K. Turekian, Encyclopedia of Ocean Sciences Academic Press, 2001, s. 2902.

⁵⁴ Peter J. Williams and Michael W. Smith, " The Frozen Earth – Fundamentals of Geocryology, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge 1989, s. 141.

⁵⁵ Düzensiz bataklık oyukları ve küçük tümsekler ile karakterize edilen bir arazi tipidir. Bunun için bkz. Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Thermokarst", Encyclopedia Britannica, 22 Temmuz 2013.

⁵⁶ Jordan, *a.g.e.*, s. 80.

⁵⁷ Emin Atasoy- Abdullah Soykan, "Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi", *İlke*, S. 21, Muğla 2008, ss. 33-34.

Şekil 6. Yakutistan'ın Coğrafi Konumu⁵⁸

Doğusu, batısı ve güneyi, yani üç tarafı karalarla çevrili olan Yakutistan kuzeyden Kuzey Buz Okyanusu'nun kolları olan Laptev ve Doğu-Sibirya denizleri ile çevrilidir. Bu ülkenin toplam kıyı uzunluğu 4500 km'yi aşmaktadır. Anabar, Nordvik, Olenok, Bugor-Haya, Yanski, Selyahskaya, Ebelyaskaya körfezleri ile Lena deltasının oluşturduğu yarımada ülke kıyı uzunluğunu şekillendiren en önemli girinti çıkıntılarıdır. Anabar, Olenok, Yana, Lena, Omoloy, Condon, Dıdigirka, Hroma, Kolima ve Alazeya ırmakları, cumhuriyet sınırları içinde sularını Kuzey Buz Okyanusu'na boşaltan en büyük akarsulardır⁵⁹.

Yakutistan, batıdan ve güneybatıdan Krasnoyarsk Yönetim Bölgesi (Krasnoyarski Kray) ve İrkutsk Oblastı ; güneyden ve güneydoğudan Zabaykalsk Yönetim Bölgesi (Zabaykalski Kray) , Amursk Oblastı ve Habarovsk İdari Bölgesi (Habarovskiy Kray); doğudan ve kuzeydoğudan ise Magadansk Oblastı ve Çukotka Milli Bölgesi (Çukotskiy Avtonomniy Okrug) ile çevrilidir. Yakutistan sadece Rusya'nın değil, aynı zamanda bir ülkeye ait olan dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip idari birimidir. Yakutistan matematiksel konumu itibariyle kabaca 105° ile 165° doğu boylamları ve 55° ile 74° kuzey enlemleri arasında uzanan, tamamı kuzey ve doğu

⁵⁸Atasoy- Soykan, a.g.m. , s. 35.

⁵⁹Atasoy- Soykan, a.g.m. , s. 34-35.

yarım-kürelerde yer alan bir “Kuzey Devleti”dir”. Krasnoyarsk Yönetim Bölgesi ile sınır çizgisini oluşturan, Ulahan-Vava ırmağın kaynak noktasının yer aldığı ve 105° doğu boylamını gösteren nokta Cumhuriyetin en batı noktasıdır. Kolima deltasının hemen batısında, Malıy Anyuy ırmağın Kolima nehri ile birleşmeden önce oluşturduğu büyük bükümün kuzeyinde ve Çukotka Milli Bölgesi sınırının 165° doğu boylamında yer alan nokta Yakutistan’ın en doğu noktasıdır. Stanovoy dağ kütlesinde, Yakutistan ile Amursk Oblastı’nın sınır çizgisinde yer alan ve 55° kuzey enlemi üzerindeki nokta Cumhuriyetin en güney noktasıdır. Yakutistan’ın Asya anakarası üzerindeki en kuzey noktası (74° kuzey enlemi) Hatanga körfezinin hemen doğusunda ve Bolşoy Begiçev adasının hemen güneyinde yer alan Nordvik burnudur. De-Long takımadalarının kuzeyinde yer alan Genrieti adası üzerindeki nokta (77° kuzey enlemi) Yakutistan’ın adalar dahilindeki en kuzey noktasıdır. Laptev ve Doğu- Sibirya denizlerinde yer alan Novosibirsk ve Medvejie takımadalarının yanı sıra Dunay, Bolsoy Begicev, Preobrajenie, Pescanıy gibi büyük adalara sahip olan Yakutistan topraklarının 2/5’sinden fazlası Kuzey Kutup Dairesi’nin de kuzeyinde kalmaktadır⁶⁰.

3. GÜNÜMÜZ VE 19. YÜZYILDA YAKUTİSTAN’IN BAŞKENTİ VE BAZI MESKENLERİ

3.1. YAKUTSK

Yakutistan’ın idari, ekonomik, kültürel ve ulaşım merkezi olan Yakutsk, 1632 yılında kurulmuş Uzakdoğu’nun en eski kent yerleşimlerinden biridir. 25 Eylül 1632’de Peter Beket önderliğindeki Yenisey Kazakları bugünkü kentten 70 km daha kuzeyde Lenskiy (Yakutskiy) adında bir yerleşim kurmuşlardır. Bu nedenle 1632 yılı Yakutsk kentinin kuruluş tarihi kabul edilir. 1642-1643 yıllarında bu geçici yerleşme bugünkü Yakutsk kentinin olduğu Tuymaada vadisine taşınmıştır. Bu nedenle bazı kaynaklarda kentin kuruluş tarihi 1643 olarak gösterilmiştir. 1643 yılında Lenskiy (Yakutskiy) yerleşmesi Yakutsk adını almış ve kent olarak ilan edilmiştir. XVIII. yy Yakutsk kenti Kuzeydoğu Sibirya’nın idari ve askeri merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. 1851 yılında Yakutiya Oblastı’nın idari merkezi olan Yakutsk, 1922 – 1991 yılları arasındaki SSCB döneminde ise Yakutistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin başkenti görevini

⁶⁰Atasoy- Soykan, *a.g.m.*, s. 35.

üstlenmiştir. 1991 yılından sonra Yakutsk kenti Özerk Cumhuriyet olarak siyasi varlığını sürdüren Saha (Yakut) Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur⁶¹.

Şekil 7. Yakutsk'un Haritadaki Konumu

Yakutsk, Rusçada “Yakutların Şehri” anlamına gelir⁶². 19. yy Yakutsk şehri taşımacılık ve ticaretin çok yoğun olduğu bir yerdi. Erman, mezkûr konu hakkında şunları ifade etmiştir:

“Ruslar asla Yakutsk'tan doğuya veya kuzeye gitmez. Kasabanın mahallesindeki tüm yükler, daha uzun mesafeler için Yakut atları tarafından Yakut öküzleri tarafından karşılanır. Belli dönemlerde ve mevsimlerde yük taşımak için dizgin geyikleri ve kızak çekmek için köpekler kullanılır. Böylesi bir yardımla ve kendi enerjileriyle, Yakutsk kentlileri taşımacılık ve ticarete büyük bir boyut ve kapsam verirler. Her yıl Lena'da teknelerle Irkutsk'tan getirilen Çin'in ve Avrupa'nın mallarını kervanlar ile dağların üzerinden Okhotsk'a gönderirler. Lena'nın ağzından çıkarak Kutup Denizi'ndeki tüm kıyılardan ürünleri ve Çukçiler'in yaşadığı en uzak noktadaki ürünleri toplarlar. Bazı zamanlar Bering Boğazı'nın ötesinden Amerika anakarasındaki ürünleri taşıdıklarını söylüyorlar. Bu amaçla, çoğunun Nijnei Koluimsk ve Ustyansk'ta ikamet eden ve takas için mal tedarik ettikleri acenteleri vardır⁶³.”

⁶¹ Atasoy- Soykan, *a.g.m.*, s. 51.

⁶² Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 361.

⁶³ Erman, *a.g.e.*, C.II, ss. 374-375.

Gawrill Sarichev, Yakutsk'ta 18. yy. sonunda bulunmuştur. Sarichev'in aktardığına göre Yakutsk Lenanın sol kıyısında yer alır. Civarındaki tüm şehirlerin en eskisidir. Şehrin inşasına 1647 yılında Ostrog veya ahşap kale inşa edildikten sonra başlanmıştır. Bu ahşap yapı, bazı yerlerinde çok fazla çürüme olsa da kuleleriyle hala ayakta. Taştan bir kamu binası ve bir kilise vardır. Buna ilaveten iki taş kilise vardır; biri manastırın yanında, diğeri kasabadadır. Tüm konutlar, aralarına yer yer Yakut çadırları serpiştirilmiş, eski Rus tarzında ahşaptan yapılmıştır. Pencere için gerekli olan cam ihtiyacı, yazın ya balık tutkalı ya da mesane torbaları ile giderilir. Kışın ise çerçeveler halinde dondurulan buz levhalarıyla karşılanır. Bunlar, bir odanın en güçlü ısısına dayanacak derecede, iklimin aşırı soğuğu tarafından hızla donan su ile sürekli olarak serpilir. Işık, beyaz buzla kaplı camdan içeri girdiği gibi, bu buz pencerelerinden içeri girer. Kasabanın sakinleri sivil memurlar, sürgün edilenler, Kosaklar, Yakut tüccarlar ve vatandaşlardan oluşur⁶⁴.

Peter Dobell 1818' de Yakutsk şehrinde bulunmuştur. Onun verdiği bilgilere göre Yakutsk, iki yüz yetmiş ev, yüz çadır, beş kilise ve bir manastırdan oluşmaktadır ve ayrıca devletin kamu binaları, ambarları, depoları vardır.

Kiliselerden biri oldukça yenidir ve tuğladan yapılmıştır. Tuğladan yapılan sadece bir bina vardır. Diğer tüm binalar ahşaptır. Son derece temiz ve iyi inşa edilmişlerdir. Bazıları büyük bir zevk ve hoş bir mimari ile yapılmıştır. Bu yerde Kazaklar da dâhil olmak üzere iki bin beş yüz Rus sakini ve şehir içinde ve çevresinde çok önemli bir Yakut nüfusu vardır.

Bahçelerinde yetiştirilen başlıca sebzeler; patates, lahana, şalgam, turp ve diğer köklerdir. Soğuk bir iklimden dolayı salatalık nadiren yetişir. Bazı zamanlar kış yaz aylarında gelebilir ve Ağustos ayında sık sık don ve kar görülür.

Peter Dobell, Amerika'nın Kuzeybatı kıyılarına yapılan kürk ticareti, Rus Amerikan Şirketi tarafından tekelleştirilmeden önce, buralardan bireyler tarafından yürütülen çok cesur ve girişimci bir ticaret olduğunu ifade etmektedir.

⁶⁴ Gavril Andreevich Sarichev, Account of a voyage of discovery to the north-east of Siberia, the frozen ocean, and the north-east sea, Bölüm I, R. Phillips by J. G. Barnard, London 1806, s. 7.

Her bahar, büyük barkas⁶⁵ filoları nehre iner ve oradan Ochotsk'a giden sayısız at konvoyu ayrılır ve sonbaharda geri döner. Böylece yazın büyük bölümünde kasaba bir panayıra benzemektedir.

Yakutsk, sıcaktan soğuğa ve soğuktan sığağa geçişte ani değişimler yaşar, iklim o kadar kaprisli ve belirsizdir ki burada yaşayanlar bunun hakkında önceden hiçbir yargıya varamazlar. Ekinler bazen tamamen yok olur ve sebzeler olgunlaşmazsa yarı olgun olanların toplanması gerekir.

Peter Dobell, Yüz yetmiş yıl önce tamamen ahşaptan inşa edilmiş antik kaleyi ziyaret etmiştir. Kale, bir tuğla kilise ve bitişik bir konsey evine sahiptir. Kale, ünlü Stolnick, Voyavauda Sheeskin ve Sheeskin'in oğlu tarafından inşa edilmiştir. Bu yapılarda komutası altındaki beş yüz Kazak ona yardım etmiştir. 1818 yılında yedisi kalın on dört kule ile örtülmüştür. Eski, oldukça büyük ahşap duvarlar, o kadar sağlam inşa edilmiş ve iyi bir onarımdan geçmiştir ki geçen yıllara rağmen yapısını hala korumaktadır. Çok az çürümeye uğramıştır. Bu tanımdaki modern ahşap binaların genelinden çok daha iyi bir işçilik sergilemektedir. Kale, daha önce durduğu büyük bir açıklığı çevrelemektedir. Kale Yakutlara ve Tunguzlara karşı savunma amacıyla yapılmıştır. Güçlü bir piket çiti ve üç veya dört tablası vardır⁶⁶. Ferdinand Wrangel, 1820'de Yakutsk şehrine vardığında şehir ile alakalı önemli bilgileri aktarmıştır. Kasabanın 4000 nüfusu vardır. Şehir, yaklaşık 500 ev, beş kilise (üçü taş, ikisi ahşap) ve bir manastırdan oluşmaktadır. Ticari amaçlı bir taş bina inşa edilmiştir. Eski bir kalıntı olarak 1647'de Sibirya fatihleri Kazaklar tarafından inşa edilen yıkık kulesiyle eski bir ahşap kale vardır. Kasaba son otuz yılda büyük gelişmeler yaşamış. Yakut çadırlarının yerini sağlam evler almıştır. Durumu daha iyi olanlar evlerine, camının yerine buzdan veya talktan yapılan pencereler takmışlar. Daha varlıklı olan kişiler daha yüksek odalara, daha büyük pencerelere, çift kapılara sahip olmaya başlamışlar.

Yakutsk, Sibirya'nın iç ticaretinin merkezidir. En değerli kürkler , mors dişleri ve mamut kemikleri, daha eski bir dünyanın o tuhaf kalıntıları, yazın on haftası boyunca, Anabor ve Bering boğazlarından, Kutup Denizi kıyılarından , Olekma, Aldan ve Ust-Kyakhta' dan ve hatta Ochotsk ve Kamçatka'dan satılmak ya da takas için

⁶⁵ Bir barka, çok sağlam keresteden oluşan büyük kare bir saldır, üst tarafına un ve her türlü şey toplu halde istiflenir. Lojistik amaçla kullanılır. Bkz. Peter Dobell, a.g.e., Bölüm II , s. 4.

⁶⁶ Dobell, a.g.e., C.II , ss. 2-6.

buraya getirilir. Kürk ticareti çok fazladır. Değerleri genellikle iki buçuk milyon rubleyi aşar.

Lena nehri buzdan kurtulur kurtulmaz, tüccarlar Irkutsk'tan gelmeye başlar. Tüccarlar; mısır, yiyecek, keskin Çerkez tütününü, çay, şeker, brendi, rom, Çin pamuğu ve ipek ürünleri; ipliği, kumaşı ve cam gibi ürünleri Yakutsk sakinleriyle takas yaparlar. Yakutsk'un bu dönemlerde yapılan panayırlarında, Avrupa'daki panayırlarda yaygın olan popüler eğlencelerin hiçbiri görülmez. Mallar satışa sunulmaz ve satın almaların çoğu vatandaşların evlerinde yapılır.

Şehre gelen yabancı tüccarlar genellikle, Yakutsk şehrindeki tüccarlarla olan ticari ilişkilerinin ayrıntılarını birbirlerinden gizlemek isterler. Çünkü fiyat politikası kişiden kişiye değişkenlik gösterebilir.

Yakutsk'daki hemen hemen tüm Rus yerleşimciler, kış aylarında Yakutlar'dan kürk satın almak için küçük sermayelerini kullanırlar, panayır zamanında iyi bir kürk koleksiyonunu Irkutsk'tan gelen tüccarlara sattıklarında ciddi bir kazanç elde ederler⁶⁷.

Yakutsk Gawrill Sarichev'in gittiği yıllarda 3 kilise var iken 1818 ve 1820 'li yıllarda kilisenin sayısının 5 olduğunu görüyoruz. 1818 ile 1820 yılları arasında Yakutsk nüfusunun neredeyse iki kat artmıştır. 1818 yılında 270 ev var iken 1820 yılında bu sayı 500'e kadar ulaşmıştır. Tarihi bir değeri olan Kale onarılmaya başlanmıştır. Gawrill Sarichev'in gözlemlediğine göre evlerde kullanılan ilkel yöntemler 1820 yıllarında gelişerek yerini modern bir yönteme bırakmıştır. Yakutsk şehri gözle görülür bir şekilde gelişmiştir.

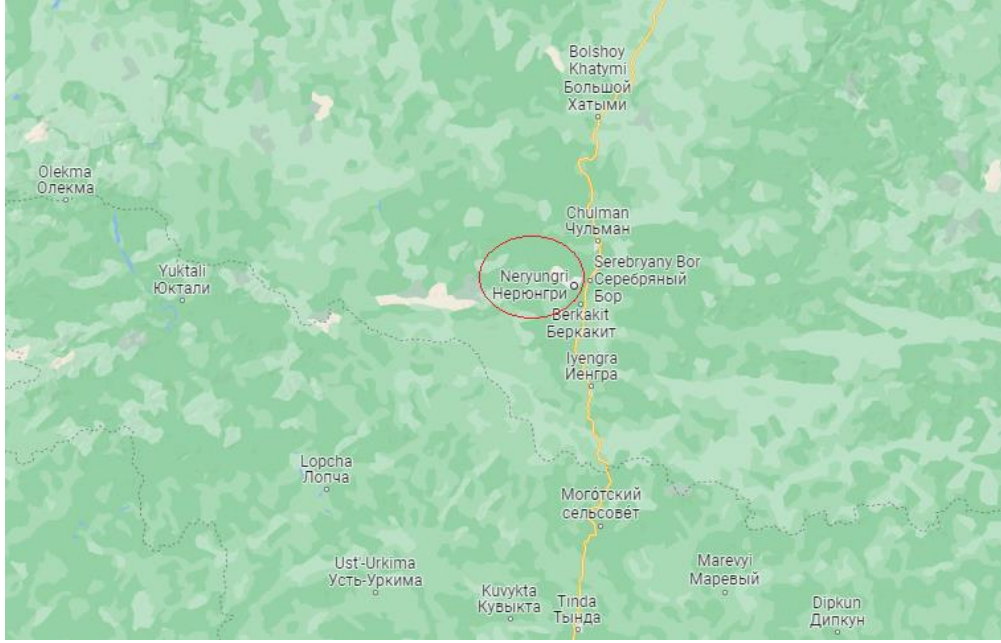
3.2. NERÜNGİ

6 Kasım 1975 yılında şehir ilan edilen Nerüngi sadece Yakutistan'ın değil tüm Rusya'nın en yeni kurulmuş, en modern kentlerinden biridir. Çulman akarsuyu üzerinde kurulmuş olan kentin Evenki dilindeki asıl adı ise Hariusnaya'dır. Zorlu Sibiry koşullarında modern mimariye göre inşa edilmiş kent birçok şehircilik ödülü almıştır. Aldan platosunun güneyinde Stanovoy sıradağlarının kuzey eteklerinde kurulmuş olan kent başkent Yakutsk'un 740 km güneyinde yer almaktadır. Kentin deniz seviyesinden yüksekliği 800 metre olup, Güney Yakutistan Kömür Havzasına yakın bir konumdadır. Özetle, Nerüngi Yakutistan'ın en genç, en yüksek ve en modern mimari yapıya sahip

⁶⁷ Wrangel, *a.g.e.*, ss. 12-13.

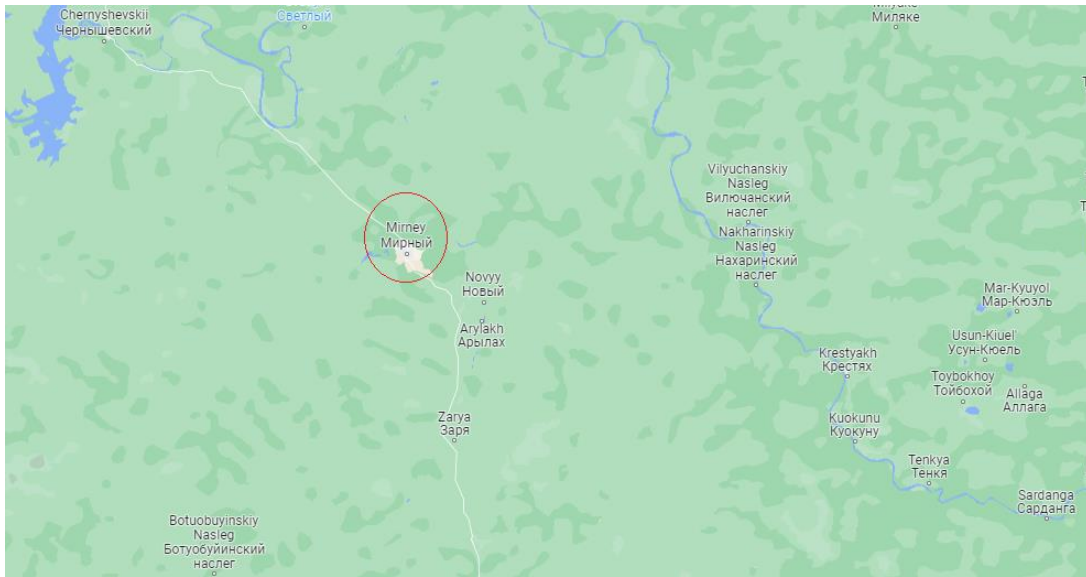
kentidir⁶⁸. Şehir çok geç bir tarihte yerleşime açıldığı ve bayındır hale getirildiği için seyahatların bu şehir hakkında izlenimlerini aktarmak mümkün olmamıştır.

Şekil 8. Nerüngi'nin Haritadaki Konumu

3.3. MİRNIY

Şekil 9. Mirniy'in Haritadaki Konumu

⁶⁸ Atasoy- Soykan, a.g.m., s. 53.

Batı Yakutistan'da Vilyuy havzasında 62° kuzey enleminde yer alan Mirniy, 1955 yılında elmas yataklarının işletilmesi amacı ile kurulmuş yeni bir yerleşim olup 1959 yılında da kent ilan edilmiştir. Prilensk ve Vilyuy platolarının sınır bölgesinde yer alan Mirniy, Vilyuy ırmağın bir kolu olan Đrelyah akarsuyu üzerinde kurulmuş Yakutistan'ın en batı kentlerinden biridir. Lena nehri üzerindeki Lensk liman kenti ile karayolu bağlantısına sahip olan kent, başkent Yakutsk'un 820 km batısındadır. Nehir ulaşımından ve demir yolundan yoksun olan Mirniy kendi havaalanına sahiptir. Đnsaat ve gıda sanayi tesislerinin yer aldığı kent Yakutistan'ın "elmas başkenti"dir. Cumhuriyetin önde gelen elmas şirketlerinden biri olan "Yakutalmas" holdingin merkezi Mirniy'de yer almaktadır. Şehirde Yakutistan Devlet Üniversitesi'nin bir fakültesi yer aldığı gibi "Yakutniiproalmas" adında bir de elmas bilim enstitüsü faaliyet göstermektedir⁶⁹.

3.4. LENKS

Şekil 10. Lenks'in Haritadaki Konumu

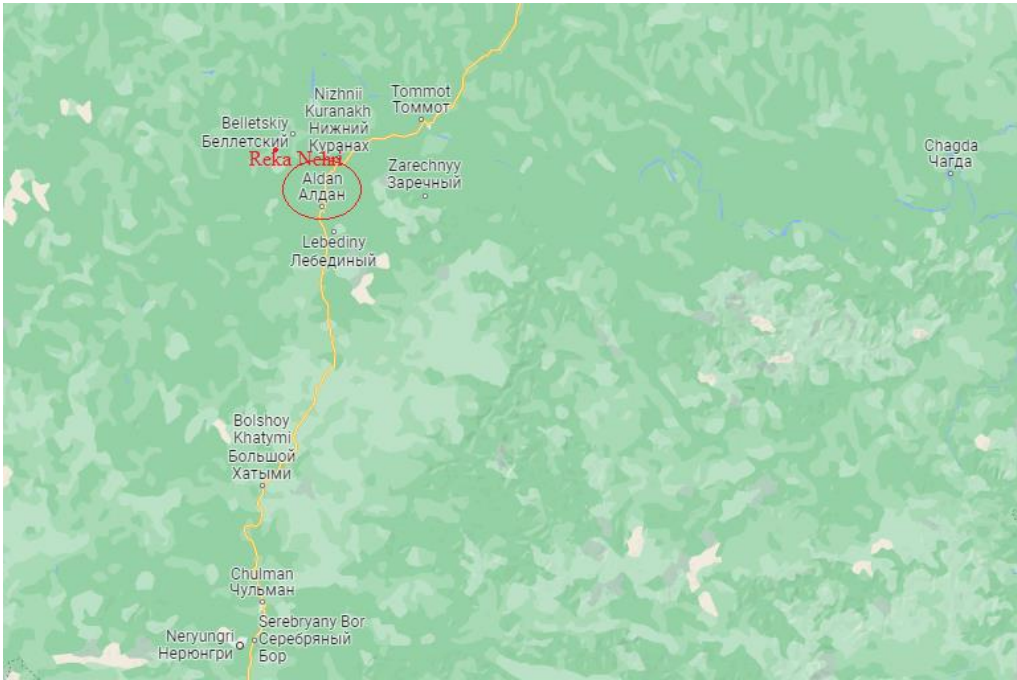

⁶⁹69 Atasoy- Soykan, a.g.m., s. 54.

1663 yılında kurulmuş olan Lensk Yakutistan'ın en eski kentlerinden biri olup, kuruluşundan tam üç asır sonra 1963 yılında kent ilan edilmiştir. XIX. yüzyılda sürgün yeri ve hapisane olarak kullanılmıştır. XX. yüzyılda Villü elmas yatağının bulunmasından sonra hızla gelişmiştir. Güneybatı Yakutistan'da Đrkutsk Oblastı sınırı yakınında, Prilensk platosu üzerinde yer alan Lensk, yukarı Lena vadisi üzerinde yer alan bir liman kentidir⁷⁰.

3.5. ALDAN

Şekil 11. Aldan 'ın Haritadaki Konumu

Rusya coğrafyasında Aldan adı altında plato, dağ silsilesi, ilçe, rmak, şirket, ve de kent vardır. Örneğin Aldan kenti, Aldan platosunda yer alıp, Aldan ırmağı havzasında bulunmaktadır. Yakutistan'ın beşinci büyük kenti olan Aldan, 650 metre yüksekliğinde, Amuro-Yakutsk otobanı üzerinde 39 km²'lik bir yerleşim alanı üzerinde kurulmuştur. Kent merkezi 58° kuzey enlemi üzerinde, başkent Yakutsk'un 530 km güneyinde, Nerungi kentinin ise 215 km kuzeyinde yer almaktadır. Eski adı Nezametniy olan Aldan yerleşmesi 1923 yılında kurulmuş, 1939 yılında ise kent ilan edilmiştir⁷¹.

⁷⁰ ⁷⁰ Atasoy- Soykan, a.g.m., s. 55.

⁷¹ ⁷¹ Atasoy- Soykan, a.g.m., s. 56.

3.6. SREDNE KOLYMSK

Şekil 12. Sredne Kolymk'in Haritadaki Konumu

Kolymi nehrinin sol kıyısında yer almaktadır. 1640'larda Ruslar buranın fethine başlamışlardır. 1644'de Sredne Kolymk şehrini kurmuşlardır. Ruslar burayı kısa zamanda ticaret merkezi haline getirmişler ve 1775'de şehir statüsüne taşımışlardır. Sürgün yeri olarak da kullanılmıştır.

Peter Dobell, yerel halk buraya Yarmanka dediği için buranın ismini Yarmanka yani panayır olarak ifade etmiştir⁷². Bu isim Almanca kökenlidir. Fuar, panayır anlamına gelmektedir. Adolf Erman'da bu bilgiyi şu sözlerle doğrulamaktadır: *“İsimleri Almanca olan bazı Yakut yurtları ile tanıştık! Bunlara yarmonskiya, yani yıllık pazarın yurtları (jahrmarktliche) veya fuar denir*⁷³.

Peter Dobell burasını Yakutların yaşadığı küçük bir köy olarak ifade etmiştir. Daha önceki yıllarda Okhotsk'a giden tüccarların ilkbaharda toplandıkları yer olarak ifade edilebilir⁷⁴. Bize göre buraya Yarmanka demelerinin sebebi budur. Dundas Cochrane'nin verdiği bilgilere göre Kolyma nehrinin sol kıyısında yer alan şehir görevli komiserin, sekreterinin ve birkaç Kazak'ın ikametgâhı durumundadır. Ayrıca yüz kişiyi içeren yaklaşık on iki veya on beş yerleşim yeri, müstemilatları, hamamları vb. vardır. Fakat büyük bir köy görünümündedir. Merkezi bir konuma sahip olması, komiserlik ikametgâhı olarak kabul edilmesinin başlıca nedenidir⁷⁵.

Gawrill Sarichev, Sredne Kolymk'in Kolyma nehrinin sol kıyısında yer aldığını, bir kilisesi ve bazı evleri olan ahşap bir kaleye sahip olduğunu ifade etmiştir.

⁷² Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 351.

⁷³ Erman, *a.g.e.*, C.II, s.407.

⁷⁴ Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 351.

⁷⁵ Cochrane, *a.g.e.*, ss. 209-210.

Tunguzlar, Yakutlar ve Yukagirler gibi çok uzak mesafeden gelen tüm sakinler burada ticaret amacıyla toplandığı için bir diğer ismi de fuar ve ya panayır anlamına gelen Yarmankadır⁷⁶. Burada toplanan tüccarlar, özellikle samur derilerini, tütün ve diğer önemsiz eşyaları bir biriyle takas ederlerdi. Samur bu bölgede tükenince fuar da işlevini yitirmiştir⁷⁷. Fuar işlevini yitirince şehir eski ihtişamlı günlerine dönememiştir.

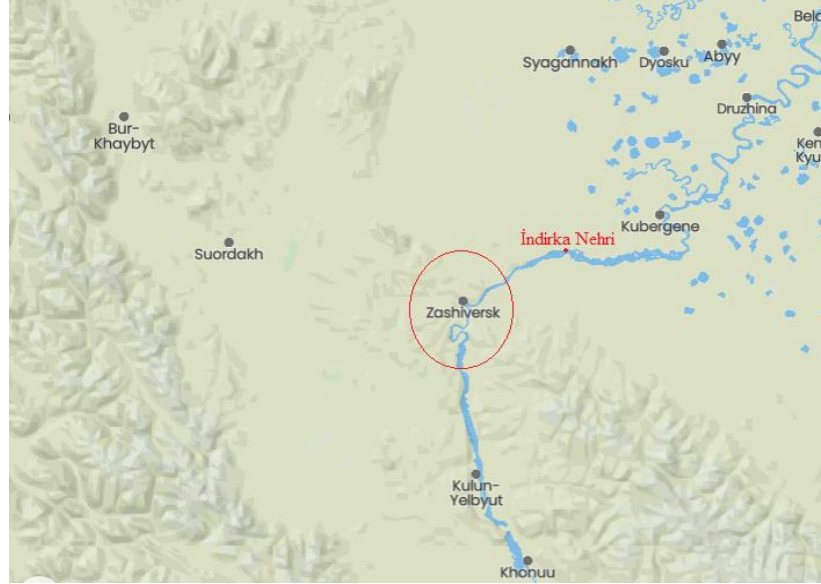
Ferdinand Wrangel, şehir hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

“Kolyma kıyılarına ulaştığımızda çok karanlık olduğu için nesnelere ayırt etmek çok zordu. Köpeklerin havlaması ve ara sıra bir buz penceresinden bir lambanın parlaması, kilise kulesini daha önce çok uzaklardan gördüğümüz Sredne Kolymk'e vardığımızı anlamıştık. Bölge yetkililerinin olağan ikametgahıdır. Yeni ve iyi inşa edilmiş bir kiliseye ve on üç eve sahiptir⁷⁸.”

Ferdinand Wrangel, baraj yapımı esnasında bölgeyi ziyaret etmiştir. Burada ellerinde sepetler ile balık tutan yerliler vardır. Balık bolluğunun eskiden çok olduğunu fakat zamanla azaldığını ifade etmiştir⁷⁹. Bu sebepten sığır ve at yetiştiriciliği, hayatta kalmak için daha ön plana çıkmıştır.

3.7. ZASHİVERSK

Şekil 13. Zashiversk'in Haritadaki Konumu

Zashiversk, modern Rusça'da “Eşiklerin Ötesinde” anlamındadır. İndigirka nehrinin sağ kıyısında bulunur. 1639'da kurulmuştur. 1786'da, İmparatoriçe II. Katerina tarafından kasaba rütbesine yükseltilmiştir. Bundan önce sadece birkaç kulübeden

⁷⁶ Sarychev, a.g.e., C.I, s. 30.

⁷⁷ Sarychev, a.g.e., C.I, s. 30.

⁷⁸ Wrangel, a.g.e., s. 41.

⁷⁹ Wrangel, a.g.e., s. 41.

oluşan Zashiversk bu karardan sonra gelişmeye başlamıştır. Devlet yetkililerin kasabaya gelmesi buraya geçici bir önem vermiştir⁸⁰.

Gawrill Sarychev, Zashiversk'i 1788 yılında ziyaret etmiştir. Daha önce sadece garnizon olarak kullanılan Zashiversk, Gawrill Sarychev'in geldiği yıllarda henüz emekleme aşamasında ve yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Bu yıllarda bir kilise ve otuz ahşap evden oluşmaktadır⁸¹.

10 Ekim 1820'de bölgeye giden seyyah Ferdinand Wrangel, bir kilise, posta istasyonu ve dört veya beş kulübenin varlığından bahsetmektedir. Şehirde yaşayanların ise rahip ve kardeşi, posta istasyonu görevlisi ile iki Rus ailesinden oluştuğunu ifade etmektedir⁸². Bu dönemde Zashiversk'in bir başka özelliği ise Sibirya'da iyi tanınan Peder Michel adında bir din adamının yaşadığı yer oluşudur. Bu din adamı bu yeri önemli kılmıştır. Ferdinand Wrangel'in Peder Michel hakkındaki sözleri şu şekildedir:

“Ziyaretimiz sırasında seksen yedi yaşındaydı ve burada diyakoz ve rahip olarak yaklaşık altmış yılını geçirmişti. Bu süre zarfında sadece 15.000 Yakut, Tunguz ve Yukagir'i vaftiz etmekle kalmadı, onları gerçekten Hristiyan yaptı. Gerçekten bu saygıdeğer adamın İncil'i bu karlı toprakların sakinleri arasında yayma gayreti o kadar büyüktür ki, ne büyük yaşı, ne iklimin sertliği, ne de ülkenin sayısız diğer güçlükleri onu engelleyememiştir. Her yıl, geniş bir alana yayılmış sürüsünün yeni doğan çocuklarını vaftiz etmek ve kutsal görevinin diğer görevlerini yerine getirmek için; bakan olarak, öğretmen olarak, arkadaş olarak, danışman olarak ve hatta doktor olarak halkına elinden gelen her şekilde yardımcı olmak için çabalıyordu⁸³.”

Bu dönemde Zashiversk, geniş otlaklara sahip ve balık bakımından zengin bir yerdir. Nüfusun büyük bir kısmı yaz aylarında, atlarını ve sığırlarını en iyi otlaklarda güden ve kendileri için bir saman deposu temin etmekle uğraşan Yakutlardan oluşmaktadır.

Yakutlar, sonbahar zamanı nehre taşınırlar ve balık avcılığı ile geçinirler. Sığırları ve atları olmayanlar tamamen balıkçılık ile geçinirler. Balıklarını ve yakacak odunlarını çekmek için köpeklerden oluşan hafif kızaklardan yararlanırlar⁸⁴.

⁸⁰ Wrangel, *a.g.e.*, s. 36.

⁸¹ Sarichev, *a.g.e.*, C.I, s.40.

⁸² Wrangel, *a.g.e.*, s. 36.

⁸³ Wrangel, *a.g.e.*, ss. 36-37.

⁸⁴ Wrangel, *a.g.e.*, ss. 37-38.

Dundas Cochrane'in 1820 yılındaki ziyareti esnasında Zashiversk çok kasvetli ve ıssız bir yer izlenimi vermiştir. Seyyahın ifade ettiği üzere Yakutsk' tan sonra ilk önemli duraklama alanı olmasına rağmen uygarlık namına hiçbir şey yoktur. Şehirde toplamda herkesin ayrı yaşadığı yedi yerleşim yeri vardır. Toplam nüfus bir astsubay, ikinci bir komutan, iki din adamı, bir posta müdürü, bir tüccar ve yaşlı bir duldan oluşmaktadır⁸⁵.

3.8. KİRENKS

Şekil 14. Kirensk'in Haritadaki Konumu

1630'da kurulmuştur. Günümüzde Rusya'nın İrkutsk Oblastı'na bağlı merkezi bir şehirdir. Kirenga ve Lena nehirlerinin arasında yer alır. 19. yy'da Dundas Cochrane'in gözlemlerine göre yüze yakın konutu, beş yüz nüfusu, üç kilisesi ve bir manastırı vardır⁸⁶. Ferdinand Wrangel'in gözlemlerine göre çok ufak bir köydür. Sebze yetiştiriciliğinde gelişmiştir. Yakutsk'a lahana, patates, turp ve salatalık gönderirler⁸⁷. Tuz kaynakları çok fazladır. Dundas Cochrane'in ifade ettiği bir Rus atasözüne göre Kirensk bol miktarda ekmek ve tuza sahiptir⁸⁸. Adolf Erman ise Kirensk etrafında birçok tuz kaynağı olduğunu ifade editmiştir⁸⁹. Ayrıca bu yerin önemi önceki sayfalarda aktardığımız Yakutlar'ın kökenleri hakkındaki bilgilere göre Yakutlar'ın atası olan Sachalary ilk buraya yerleşmiş ve Tunguzlu bir kadın ile evlenmiştir.

⁸⁵ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 201.

⁸⁶ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 168.

⁸⁷ Wrangel, *a.g.e.*, s. 8.

⁸⁸ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 167.

⁸⁹ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 322.

Pater Dobell Kirens için Lena nehri kollarınca oluşturulan bir adada bulunduğunu, dört kilise ve bir manastır ile iki yüzden fazla eve sahip olduğunu belirtir. Az miktarda çayırılık vardır. Bu yüzden sakinleri çok az sığır ya da at besleyebilirler. Bulunduğu yerde hiçbir şekilde balık bol olmadığı için, Yakutsk ile Irkutsk arasındaki en sevimli ve en fakir noktalardan biridir. Kirens sakinlerinin övünebilecekleri tek şey sebzeleridir: patates, lahana pancar, havuç, soğan vb. muazzam miktarlarda üretilir ve Lena nehri vasıtasıyla ile yükleri barkaslar ile Yakutsk'a kadar satılık olarak gönderirler⁹⁰.

3.9. VERKHROYANKS

Şekil 15. Verhoyanks'ın Haritadaki Konumu

Şehir 1638 yılında kurulmuştur. 1817 yılında kasaba statüsü verilmiştir. Dundas Cochrane, Irkutsk'tan 150 mil uzakta, Yana nehrinin sağ kıyısında büyük ve kalabalık bir kasaba olduğunu ifade etmiştir. Nehrin karşı yakası tamamen ekilidir. Nehrin kıyıları yüksek ve ormanlıktır. Çavdar tarlaları olan çok sayıda köy vardır⁹¹.

⁹⁰ Dobell, *a.g.e.*, C.II , ss. 69-70.

⁹¹ Cochrane, *a.g.e.*, C.I , ss. 166-167.

3.10. NİSHNEY KOLYMSK

Şekil 16. Kolyma'nın Haritasındaki Konumu

Sarychev, Nishne Kolymsk'in Kolymi nehrinin sol kıyısında olduğunu ifade etmiştir. Kale, ahşap barikatı içinde bir kilise ve 33 ev 33 Kosak sakini ile birlikte burada yaşamaktadır⁹².

31 Aralık 1820'de günü Ferdinand ve Cochrane bu yerde karşılaşmışlardır. Bu iki seyyah bölgeyi beraber gezmiştir. Cochrane'ye göre Nishney Kolymsk, yaklaşık elli konutu ve dört yüz kişiyi (veya seksen aileyi) barındıran büyük bir kasaba olarak adlandırılabilir. Kasaba, Kolyma'daki bir adanın doğu tarafında, yaklaşık yirmi beş mil uzunluğunda ve Aniuuy nehrinin birleştiği yerin karşısında durmaktadır. Cochrane'nin duyularına göre eskiden kasaba sekiz mil aşağıdaymış, ancak bulunduğu bölgenin coğrafi şartlarının çetin olması nedeniyle kentin bir dizi tepeyle korunduğu mevcut alana taşınmasına neden olmuştur. Seyyah adaya hakim bitki örtüsünün kısa çalılardan oluştuğunu söyler. Ancak okuyucuların dikkatini nehirde yüzen kerestelere de çekmektedir. Bu kerestelerin nereden geldiğine dair bir açıklaması mevcut değildir. Nishney Kolymsk'da tarım yapılmamaktadır. Yetiştirilen atlar, çalılıarın tepeleri, kütükler, ağaç kabukları ve yosunlarla beslenirler. Seyyahın belirttiği üzere bölge sakinleri, büyük bir emek sarf etmelerine rağmen, sadece birkaç ineği beslemeyi

⁹² Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 31.

başarmışlardır. Bunu yapmak için samanı seksen mil öteden getirmek zorunda kalmışlardır⁹³.

Kasaba, çoğunluğu Kosaklar'dan, yarım düzine tüccar ve üç rahipten oluşmaktadır. Kasabadaki şiddetli mevsim, yorgunluk ve uyku gibi sorunlardan dolayı ibadetler aksayabilir. Yapılamayan ibadetlerin kefareti için Pazar günleri üç hatta dört ayin yaparlardı. Buradaki insanlar bunu bir adet haline getirmişlerdi.

Ateş yakmak, avlanmak ve ticaret yapmak için odun döşemek kış meslekleridir. Balıkçılık ve kümes hayvancılığı ilkbahar ve sonbaharda yapılır iken yaz genellikle inşaat zamanıdır. Kadınlar eldiven, şapka, bot, ayakkabı gibi çeşitli ürünleri imal ederlerdi. Daha ileride, güneye doğru sığır yetiştiriciliğiyle de ilgilenenler vardır⁹⁴.

Ferdinand'ın ifadesine göre Nishne Kolymk, 1644'te, küçük bir kale, bir kilise ve birkaç evden ibaret olup Kolymi nehrinin kuzey kolunda yapılanmıştır. Yerleşim daha sonra, erişimin daha kolay olduğu diğer kolda olan alçak seviyedeki bir adaya taşınmıştır.

Kale, köşelerinde dört küçük sivri kule bulunan ahşap bir çitle çevrilidir. Bu çitin içinde büyük bir ofis binası veya ofis alanı ve çoğu boş olan birkaç cephanelik vardır. Yeni yerleşim bölgesinde kasaba kaleye ek olarak bir kilise ile 42 ev ve yurttan oluşmaktadır⁹⁵.

Birlikte bölgeyi ziyaret eden Ferdinand ve Cochrane görüldüğü üzere kasabanın farklı noktalarına işaret emişlerdir. Ferdinand Wrangel şehirdeki yapılaşmaya, resmi ve özel konutlara dikkat çekerken Cochrane yerleşik halka dair ayrıntı vermeye ve ekonomik faaliyetleri tarif etmeye çalışmıştır.

⁹³ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 219.

⁹⁴ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, ss. 219-220.

⁹⁵ Wrangel, *a.g.e.*, ss. 80-81.

İKİNCİ BÖLÜM

TUNGUZLARIN KÖKENLERİ, DİLLERİ, YAŞADIĞI BÖLGELER

1. TUNGUZ ADININ KÖKENİ

Tunguz adıyla ilgili farklı görüşler vardır. Erman, Peskovsk adında bir kasabaya gitmiştir. Bu kasaba Tunguz ve Ruslardan oluşmaktadır. Erman seyahatnamesinde Peskovsk'ta Tunguzlar'ın kendilerini Ovonui olarak Rusların ise Luchi olarak adlandırdıklarını aktarmıştır⁹⁶. Tunguz etnik adı, Tunguz kökenli tüm kabilelerin genel bir tanımı olarak kullanılmaktadır. Tatarca (Türkçe) *tongus* 'domuz' ve Yakutça'da donmuş insanlar anlamına gelmektedir⁹⁷. Bunun ile birlikte Tunguz adının nerden geldiğine dair varsayımlar şunlardır: a) Tunguz adının "Donghu" kelimesinden türediği varsayılmaktadır. Çoğu araştırmacı bu varsayımda fikir birliğine varsa da S.M. Shirokogoroff, Kurakichi, Ling Chunsheng gibi araştırmacılar bu görüşe karşı çıkmışlardır. Buna göre Donghu'ların içinde sayıldığı umumi "Doğu Yi'leri" adı, Çin tarihlerini kaydedenler tarafından Çin'in doğusunda ve Mançurya'daki herkese atfedilmiştir. Üstelik Donghu halkı miladın başlangıcından beri Çin sınırlarından ve dolayısıyla kayıtlardan uzaklaşmıştır. b) Yakutlar, komşularını aşağılamak için Tunguz adını kullanmışlardır, sonra bu ad genelleşmiştir. c) Başlarda sadece yerel halk için kullanılan Tunguz adı daha sonra araştırmacılar tarafından bölgede yerel halk ile benzer diğer tüm toplumlara da atfedilmiştir⁹⁸. Çinli tarihçi Yu Ying-shih' e göre Donghu halkları Wu-huan ve Hsien-pi de dahil olmak üzere bir dizi göçebe tarafından kurulmuş bir kabile federasyonudur. Hsiung-nu'nun fethinden sonra federasyon varlığı son bulmuştur. Bu yüzden Han dönemi boyunca siyasi bir varlık olarak Donghu' lardan hiçbir iz bulunmamıştır⁹⁹. Pulleyblank, Paul Pelotti'ye atıfta bulunarak Donghu, Hsien-pi ve Wuhuan'ın "Proto-Moğollar" olduğunu iddia etmiştir¹⁰⁰. Donghu halkının Proto-Moğol olduğu ve Tunguzların atalarıyla ilgisi bulunmadığı bu gün büyük ölçüde

⁹⁶ Erman, *a.g.e.* C.II ,s. 339.

⁹⁷ V. V. Ushnitskiy, "Tungusskiy e Rody Yakutu XVII v.: voprosy proiskhozhdeniya i etnicheskoy prinadlezhnosti, Vestnik arkhologii", *antropologii i etnografii*, 9 , Institut problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk, s.124.

⁹⁸ Kürşat Yıldırım, Tunguz Halkı Üzerine araştırmalar I: Mohe'lar, TDA, C: 117, S. 231, 2017, s. 10; Pei Huang, "New Light On The Origins Of The Manchus", *Harvard Journal Of Asiatic Studies*, C. 50, S. I, Cambridge 1990, s. 240-24.

⁹⁹ Yu Ying-Shih, "Han Foreign Relations", Ed. Denis Twitchett and Michael Loewe, C. I, *The Cambridge History of China*, Cambridge, Cambridge University Press, Cambridge 1986, s. 436.

¹⁰⁰ Edwin G. Pulleyblank, "The Chinese and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic China," *In The Origins of Chinese Civilization*, University of California Press, 1983, s. 411.

anlaşıldığı için Tunguz adının kökeninin yerli bir halkın adlandırması olabileceğidir. Bu yüzden Donghu= Tunguz denkliğini kabul etmek çok zordur¹⁰¹.

2. TUNGUZLAR'IN KÖKENİ

Tunguzların kökenine dair bilinen hipotezler iki guruba ayrılır: Tunguzların Sibirya'ya güneyden geldiklerini savunan hipotezler. Diğeri ise Otokton oldukları yani Sibirya kökenli olduklarını savunan hipotezler vardır. Finli dilbilimci M.A. Castren'den (1813-1852) sonra birçok araştırmacıya göre Sibirya'daki halklar arasındaki Tunguzlar, Amur Irmağı kıyılarına göç etmişlerdir¹⁰².

Levin'e göre Shirokogoroff, Mançu-Tunguz halklarının ya da "Proto-Tunguz"un ataları, M.Ö 3. bin yıllarında asıl meskenlerini Orta Çin'de, yani Hoangho ve Yangtze'nin orta bölgeleri arasında olduğunu ileri sürmüştür. Aynı binyılda ya da belki biraz daha önce, proto Tunguz, Çin'in batı bölgelerinden Hoangho ve Yangtze havzalarına göç eden Çinliler tarafından baskı altına alınmıştır. Böylece anavatanlarını terk etmek zorunda kalarak kuzeye göç etmişlerdir. Geldikleri yerde Paleoasiatik kabilelerle karşılaştılar, onları devirdiler ve bir dereceye kadar onlarla karıştılar. Yine Levin'in aktardığına göre Shirokogoroff, Çin'den birkaç antropolojik tip veya bileşen seçer. Bunlardan biri, dolikosefal, kısa boylu, dar burunlu görünüme sahip "gama" tipidir. Shirokogoroff, bu tipi Tunguz olarak kabul eder. Shirokogoroff Tunguzlar'ın güneyden geldiği iddiasını dillendirir¹⁰³.

Vasilevic, Tunguzların kökenin Baykal Gölü'nün güneyinde yaşayan neolitik avcılardan geldiğini öne sürmüştür. Ona göre Tunguzlar'ın ataları başta bu avcılardan oluşan gruplardan ayrılmıştır. MÖ I. yy'ın sonunda Tunguz grupları Baykal Gölü yakınlarındaki dağlık ormanlara göç etmiştir. MS I. yy'ın ortalarında Türk gruplarının Baykal Gölü kıyılarına gelişi Tunguzların kuzeye göç etmelerine yol açmıştır¹⁰⁴.

Janhunen, Mançurya bölgesinde Tunguz dil ailesine mensup bütün farklı dillerini tasdik ettiği için Tunguzların Mançurya'da ortaya çıktığını savunmuştur. Ona

¹⁰¹ Kürşat Yıldırım, "Tunguz Halkı Üzerine araştırmalar I: Mohe'lar", *TDA*, C.117, S. 231, 2017, s. 10.

¹⁰² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁰³ M. G. Levin, "On the Ethnogenesis of the Tungus", *Arctic Anthropology*, University of Wisconsin Press 1963, s.70.

¹⁰⁴G.M. Vasileviç, *Evenks: Historical and Ethnographic Essays (Seventeenth – Early Twentieth Centuries)*, Nauka Publishing House, Leningrad Branch, 1969, ss. 39-41.

göre Moğol gruplarının baskısı ile dağılmıştır. Bu önerisini Tunguzlar'ın arkaik özelliklerinin ve dillerinin Moğollar ile benzerlik göstermesine dayandırmıştır¹⁰⁵.

Eberhard'a göre kuzeydoğu kültürü, günümüzdeki Hopei eyaletlerinde yoğunlaşmıştır. Shantung ve güney Mançurya bölgesindeki insanlar muhtemelen Tunguzlar'ın atalarıydı. Günümüzün Paleo-Sibirya kabileleri ile karışmışlardır. Bu kültüre sahip insanlar çoğunlukla avcılıkta ve ilkel tarımsal faaliyetlerde gelişmişlerdir. Uzun kaba; ve kalın çanak çömlek yapmışlardır. Daha sonraları domuz yetiştiriciliği bu kültürün tipik geçim kaynağını teşkil etmiştir¹⁰⁶.

İncelediğimiz seyahatnamelere göre Tunguzlar'ın güneyden geldiğine işaret eden ipuçları vardır. Örneğin Erman'ın seyahatnamesin'de Tunguzlar'ın süslemeye ve süs eşyalarına önem verdikleri aktarılmıştır. Bununla birlikte Tunguzlar Çin sınırı ile doğrudan iletişim halindedirler. Bu sebepten dolayı tüccarların postası ve iletişim kanalları haline gelmişlerdir¹⁰⁷. Erman'ın aktardığına göre Tunguzların burunları çok kısa ve ince, tenleri açık, çeneleri dışa dönüktür¹⁰⁸. Erman, Krasnoyarsk'da bulunduğu sırada bir Tunguzun hastaneden çıktığını görmüştür. Bu adam yüzünde dövme olan biridir. Mürekkebi ve iğneleri eski çağlarda Çin ile komşu oldukları zaman öğrenmiş olabilirler. Erman, Tunguzlar'ı Çin menşeli olarak görmektedir. Tütünün yanı sıra pipo ve kükürdü de eski çağlarda Çin'den öğrenmiş olduklarını ifade etmiştir¹⁰⁹. Dundas'ın aktardığına göre küçük insanlardır ve narin görünüştedirler. Kıyafetleri, süslemeleri hariç tüm Tatar ulusları ile neredeyse aynıdır¹¹⁰. Dobell, Tunguzlar'ı Çin'in Nankin vilayetindeki halka çok benzetmiştir. Dillerini ise Çin'i fetheden Tatarlara benzetmiştir. Ayrıca Kanton'da doğmuş ve Pekin Tatarlar'ını görmüş olan Dobell iki Çinli hizmetçisinin Tunguzlar ile benzerliklerini dile getirmiş ve birbirlerine "kardeş" diye hitap ettiklerini bildirmiştir¹¹¹. Erman, Moğollar ve Buryatlar arasında yaygın olan yasanın Tunguzlarda da yaygın olduğunu gözlemlemiştir.¹¹²

Levin, Tunguzlar'ı Sibirya'nın yerel halkı olarak görmektedir. Ona göre etnografik argümanlar Tunguzlar'ın kökeninin Çin'de olduğuna yeterli bir kanıt değildir. Giysileri, önlükleri, kar gözlükleri onların güney kökenli olduğunu

¹⁰⁵ Juha Janhunen, *Manchuria An Ethnic History, Finno-Ugrian Society*, Helsinki 1996, s. 169.

¹⁰⁶ Wolfram Eberhard, *A History of China*, N/A, 1950, s. 12.

¹⁰⁷ Erman, a.g.e., C.II, s.470.

¹⁰⁸ Erman, a.g.e., C.II, s. 494.

¹⁰⁹ Erman, a.g.e., C.II, s. 137.

¹¹⁰ Cochrane, a.g.e. C.I, s. 171.

¹¹¹ Dobell, a.g.e.,C.I, ss. 307-308.

¹¹² Erman, a.g.e. , C.II, s. 442.

kanıtlanamaz¹¹³. Aslında bütün bu hipotezlerin çatıştığı yer her şeyden önce Tunguzlar'ın “vatanı” ve Sibirya'ya yerleşimlerinin zamanını bulma sorunudur. Tunguzlar'ın kökeni tek bir bileşene indirgenemeyecek kadar karışıktır. Baykal bölgesinde Neolitik ve Eneolitik dönemdeki arkeolojik kazılardaki bulgular Paleoasyatikler ve Tunguzlar arasında yakın benzerlik göstermiştir. Fakat Levin bu hipotezi reddeder. Levin'e göre Baykal bölgesinden gelenler Paleoasyatik, tayga avcıları kültürüne sahiptir. Doğu Sibirya'ya gelen bu toplumlar Tunguzlar tarafından asimile edilmiştir. Ona göre eski Baykal popülasyonunun neredeyse tamamen korunduğu kavramı, Tunguzlar'ın Baykal bölgesinden geldiğini kanıtlamak için yeterli değildir. Sibirya'nın Tunguz grupları antropolojik olarak oldukça değişkendir. a) Doğu grupları arasında yaygın olan Baykal tipidir. b) Batı Tunguzlarda yaygın olan Katanga tipidir. c) Orta Asya tipi Tunguzlar'ın güney guruplarında mevcuttur¹¹⁴. Levin bu hipotezini dilsel çalışmalar ile desteklemeye çalışmıştır. Paleoasyatik dil unsurlarının özellikle Sibirya'nın yerli halkı sayılan Yukagirlerde mevcut olduğu örneğini vermiştir¹¹⁵.

Kısaca Tunguzlar'ın kökenlerine dair çalışmalar ve elde edilen bulgular yetersizdir. Tunguzlar'ın sürekli hareket halinde olması ve farklı coğrafyalarda farklı toplumlar ile etkileşimi onların kökenlerine dair çalışmaları zorlaştırmıştır. Mezkûr konuyu seyahatnameler'e göre incelediğimizde Tunguzların güneyden geldiği hipotezi daha kabul edilebilirdir.

3. TUZGUZLAR'IN DİLLERİ

Tunguzca diğer adıyla Mançu-Tunguzca, Altay dilleri ailesinin en küçük üyesidir. 19. yüzyıldan itibaren ciddi araştırmalara konu olmuştur¹¹⁶. Günümüzde çok az konuşulan Mançu- Tunguzca 1115-1234 yılları arasında Kuzey Çin hakimi olan Kin-Hanedanı ile 1644-1912 yılları arasında Çin'de hüküm süren Ching hanedanını kuranların dilidir. Mançu yazı dili, 1625 yılında geliştirilmiş, en parlak zamanını 17. yüzyılda Pekin'de yaşadığından sonra 18. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş unutulmuştur¹¹⁷.

¹¹³ Levin, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁴ Levin, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹⁵ Levin, *a.g.e.*, s. 72.

¹¹⁶ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, Ötügen, İstanbul 2013, s. 37.

¹¹⁷ N. Demir-Emine Yılmaz, “Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi”, *Türkler*, C. I, 394-402, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 400.

Bugün Mançu-Tunguzca aşağı yukarı 70.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Nüfusları az olmakla birlikte Mançu-Tunguzlar Çin'in kuzeyinden başlayarak, Moğolistan üzerinden Rusya'nın kuzey sınırına, Sibirya'ya ulaşan çok geniş bir alana yayılmışlardır. Yakut Özerk Bölgesi'nde özellikle Yenisey, Hatanga, Tunguska, Lena, Amur vb. nehirleri boyunca Yakutlarla karışık olarak Tunguzlara rastlanmaktadır; sadece Tunguzların yaşadığı bölgeler de vardır. Ayrıca Kuzey Mançurya'da Heilongjiang bölgesiyle Çin'in Moğolistan Özerk Bölgesi'nde de Tunguzlar yaşamaktadır¹¹⁸.

Çok geniş bir bölgeye dağılmış olmaları yanında pek az sosyal organizasyona sahip olmaları dilde aşırı farklılaşma olarak kendini göstermektedir. Bu yüzden Mançu-Tunguzca'nın alt gruplarının sayısını tam olarak söylemek mümkün değildir. Bugün kuzey kolunu oluşturan Tunguzca ve güney kolunu temsil eden Mançuca şeklinde iki büyük gruba ayrıldığı konusunda bilim adamları arasında belli bir fikir birliği vardır. Tunguz kolu Evenkice, Evence veya Lamutça, Negidalce, Solonca, Nanayca veya Goldice, Ulçaca, Orokça, Oroçice, Udehece; Mançu kolu da Mançuca, Siboca gibi alt kollara ayrılabilir¹¹⁹. Çoğu durumda iki dilli olan Mançu- Tunguzlar kendi adadillerini unutmaktadırlar. Bu yüzden Mançu- Tunguzca ölmekte olan bir dildir. 1970 ila 1979 arasındaki verilere göre Tunguzcayı ana dili olarak konuşanların sayısı gerilemiştir. Özellikle Mançuca ortadan kalkmaktadır¹²⁰.

Tunguzcanın kuzey kolunda yer alan Evenkice, 1931'den bu yana yazı dilidir. 1937 yılına kadar Latin, daha sonra Kiril harfleriyle yazılmıştır. 1979 nüfus sayımına göre, Eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan toplam 27.531 Evenkiden 11.852 kişi ana dili olarak Evenkice konuşmaktadır. Evenkiler Kuzey Sibirya, Yakut Özerk Cumhuriyeti, Buryat Özerk Cumhuriyeti, Tamır Özerk Bölgesi, Sahalin adası, İrkuts, Tomsk vs. gibi geniş bir alanda yaşamaktadırlar. Kuzey Çin'de ve Moğolistan'da Evenkiler vardır¹²¹. Çalıştığımız bölgede yaşayan Tunguzlar, Tunguz dil ailesinin bir kolu olan Evenkice'yi konuşmaktadır.

¹¹⁸ Demir-Yılmaz, *a.g.e.* s. 400.

¹¹⁹ Akar, *a.g.e.*, s. 37.

¹²⁰ Demir-Yılmaz, *a.g.e.* s. 401.

¹²¹ Demir-Yılmaz, *a.g.e.* s. 401.

Şekil 17. 1996 Yılında Sibirya'da Konuşulan Dillerin Dağılımı¹²².

4. TUNGUZLAR'IN COĞRAFYASI

19. yy'da Sibirya'daki Tunguzlar Yenisey, Lena ve Amur kıyılarından Ochora ve Omekon ve İdigga civarındaki dağlarda yaşamaktaydı¹²³. Haritaya baktığımızda Tunguz kökenli halklar günümüzde çok dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Bu bölgeler Kuzey Çin, Rusya'nın en uç noktaları olan Sibirya'nın doğusu ve Mançurya bölgesidir. Tunguz halkları, Mançular, Oreçenler, Sibolar, Evenkiler, Nanaylar, Evenler, Negidallar, Oroklar, Ulçlar, Oroçlar ve Udegeyler boylarından oluşur. Tunguzların en kalabalık nüfuslu boyları şunlardır:

Mançular, Tunguzlar'ın en kalabalık boyudur. Günümüzde Çin'in Kuzeydoğusunda yaşamaktadırlar. 2010 nüfus sayımına göre 10 milyonun üzerinde bir nüfusa sahiptir. Oroçenler, genel olarak Kuzeydoğu Çin'de bulunan Heilongşang ve İç

¹²² B. Pakendorf, Contact in the Prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives, Doktora Tezi, Geboren te Johannesburg, South Africa 1970, s. 12.

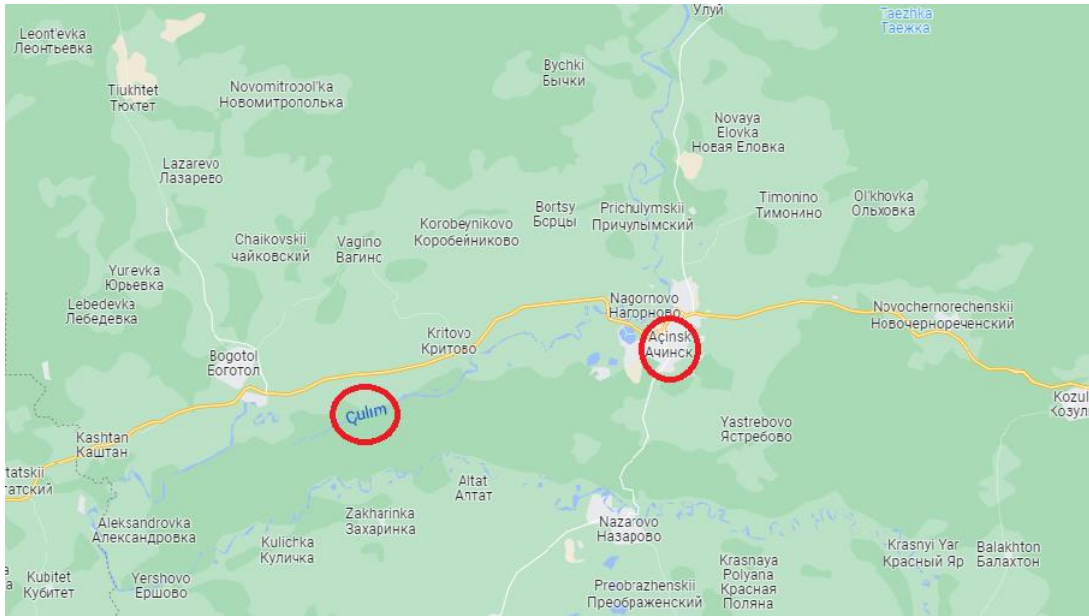
¹²³ Cochrane, a.g.e., C. I, s. 171.

Moğolistan bölgelerine yaşamaktadır. Çin'deki 8.659 Oroçenin %45,54'ü Heilongjiang, %41,94'ü İç Moğolistan'da bulunmaktadır. Sibolar genel olarak Sincan bölgesinde yaşamaktadır. 2010 Çin nüfus sayımına göre 190.481 kayıtlı Sibolar vardır¹²⁴. Evenkler ve Evenkiler çoğunluğu Rusya'ya bağlı olan Sibirya'nın Kuzeydoğusunda yaşamaktadırlar. Seyahatnamelerde adı geçen ve incelediğimiz Tunguzlar bunlardır.

5. SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA BAZI TUNGUZ YERLEŞİMLERİ

5.1. AÇİNSK

Şekil 18. Açinsk'in Haritadaki Konumu

Dundas 1820'li yıllarda Açınsk'i ziyaret etmiştir. Çulım nehrinin kıyısında kurulmuş hoş bir konuma sahiptir. Onun ziyareti sırasında burası iki tane görkemli kilise, bazı iyi evleri olan **2500** nüfusa sahip dağlık bir şehirdir¹²⁵.

Erman 25 Ocak 1849' da Açınsk'te bulunmuştur. Açınsk Çulım nehrinin sağ kıyısında bulunmaktaydı. Şehir önemini transit ticarete borçluydu. **336** evden oluşmaktaydı. Gelen mallar burada toplanıyordu. Malların kontrolü için bir ofis, depolamak için ise büyük bir taş deposu vardı. Erman'ın gittiği gün bazı mallar İrkutsk'a bir dizi kızaklar ile yola çıkmıştır¹²⁶.

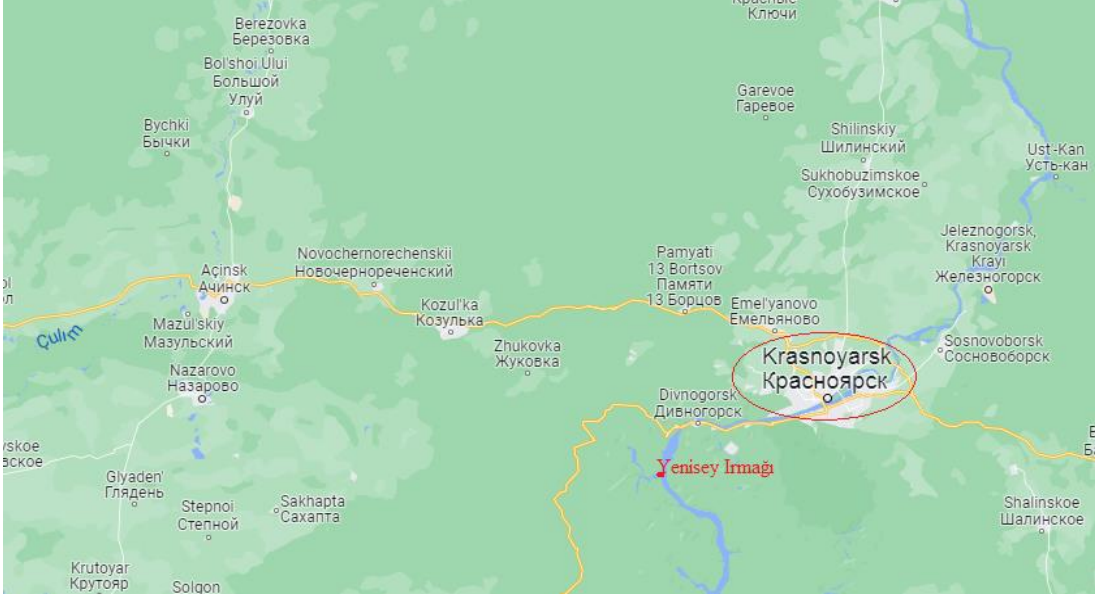
¹²⁴ <http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/left.htm>, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022)

¹²⁵ Cochrane, *a.g.e.*, C. I , s. 172.

¹²⁶ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 129.

5.2. KRASNOYARKS

Şekil 19. Krasnoyarsk'ın Haritadaki Konumu

Cochrane 1820 yılında bu kasabada bulunmuştur. Bu dönemde şehrin iki tarafı bereketli topraklar ile kaplıydı. Kasaba alçak, düz kumlu bir yarımada üzerinde durmaktaydı. Nehrin taşması sonucu zaman zaman sular altında kalmaktaydı. Kasabanın merkezinde bulunan ana kilise Dundas'ın geldiği sırada nehrin taşması sonucu sular altındaydı¹²⁷.

Rus Çarı Pavel buraya bir İskoç kolonisi kurma projesine sahipti. Fakat daha sonra halefi olan I. Aleksandr onun bu projesini rafa kaldırmıştır. Pavel'in amacı Rus Hükümetine tarım sürecinde becerikli, sanayi ve ekonominin değerli örneklerini sunacak bireyler kazandırmaktı¹²⁸. Kasabada **3000** erkek nüfus vardı. Şehir yapıları genel olarak ahşaptan inşa edilmişti¹²⁹.

Erman 26 Ocak 1849 sabahı Krasnoyarsk'a varmıştır. Krasnoyarsk, Yenisey ırmağı ve Kacha ırmağı arasındaki alçak bir ovaya inşa edilmiştir. Şehir, adını sahip olduğu kırmızı topraktan alır. Rusçada “*Krasnoi*” ,kırmızı, “*Yar*” ise uçurum, kayalık anlamına gelmektedir¹³⁰. Şehir, Yenisey hükümetinin vali ve diğer görevlilerinin ikametgâh alanı olduğu için hızlı ve kesintisiz bir gelişme yaşamıştır. O zaman 1.235.00

¹²⁷ Cochrane, *a.g.e.*, C.I,ss. 173-174.

¹²⁸ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 174.

¹²⁹ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 517.

¹³⁰ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 130.

metre karelik bölge içinde olan şehir beş muhitten oluşmaktaydı. Şehrin nüfusu 191.500 kişiden oluşmaktaydı. Bu zamanda Sibiryayı Irkutsk ve Transbaykal'a bağlayan kara yolu Krasnoyarsk'tan geçmekteydi¹³¹.

Erman'ın ziyareti sırasında Krasnoyarsk şehir planı çok düzgündü. Bir ana caddesi ve caddenin her iki tarafında nizamlı evler vardı. Her sokağı merkezde bulunan alışveriş merkezi ile kesişmekteydi. Erman şehrin yapısını St. Petersburg'a benzetmiştir. Kacha nehrinin hemen ağzında bir katedral ve genellikle taştan olan kamu binaları vardı.

Erman'a göre Krasnoyarsk'daki refah seviyesinin gelişmesi Vali Alexander Petroviç Stepanov sayesinde olmuştu. O kendi davranışları ile Krasnoyarsk sakinlerine örnek olmuş ve onları desteklemişti. Her yıl hükümlü olarak Krasnoyarsk'a gönderilen çok sayıda zanaatkarların istihdamı için kamu fabrikası veya işçi evi kurulmasını sağlamıştı. Bu bina, zanaatkarların hünerlerini sergilemeleri için ayrı atölyelere ayrılmıştı. Örneğin derinin tabaklanması veya her türlü vagon yapımı bu atölyelerde başarıyla yapılmaktaydı. Erman, gelirlerinin kurumun kendi içine aktarıldığı ve zanaatkarlara da bu kazançtan pay verildiğini ifade etmektedir¹³².

Seyyaha göre şehir mutfağı zengindir ve Rus mutfağıyla benzerlik göstermektedir. Sebze çeşitleri çok olmakla birlikte kışlık kullanımı için saklamaktaydı. Ayrıca Avrupa'da genellikle yemek için kullanılan ren geyiği ve yaban keçisi dili, bol miktarda keklik şehrin mutfağını zenginleştirmekteydi¹³³.

Erman ve Cochrane'in ziyaret ettiği Krasnoyarsk şehri, 1820 -1850 yılları arası ciddi gelişmelere tanık olmuştur. Şehrin nüfusu artmış, 1820'li yıllarda ahşap olan yapılar 1850 yıllarında yerini taş yapılara bırakmıştır. Ticari faaliyetleri artmıştır. Erman'ın ifadelerini göz önüne alınca Krasnoyarsk, gastronomi şehri olmuştur.

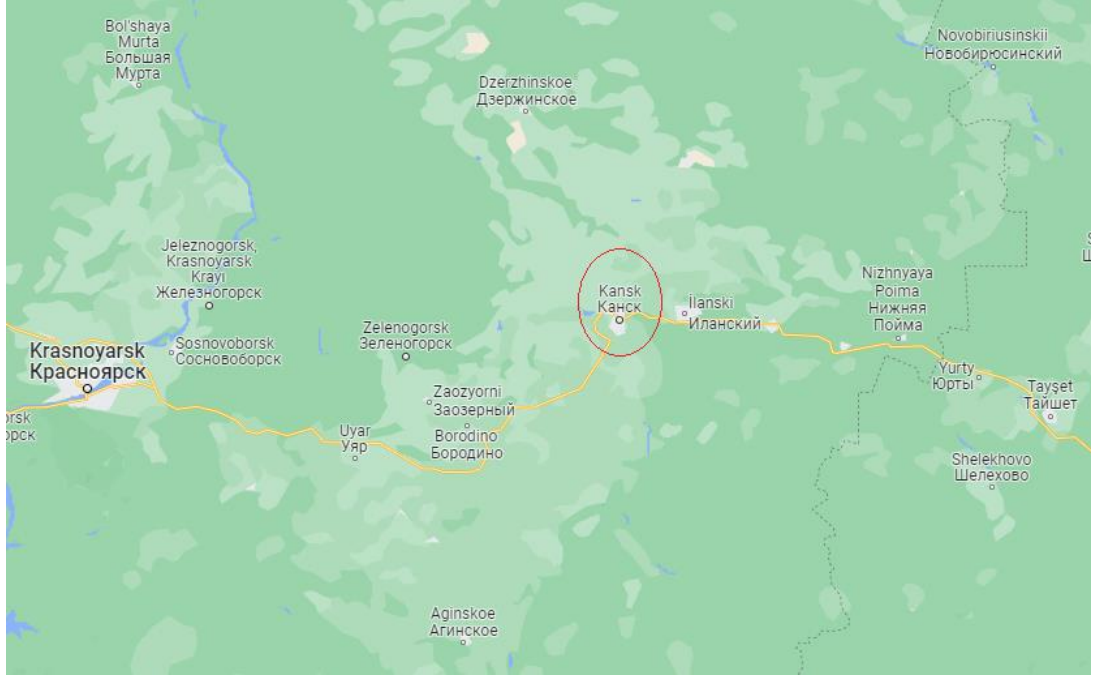
¹³¹ Erman, *a.g.e.*, C.II, ss. 131- 132.

¹³² Erman, *a.g.e.*, C.II, ss. 132-133.

¹³³ Erman, *a.g.e.*, C.II ,ss.133.

5.3. KANSK

Şekil 20. Kansk'ın Haritadaki Konumu

Erman 1849' da bu kasabaya varmıştır. Kasabanın çevresi çam ve köknar ağaçları ile adeta çevrelenmiş olup engebeli bir yapı arz eder. Ahşap yapılara sahiptir. Kasabanın önemi garnizon olarak kullanılmasından gelmektedir. Yaklaşık **3500** nüfusa sahiptir¹³⁴. Kasabanın çoğunu devlet görevlileri oluşturmaktadır.

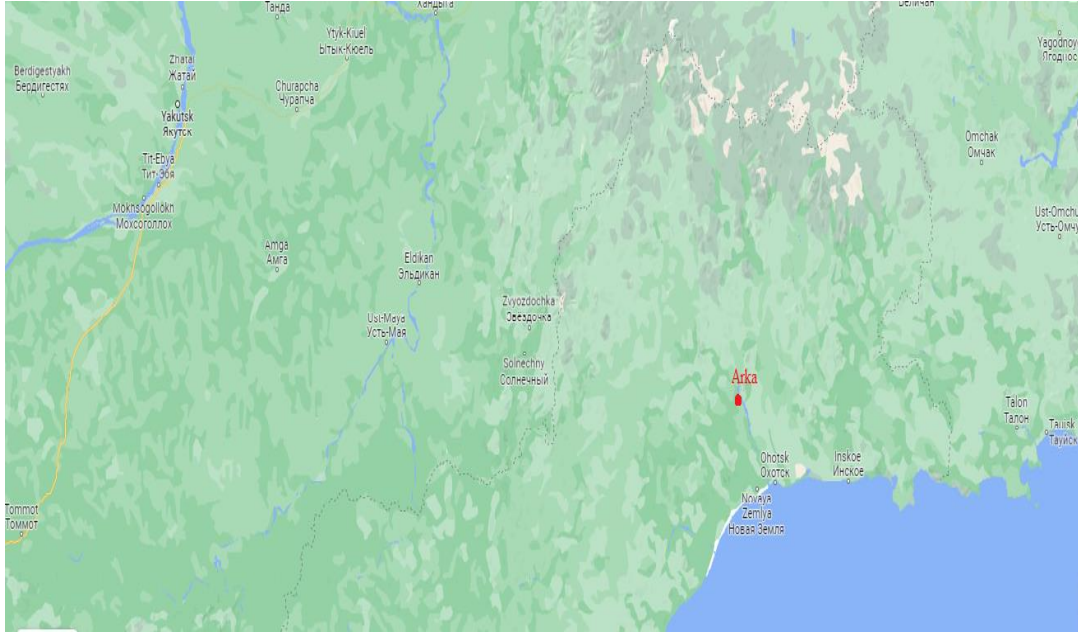
5.4. UEGA

Uega, Gawril'in 19 yüzyıl'ın ilk çeyreğine tesadüf eden ziyareti sırasında, dağlılar ile ticaret yapmak için yılda bir kere kurulan yerin adıdır. Ochota nehri üzerinde bulunmaktadır. Tunguzlar burada dağda yaşayan insanlar ile buluşur ve tütün, bıçak, iğne biblo, ren geyiği derisi ve kurutulmuş etleri takas ederlerdi¹³⁵. Elimizdeki harita incelemeleri ve Sarichev'in aktardıklarına göre Uega'nın net olarak konumu tespit edilememekle birlikte Arka köyüne yakın bir mesafede olması muhtemeldir.

¹³⁴Erman, *a.g.e.*, C.II, ss. 152-153.

¹³⁵Sarychev, *a.g.e.* C.I, s. 15.

Şekil 21. Okata Nehrinin Kıyısında Bulunan Arka Köyü'nün Konumu

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SİBİRYA’NIN KUZEY DOĞUSUNA GİDEN AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN TUNGUZLAR VE YAKUTLAR’DA SOSYAL HAYAT

1. TUNGUZLARIN VE YAKUTLARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Cochrane’a göre Tunguzlar karakter olarak dürüst, dost canlısı ve misafirperverlerdi. Seyyah onların misafirperver olmalarının nedenini gelecekleri ile ilgili plansızlıklarına ve bu sayede mal varlıklarını rahatlıkla paylaşabilmelerine dayandırmaktadır. Seyyah Tunguzların genel olarak hassas, minnettar ve nazik davranışlar sergilediklerini ancak bu özelliklerinin kimse tarafından kötüye kullanılmasına müsaade etmediklerini beyan eder. Çok çabuk sinirlenebilen Tunguz halkı, bir Tunguz’a el kaldırmayı büyük suç sayması ve böyle bir davranışı ölüm ile sonuçlandırması çok ilginçtir. Muhtemelen toplum çerisinde sıklıkla meydana gelebilecek tartışmaları ve kavgaları önlemeyi hedeflemektedir. Aynı şekilde hırsızlık kabul edilemez bir kabahattir. Tunguz insanının verdikleri sözler kutsal sayılmakta muhakkak yerine getirilmesi beklenmektedir. Cochrane’ın belirttiği üzere Tunguzlar İyi askerler olup yay ve silah kullanmakta uzmandırlar¹³⁶.

Dobell, Aula adında yerleşik bir Tunguz köyünü ziyaret etmiş ve burada yaşayan Tunguzların çok kibar, terbiyeli ve iyi huylu insanlar olduğunu ifade etmiştir. Erman’ın gözlemlerine göre özgürlüklerine ve rahatlıklarına düşkünler¹³⁷. Tunguzlar oldukça zeki ve nezaketli insanlardır. Sibiry’a da yaşayan diğer toplumların aksine mizah anlayışı yüksek ve güler yüzlülerdir. Şarkı söyleyerek eğlenmeyi severler¹³⁸.

2012 yılında yedi açık uçlu soru ile Sibirya’nın kuzey doğusundaki yaşayan halkların karakter özelliklerini ortaya koymak amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Bu halklara yedi ucu açık soru yöneltilmiştir. Tunguzların karakteri ile alakalı önemli sonuçlara varılmıştır. Psikoloji alanında yapılan bu araştırmaya göre Tunguzlar, iyi, dünya fikirlerine açık, zeki, kibar, çalışkan, hızlı, misafirperver, çok çabuk

¹³⁶ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s. 171.

¹³⁷ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 444.

¹³⁸ Erman, *a.g.e.* C.II, s.490.

sinirlenebilen insanlardır¹³⁹. Bu araştırma sonuçları seyyahların Tunguzlar hakkında verdikleri bilgilerle örtüşmektedir.

Seyyahlar Yakutların karakteristik özellikleri ile ilgili de ayrı beyanlarda bulunmuşlardır. Cochrane'a göre Yakutlar, Tunguzlara nazaran daha düzenlilerdir. Misafirperverlikte daha düşünceli ve iyi huylulardır. Fakat dürüstlük bakımından Tunguzlardan daha aşağıdaydılar. Çok sabırlı ve dayanıklıdır. Yakutların beceri ve kabiliyetlerine dikkat çeken Cochrane, kendilerine özgü zanaatları olan maharetli insanlar olarak tarif eder. Örneğin metal işçiliğinde ustadırlar. Kendi bıçaklarını, tabancalarını, su ısıtıcılarını ve çeşitli demir mutfak aletlerini kendileri yaparlardı¹⁴⁰. Evlerinde veya meclis ortamlarında bağdaş kurup otururlardı¹⁴¹. Şarkı söylemeyi severlerdi¹⁴². Cochrane misafir olduğu bir Yakut'un evinde kaldıktan sonra Yakutlar hakkında "Böylesine onurlu bir insan ırkı görmedim. Onlar kalplerinde insanlık, adalet ve sağduyu taşıyorlar" demiştir¹⁴³.

Dobell de Yakutlu bir aileyi ziyaret etmiştir. Yakutlu aile onunla son derece iyi ilgilenmiş ve ona yemeklerinin en güzellerini ikram etmiştir. Dobell, Yakutların misafirperver olduklarını ve konuklarını en iyi şekilde ağırladıklarını ifade ettiği gibi, misafirlikleri biten kişileri uğurlarken çok kibar ve nazik olduklarını bildirmiştir¹⁴⁴. Örneğin Dobell, Gerbay adında bir Yakut köyünde birkaç dakika kalmıştır. Yoluna devam eden Dobell köyden çıkarken Gerbaylı bir Yakut kadını peşinden yolluk olarak krema ve süt göndermiştir¹⁴⁵.

Ferdinand Wrangel, diğer seyyahalara nazaran Yakutların daha farklı yönlerine işaret etmiştir. Onun anlattığı karakteristik özellikler bu halk arasında kısa süreli kalınarak anlaşılacak nitelikte değildir. Dolayısıyla Ferdinand'ın değerlendirmelerinden onun uzun süre Yakutlarla yaşadığı gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Onun ifade ettiğine göre Yakutlar sosyal yönleri zayıf, kavgacı ve kinci insanlardır. Örneğin içlerinden birinin aldığı fiziksel veya manevi yara çok nadir unutulurdu. Eğer bu kişi intikamını alamazsa, kan davası oğluna miras kalmaktadır. Onurları ve özgürlükleri

¹³⁹ Aida Egorova, "Tuyaara Sidorova, and Valentina Davydova, "Ethnic stereotypes of Indigenous People in the North of Yakutia", *International Proceedings of Economics Development and Research (IPEDR)*, Bölüm 58, Singapur 2012, s. 38.

¹⁴⁰ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 75.

¹⁴¹ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s.76.

¹⁴² Wrangel, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁴³ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 227.

¹⁴⁴ Dobell, *a.g.e.*, C. I, s. 278.

¹⁴⁵ Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 285.

onlar için çok önemlidir. Bunun uğruna her şeyi bırakıp yaşaması güç olan farklı yerlere göç edebiler. Ferdinand katı kurallara sahip bu insanların bir yabancıya gösterdikleri neşeli tavırlarına ve misafirperverliklerine çok şaşırdığını ve hatta hayran kaldığını ifade eder¹⁴⁶. Sarychev, Yakutlar'ın alkole düşkün olduklarını gözlemlemiştir. Misafirperverlikleri ile alakalı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yakutlarda konukseverlik ilk erdemdir. Bir gezgin bir yere varır varmaz, ona doğru koşarlar, atından inmesine yardım ederler, onu oturdukları yere götürürler, ateşi harlarlar, gezginin giysilerini çıkartırlar ve karla temizlerler. Yatak en uygun yerde onun için hazır hale getirilir. Masalar en güzel örtü ile örtülür. Her zaman rahat olup olmadığı sorulur. Tüm bu nezaketlerin üzerine bazen bir tilki veya samur derisi hediye edilir¹⁴⁷.”

Yine 2012 yılında yapılan yukarıda bahis ettiğimiz araştırmaya göre Yakutlar, barışçıl, çalışkan, duyarlı, girişken, zeki, patron olanları kibirli fakat arkadaş olurlarsa nazik insanlardır. Ayrıca Rusça konuşan kişilere karşı saygısız, gösterişçi, milliyetçi, mensubu bulunduğu toplum ile gurur duyan, yetenekli, birbirleriyle çok konuşan, kendilerine Rus olarak hitap edildiğinde sinirlenen, özgürlüklerine düşkün, aç gözlü, kaba ve huysuz insanlardır¹⁴⁸.

Şeroşevsky'ye göre Sahalar karakter itibarıyla genellikle şen ve duygusal olmakla beraber, Tunguzlar kadar hareketli bir yapıya sahip değillerdir. Gösterileri, toplu eğlenceleri, oyunları, dansları ve güreşi severlerdi. İskambil oyunları onlar için kolayca tutkuya dönüşebilmekteydi; aynı şekilde alkole de içme kusuruna da kolayca teslim olmaktadır¹⁴⁹.

2. TUZGUZLARIN VE YAKUTLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Tunguzların fiziksel özellikleri de seyyahların notlarına yansımıştır. Buna göre Dobell, Tunguzları ince bedenli ama güçlü yapılarıyla Kuzey Çinlilere benzetmektedir. Alt çeneleri çıkık ve güçlüdür. Dış görünüşleri genellikle uysal, ılımlı ve Sibiry'a'daki tüm toplumlar arasında baskın bir Asya karakteri izleri taşımaktadır¹⁵⁰. Erman'a göre burunları kısa ve çok ince, tenleri açık, alt çeneleri dışa dönük ve güçlüdür¹⁵¹. Yine Erman, Ruslar ile Tunguzlar'ı birbirinden ayırt edebilmenin farkını sakal faktörüne bağlamıştır. Onun gözlemlerine göre Ruslar sakallıyken Tunguzlar dudaklarında sadece

¹⁴⁶ Wrangel, a.g.e., s.24.

¹⁴⁷ Sarychev, a.g.e. C.I, s. 8.

¹⁴⁸ Egorova, Sidorova, and Davydova, a.g.m. , s. 38.

¹⁴⁹ Şeroşevsky, a.g.e. , s. 62.

¹⁵⁰ Peter Dobell, a.g.e. , Bölüm I, s. 205.

¹⁵¹ Adolf Erman, a.g.e. Bölüm II, s. 494.

birkaç kıla sahiptir¹⁵². Cochrane'a göre Tunguzlar küçük, görünüş olarak narin ve yüz hatları düzenliydi. Levin'in makalesine göre Shirokogoroff, Tunguzlar için birkaç antropolojik tip veya bileşen seçmiştir. Bunlardan biri, dolikosefal, kısa boylu, dar burunlu terminolojisindeki "gama" tipidir¹⁵³.

Erman, Yakutları güçlü kemiklere sahip, geniş omuzlu ve kısa boylu olarak tarif etmiştir¹⁵⁴. Bununla birlikte Erman ilerleyen sayfalarda Yakutların diğer fiziksel özellikleri ile alakalı geniş bilgilere de yer vermiştir. Yakutların tenlerinin sarı, yüz hatlarının keskin ve saçlarının siyah olduğunu ifade etmiştir. Erman, Yakut kadınlarının dış görünüşü ile alakalı Yakut erkeklerinden daha sevimli ve neşeli görünüme, parlak siyah gözlere, yuvarlak olmayan oval ve biraz zayıf yüzlere sahip olduklarını beyan etmiştir¹⁵⁵. Cochrane'a göre tenleri açık bakır renginde ve kısa boylulardır¹⁵⁶. Ferdinand yüzleri ve dillerine bakıldığında Tatarlara (Türkler) benzediğini ifade etmiştir¹⁵⁷. Dobell, Yakutlar'ın yüz hatlarının ve çehrelerinin Moğol ırkından çok Türkler ile benzediğini ifade etmiştir¹⁵⁸.

Şeroşevsky, Yakutların fiziki özelliklerini detaylı olarak aktarırken diğer Sibiryalı halklarıyla karşılaştırma yapmıştır. Özellikle Tunguzlar ile benzerlik ve farklılıklarına işaret etmiştir. Ona göre boyları Ruslar ve Tunguzlar ile kıyaslandığında orta boylu insanlar olduğu söylenebilir. Tunguzlara kıyasla kemikleri kalın ve kasları daha hacimlidir. İyi beslenmeleri durumunda kilo almaya eğilimlidirler. Göğüs kafesleri ve omuzları geniştir. Kolları uzun ve ince; ayakları ise kısa ve eğri olup, Tatarlarınkine benzemektedir. Yakutların ayakları küçük olmakla birlikte Tunguzlara kıyasla daha büyüktür. Leğen kemikleri ince ve Tunguzlar gibi kalçaları küçüktür. Yürüme şekli biraz farklıdır. Ayak uçlarını dışarıya değil, içeriye doğru çevirerek yürüyorlar. Yakut insanın özellikle kadınların de elleri çok küçüktür; el ayası ince ve yapısı çok güzeldir. Kadınların göğüsleri küçük ve yarım daire biçimindedir. Boyunları çok ince ve kısadır; küçük bir âdem elmasına sahiptirler. Yakutların kafaları orta boyutlardadır. Bazılarında ense kemiği çok gelişmiş olup, biçimsel olarak yuvarlaktan ziyade küreye

¹⁵² Erman, *a.g.e.* C.II, s. 527.

¹⁵³ Levin, *a.g.e.*, s.70.

¹⁵⁴ Erman, *a.g.e.* C.II, s.361.

¹⁵⁵ Erman, *a.g.e.* C.II, ss.397-400.

¹⁵⁶ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 75.

¹⁵⁷ Wrangel, *a.g.e.*, s 21.

¹⁵⁸ Dobell, *a.g.e.*, C.II, s. 14.

benzemektedir. Bazılarında ense kemiği çok gelişmiş olup, yuvarlak bir düğüm oluşturmaktadır¹⁵⁹.

Kafanın yüz kısmı tepe kısmından çok daha büyüktür. Alın muntazam, ama yüksek değildir; fakat gayet geniştir. Şakaklar yuvarlak olup, kaş kemikleri belirgin değildir. Göz çukurları, Tunguzlarda olduğundan daha derindir. Kaş kılları fazla sık değildir ve çok az kişide kavis biçimindedir; çoğu zaman sanki muntazam olmayan bir eğri çizen iki parçadan oluşmaktadır. Kara, gayet iri ve badem biçimli gözler açıları dar ve düz bir çizgi gibidir; kenar uçları çok sivri bir açı oluşturmaktadır. Göz kapakları kalındır; çoğu zaman gayet uzun, sık uçları güzel kıvrımlı kirpikleri vardır. Burunları uzun, yuvarlak ve çoğu zaman kemerlidir. Burun delikleri kalın, geniş ve hareketsizdir. Ağzları büyüktür; fakat dudakları çok kalın olmayıp, çoğu durumlarda çizgileri gayet güzeldir. Üst dudak alt dudağa nazaran daha büyüktür. Çene altı küçük ve geriye eğilimlidir. Çene kemikleri normaldir. Yüzleri esmer, sarımtırak boz ya da bronz rengindedir. Tamamen sarı yüzler de görülmekle beraber, açık renkli olanlar vardır; Kafkas ırkının esmer tiplerinden daha koyu renkli değillerdir. Saçlar siyah, sert ve düzdür; yüzlerinde hemen hemen hiç kıl yoktur. Bir Yakut insanının yüzünün başlıca özelliği, yüzün orta kısmının daha orantısız olmasıdır. Bu yüzden hem burun hem de yüz daha uzun görünmektedir. Erkeklerde ve kadınlarda yüz eğrisi genellikle çok zariftir. Yaş ilerledikçe çene kemikleri daha da belirginleşmektedir¹⁶⁰.

2.1. TUNGUZLAR VE YAKUTLARDA GİYİM

Seyahatnameleri incelediğimizde Yakutlar ve Tunguzlar, giysilerini kaliteli ve sağlıklı malzemeler kullanarak yapmışlardır. Adeta bir tekstil fabrikası gibi şapkadan ayakkabıya kadar giyim kategorisine girecek her türlü ürünü üretmişlerdir. Bu ürünlerin yapımı, tasarımı ve malzemesi tamamen kendine özgü olmuştur. Bununla birlikte ürünlerini bitirdikten sonra büyük bir zevk ile süslemişlerdir. Ürünlerin göze hoş gelmesi, sağlık açısından uygun ve kendine özgü olması ile o günün tekstil ve zanaat anlayışının ilerisinde oldukları söylenebilir.

Erman ve Şeroşevsky'in gözlemlerine göre Yakut kadınları, elbiselerinde genellikle yeşil, canlı renkleri tercih etmekteydi. Erman bu elbiseleri Çinli kadınların kullandıklarına benzetmiştir. Erkekler ise orta çağda kullanılan dar, kısa frak cekete benzeyen bir kıyafet giyerlerdi. Neredeyse hepsi mavi süslerle bezenmiş beyaz ketenden

¹⁵⁹ Şeroşevsky, *a.g.e.*, ss. 58-59.

¹⁶⁰ Şeroşevsky, *a.g.e.*, s. 59.

yapılmıştır. Kıyafetin alt kısmında at sırtında rahatsız olmamak için dikey bir yırtmaç vardı. Kürk başlıkları beyaz keten ile kaplı sincap kuyrukları ve diğer siyah renkli kürklerle süslenmiştir¹⁶¹.

Erman, kışın yolculuğa çıkan Yakutları gözlemlemiştir. Onun gözlemlerine göre Yakutlar kış seyahatleri için bir kürk frak giyerlerdi. Frak genellikle ren geyiği derisinden yapılırdı. Ancak maddi durumu iyi olmayan Yakutlar atların ve öküzlerin derisini kullanarak bu frakı imal ederlerdi. Bu ceketlerin kenarları ve arkası siyah kürklerle özenle süslenirdi. Yakutlar kadınların giydiği paltoya sangıyah adını vermişlerdi. Sangıyahın farkı erkeklerin kullandığı ceketten daha kısa olmasıdır. Sangıyah da at sürüşünü kolaylaştırmak için arkadan dikey yırtmaca sahiptir. Süslü sangıyahlara 200 ila 1000 ruble arasında fiyat biçilmektedir. Bir aile serveti olarak kuşaktan kuşağa devredilmekte ve sadece çok önemli etkinlikler sırasında giyilmekteydi¹⁶². Kadın paltosu olmanın dışında ölümlere giydirilen ya da evlenen bireylere giydirilen sangıyah türleri de mevcuttur¹⁶³. Yakutlar yılın daha sıcak aylarında ve evde de giydikleri sangıyah ile aynı şekle sahip fakat sarıya boyanmış ve esnek deriden yapılmış özel giysilere sahiptir. Çadırlarına döndüklerinde veya uyumak için yataklarına gittiklerinde erkeklerin ve kadınların üst kısmının yarı çıplak olması alışılmış bir durumdur. Böyle zamanlarda iç çamaşırı görevi üstlenen bezler göğüsleri kapamak için kullanılırdı. Her iki cinsiyet de belden uyluk kemiğinin ortasına kadar uzanan esnek ren geyiği derisinden yapılmış bir altlık giyerlerdi. Bu altlığın bittiği yerden ayaklarına kadar olan bölgeye tozluk çoraplar ve çorapların üzerine su geçirmez botlar giyerlerdi. Bu botlara esterbar denmekteydi. Çoğu Rus eterbarları soğuğa karşı dirençli olduğu için Avrupa botlarına tercih edilmekteydiler¹⁶⁴.

¹⁶¹ Erman, *a.g.e.* C.II, s.354.

¹⁶² Şeroşevsky, *a.g.e.* , s.91.

¹⁶³ Şeroşevsky, *a.g.e.* , s.91.

¹⁶⁴ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 395.

Şekil 22. Erkek Sangiyahı¹⁶⁵

Şekil 23. Kadın Sangiyahı

Erman'ın ifade ettiği üzere esterbarlar, bacakların her yerini örter ve ayağın tabanından dizinin üstüne kadar her yeri kaplardı. Atlılar için rahat olduğu kadar yayalar

¹⁶⁵ Şeroşevsky, *a.g.e.*, s.91.

için de çok rahattı. Hem esnek olması hem de su geçirmez olması için ince at derisi ile yapılırdı. Erman esterbarların yapılışını detaylı olarak aktarmıştır. İlk önce ince at derisi ekşi sütte bekletilir ve tütsülenirdi. Daha sonra soba bacalarındaki yağ artıkları ve ince is ile ovuşturulurdu. Esterbanın tabanı da aynı tür deriden ve aynı işlemlerden geçirdi. Dikişler içeriye doğru dikilirdi. Ayak parmaklarına doğru yukarı dönük bir nokta vardı¹⁶⁶. Yakutlar ayrıca soğuğa karşı korunmak için kendi dillerinde moitruk dedikleri geniş ve yılan gibi bir atkı, kendi dillerinde utelek dedikleri siyah sincap kuyruklarından, tilki kürkünden eldivenler ve kendi dillerinde bergasa dedikleri çizgili kumaştan bir başlık kullanırlardı¹⁶⁷. Bergasa, alını ve yüzün bir kısmını kaplamaktaydı. Bazı Yakut kadınları sangiyahın altına ve iç çamaşırları üzerine deri bir parça giyerlerdi. Bunun sebebi at binmenin zorluklarını azaltmaktı¹⁶⁸. Sarychev de esterbarlar ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Onun gözlemlerine göre pantolonun altına giyilmekteydi. Erman' dan farklı olarak dana derisinden yapıldığını ifade etmiştir¹⁶⁹.

Sarychev'in gözlemlerine göre zengin Yakutlar ren geyiği postu, fakirler ise at postu giyerlerdi. Yakutların giysileri deriyle birlikte kürk kullanımını dışında benzerlik gösteriyordu. Yazın ise sadece deri giyerlerdi. Genel olarak göğüslerini bir bez ile örterler ve bunun üzerine kürk yelek ve uzun bir ceket giyerlerdi. Altlarına giydikleri pantolon dize kadar ulaşmazdı. Pantolonlarının altına ise estarban dedikleri botları giyerlerdi. Maddi durumu daha iyi olan Yakutlar giysileri oldukça yuvarlak kesilmiş ve kemerlerine tutturulmuş kırmızı ve ya mavi kumaşlar ile süslerlerdi¹⁷⁰.

Yakut kadınlarının sıradan giysileri, özel olarak giydiklerinden çok farklı değildi. Özel giysileri normal giysilerinden daha uzun ve büyüktü. Özel giysileri birçok renkli kumaş ve Çin süslemeleri ile donatılmaktaydı. Farklı figürlerden gümüş ve bakır parçalarıyla işlenmekteydi. Büyük kunduz ve su samuru derisi ile de süsleniyordu. Bu özel elbiseler için üç tutam tüy ile süslenmiş özel bir şapka kullanılmaktaydı. Kulaklarına büyük gümüş halka küpeler takarlar ve saçlarını atkuyruğu şeklinde yaparlardı¹⁷¹.

¹⁶⁶ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 396.

¹⁶⁷ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 96.

¹⁶⁸ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 396.

¹⁶⁹ Sarychev, *a.g.e.*, C. I , s. 10.

¹⁷⁰ Sarychev, *a.g.e.*, C. I , s. 10.

¹⁷¹ Sarychev, *a.g.e.*, C. I , s. 10.

Şekil 24. Kadınların Kullandığı Şapka¹⁷²

Şekil 25. Erkeklerin Kullandığı Şapka

Yakutlar ve Tunguzlar, karda daha iyi yol alabilmek için ayakkabı, kardan ve güneşin parlak ışığından korunmak için ise gözlük icat etmişlerdir. Gözlükler bu coğrafya için çok önemlidir. Güneşin ışığı karın beyaz örtüsüne yansıdığı zaman çok kuvvetli bir parlama meydana gelir. Bu ışık gözlere çok ciddi zararlar verebilir. Örneğin Erman güneşli günlerde bu gözlükleri kullanmak gerektiğini ve kullanılmadığı takdirde birkaç saat içinde gözlerin şiddetli gün ışığı yansımasından dolayı iltihap kapabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle kimse bu gözlükler olmadan bir yolculuğa çıkmaz¹⁷³. Erman bu gözlükler hakkında şunları ifade etmiştir:

¹⁷² Şeroşevsky, *a.g.e.*, C.I, s. 90

¹⁷³ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 433.

“Bu göz koruyucularından biri bana burada hediye olarak verildi ve ilk başta dostça hediyeye değer vermeyi düşündüm; ama hava aydınlandıkça gözlerime bağlamak zorunda kaldım. Bu basit icat, birkaç saat içinde şiddetli bir iltihaplanma yaratan göz kamaştırıcı ışığı, gözlerimden sürekli akan gözyaşlarını hafifletti¹⁷⁴.”

Erman'ın tarifi üzere bu gözlükler dar ağırlara sahip siyah at kılından yapılmaktadır. Yaklaşık 15 cm uzunluğunda ve gözleri örtecek kadar geniş ve eliptik kenarı yüzeye dönük tarafı biraz içbükey olacak şekilde ince bir deri parçasına dikilmekteydi. Daha sonra kulaklara tutturulmak için ince deri halkalar ile birleştirilirdi. Yakutlar ve Tunguzlar bu gözlüğü daima yanlarında taşırlardı¹⁷⁵. Gözlüklerin yapılışındaki malzemelere baktığımızda siyah at kılı ön plana çıkmaktadır.

Kar ayakkabısı Tunguzlar ve Yakutlar için çok önemlidir. Bu ayakkabılar sayesinde karın üzerinde rahatça işlerini yapabilmektedirler. Özellikle avcılık faaliyetlerinde kar üzerindeki hareket kabiliyetlerini maksimum seviyeye getirmektedir. Erman bu ayakkabıların önemini şu şekilde ifade eder:

“Bu tür kar ayakkabıları burada avcı için vazgeçilmezdir ve yola çıkmak isteyen herkes için, onlarsız her adım dizlerine kadar kara batmaktır¹⁷⁶.”

Bu ayakkabılar, giyen kişinin ayak uzunluğunda ve 10 cm genişliğindedir. Şekli kanoyu andırır. Bir tahtanın ortasına yakın bir yerine ince kayışlarla yapılmış iki halka sabitlenir. İlk olarak ilmeklerin en arkasına ayağın topuk kısmı geçirilir. Daha sonra ayak parmakları daha küçük ilmeğe doğru itilir. Tunguzlar ve Yakutlar kar ayakkabısının arka kısmına kılları geriye dönük bir at postu şeridini tutkal ile yapıştırırlar¹⁷⁷.

Dobell'in gözlemlerine göre Tunguzlar ve Yakutlar bol miktarda süs eşyası takınırlardı. Arkalarından iki veya üç örgü ile sarkan saçlarına, kişilerin maddi durumuna göre küçük bakır veya gümüş plakalar yapıştırırlardı. Bunun ile birlikte alınlarına gümüş veya bakır plakalar yerleştirirlerdi. Aynı şekilde taktıkları şapkaları ve giydikleri botları çeşitli renlerdeki boncuklar ile süslerlerdi¹⁷⁸. Yakutların *simmi* diye adlandırdıkları deri çantaları vardı. At postundan yapılmış bu çantalar içinde yola çıktıkları zamanlarda yemeklerini muhafaza ederlerdi. Dobell, *simmi*renin kullanımı ile

¹⁷⁴ Erman, a.g.e. C.II, s. 433.

¹⁷⁵ Erman, a.g.e. C.II, s. 433.

¹⁷⁶ Erman, a.g.e. C.II, s. 429.

¹⁷⁷ Erman, a.g.e. C.II, s. 429.

¹⁷⁸ Dobell, a.g.e. , C.I, s. 308.

İlgili bize şu ipuçlarını vermekte: “*Yakut usulüne göre adına simmire denen ve at postundan yapılmış iki deri çantada, yolculuğum için süt ve tereyağı aldım*¹⁷⁹”. Aynı çantalardan Erman da bahis etmektedir. Onun gözlemlerine göre Yakutlar tarafından yapılan ve burada Ruslar tarafından tek başına kullanılan bu çantalara *sumui* denirdi. Rus çantaları da at derisinden yapılmıştır. Posttan sıyrılan taraf dışa doğru çevrilir ve pürüzsüzlüğünden ve beyazımsı tonundan parşömene çok benzemektedir. Özenle yapılan sumuiler, buradan Okhotsk ve Kamçatka'ya un taşımak için kullanılırdı. Bu çantalar sadece 10 cm yüksekliğinde ve yaklaşık bir buçuk ayak çapında silindirik şekildedeydi. İçlerinde güçlkle görülebilen bir dikişle birleştirilir ve yan taraftaki küçük bir açıklıktan doldurulurdu. Yolculuk sırasında, düz yüzeyleri hayvanın yan bölgelerine yaslanır ve kalaylı olarak, bir çaydanlık ve bir bakır pişirme kabı göçebe yaşam için vazgeçilmez sayılırdı¹⁸⁰

*Şekil 26. Tunguzların Erkek ve Kadın Giysilerini Betimleyen Görsele*¹⁸¹

Erman'ın gözlemlerine göre Tunguzlar giysilerinin her tarafını özenle süslerlerdi. Tunguz erkeklerinin üst giysisi, eski moda bir İngiliz av ceketine benzemekteydi. Bu ceketin önü açık ve uzundu. Binik hayvanı üzerinde dizginlerin her

¹⁷⁹ Dobell, a.g.e. , C.I, s. 306.

¹⁸⁰ Erman, a.g.e. C.II, s. 405.

¹⁸¹ Sarychev, a.g.e.,C.I , s. 25.

iki yanından sarkmaktaydı. Ceket geyik derisinden yapılmaktaydı. Derinin olduğu taraf sarıya boyanmıştı. Ceketin kuyrukları mavi ve kırmızı ipler ve boncuklar ile süslenmişti. Bu ceketin kollarının altına en kaliteli deriden güzel gotik tarzda eldivenler giyilmekteydi. Eldivenler bileğin etrafını sıkıca kavramakta ve elin arkasını kapatmaktaydı. Eldivenler nakış ve iğne oyaları ile süslenmekteydi¹⁸². Tunguzlu kadınlar ise göğüslerinde ve omuzlarında kırmızı ve mavi iplikler ile işlenmiş çok ince, parlak sarı deriden yapılmış giysiler giyerlerdi¹⁸³.

Dobell'in gözlemlerine göre Tunguzlu erkeklerin ceketi, vücuda sıkıca oturan, etekleri bacaklarının yarısına kadar inen ve İngiltere'de frak denen bir paltoyu andırmaktaydı. Bu ceket geyik veya köpeğin derisinden yapılmaktaydı. Tüylü tarafı içe dönüktür. Çok soğuk havalarda parkanın üzerine bu ceketler giyilirdi. Binicilik yaparken bu ceketin aynısının kısa olanını giymekteydiler. Bu giysiler son derece rahat ve şiddetli soğuklara karşı koruyucudur. Yakutlar da bu ceketin aynısını yapmaktadırlar. Fakat onlar at ve inek derisini tercih etmekle beraber tüyleri dışarda olacak şekilde kullanmaktadırlar¹⁸⁴.

Dundas'ın gözlemlerine göre Tunguzların her iki cinsiyetinin giyimi süslemeler hariç diğer Tatar ulusları ile aynıdır. Rengeyiği derisinden pantolon, Rengeyiği kılı ile çorap ve bot yaparlardı. Botları özellikle rengelyiği ayak kıllarından yaparlardı. Yeleklerini yaparlarken tavşan veya beyaz tilki derileri kullanırlardı. Bu yelekler tüsüzdü ve sıcak mevsimlerde giyilirdi. Kış mevsiminde ise bu deri yeleğin üstüne bir veya iki tüylü ceket giyilirdi. Kafalarını, ellerini, boynunu ve göğüslerini soğuktan korumak için şapka, büyük eldivenler, atkı ve adına *nagirodnik* dedikleri göğüs koruyucusu giyerlerdi. Nagirodnik ve atkıları sincap kuyruklarından imal ederlerdi. Giydiklerinin neredeyse tamamı ren geyiği derisiyle kaplıydı. Tilki derisi, şapkaların yapımında kullanılırdı. Kurdun derisini en dış giysilerinde vücudu sıcak tutmak için kullanırlardı. Ayrıca alın, kulak, burun ve çene için koruyucu eşyalara sahiplerdi. Yataklarını ve battaniyelerini yapmak için ayı derisi ve ya geyik derisi kullanırlardı¹⁸⁵. Dundas'a göre onların giyim tarzı ve genel yaşamı diğer Sibiryalı halkları ile benzerlik göstermektedir¹⁸⁶.

¹⁸² Erman, *a.g.e.* C.II, s.492.

¹⁸³ Erman, *a.g.e.* . C.II, s.494.

¹⁸⁴ Dobell, *a.g.e.* . . C.I, ss. 308-309.

¹⁸⁵ Cochrane, *a.g.e.*, . C.I, ss. 172-173.

¹⁸⁶ Cochrane, *a.g.e.*, . C.I, ss. 172-173.

3. TUNGUZLARIN VE YAKUTLARIN YAZLIK VE KIŞLIK YURTLARI

Şekil 27. Tunguzlar'ın Ren Geyikleri ve Yaşadıkları Yurt¹⁸⁷

Seyyahlar, Tunguzların yurtlarını Yakutların yurtlarına benzetmişlerdir. Bu sebepten dolayı Yakutların yurtları ile ilgili ayrıntılı bilgiler aktarıırken Tunguzların yurtları ile alakalı ayrıntıya girmemişlerdir. Tüm Yakut yapıları yer yüzeyindedir. İçinde barındıkları yapıları deri, ağaç kabuğu ve yosunla kaplayan Tunguzlardan farklı olarak, Yakutlar yurtlarının dış yüzeylerini toprak, kil ve tezekle sıvamaktadırlar¹⁸⁸. Örneğin Erman, Tunguzlu bir ailenin yanında kalmıştır. Tunguzların yurtları ile alakalı şunları ifade etmiştir: “*Yurtları iç mekanı dahil Yakutların yurtlarına benziyor. Başka bir deyişle, düz toprak çatılı tek kare bir odadan oluşur¹⁸⁹.*”

Sarychev, “Tunguzların yurtları, koni şeklindedir ve ortada bir ateş yanar. Kapılarını örgü yaptıkları perdeler ile kapatırlar” demektedir.¹⁹⁰ Dobell ise Aula adında bir Tunguz köyüne gitmiştir. Buradaki yurtları görme fırsatı bulmuştur. Ona göre yurtlar dairesel bir şekilde inşa edilmiş ve yakut yurtlarına benzer bir şekilde tasarlanmıştır¹⁹¹.

¹⁸⁷ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 15.

¹⁸⁸ Şeroşevsky, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸⁹ Erman, *a.g.e.*, C.II , s. 436.

¹⁹⁰ Sarychev, *a.g.e.*, C.II, s. 15.

¹⁹¹ Dobell, *a.g.e.*, C.I, s.198.

Seyahatnamelerden anladığımız kadarıyla ren geyiği Tunguzlar için çok önemliydi. Hayatlarının her alanında bu hayvandan yararlanmaktaydılar. Dobell'in gözlemlerine göre Tunguzlar yazlık yurtlarını rengeyiği derisinden yaparken Yakutlar huş ağacı kabuklarını kullanmaktaydılar¹⁹².

Cochrane, Yakutların kışlık yurtları ile alakalı önemli bilgiler vermiştir. Onun gözlemlerine göre kışlık çadırları rahat ve ferahdır. Bir misafir geleceği zaman samanların birleşiminden yapılmış bir çalı süpürgesi ile çadırın içi ve dışı süpürülür ve temizlenirdi. Bununla birlikte çoğu zaman çadırın içi haşeratlar ile dolu olurdu. Yurtları ile bağlantılı hayvanları için ayrı bir bölme vardı¹⁹³. Yakutların yurtlarını bu şekilde yapması çetin kış şartlarında hayvanlarını korumak amacını taşıyordu.

Kışlık yurtlarının yapılışı son derece pratikti. Dokuz direk kare şeklinde zemine çakılır, bu direkler üzerine üç kiriş yerleştirilirken dört köşe direkleri diğer iki çapraz kiriş ile birbirlerine bağlanırdı. Daha sonra sağlam tahtalar, zemin üzerindeki yatay kirişlere eğimli olarak yerleştirilirdi. Diğer tahtalar ise çadırın üst kısmına doğru eğimli bir şekilde yerleştirilir; çim, küf ve gübre ile çadırın dışı sıvanırdı. Yurdun içindeki bacadan çıkan ateşe ve dumana dayanacak derecede sertleşen kar sayesinde iç mekândaki ısı korunurdu.¹⁹⁴ Ayrıca Yakutlar kışlık yurtlarının kenarlarına pencere görevi gören buz bloklar yerleştirirlerdi. Bazen buz bloklarının yerini mesane keseleri ve günümüzde de pencere yapımında kullanılan talk kayacı alıyordu¹⁹⁵. Bu malzemeler saydam olup ışığı çok iyi geçirirler. Bu sayede kışın güneşin ve ışığın neredeyse olmadığı bir coğrafyada, gün ışığı ve ısısından bu yöntem ile mümkün olduğunca yararlanıyorlardı.

Yakutlara mahsus kış yurtlarının iç mekânı ise son derece düzenli olurdu. Cochrane'nın gözlemlerine göre iç mekân ocak, aile üyeleri ve misafirlerin yaşadığı yer olarak üç bölüme ayrılmıştı. Ailenin büyüklüğüne göre her birinde iki veya üç kişi yaşardı. Merkez kısmında, içten sıvalı dik çubuklardan oluşan ocak ve baca yer almaktaydı. Odun ocağa dik olarak yerleştirilir ve ateş gece gündüz sürekli yanardı. Aile ve misafirin yaşadıkları yer çadırın kapısından uzak ve karşısındaydı¹⁹⁶.

¹⁹² Dobell, *a.g.e.* C.I., s. 341.

¹⁹³ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 76.

¹⁹⁴ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 76.

¹⁹⁵ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 77.

¹⁹⁶ Cochrane, *a.g.e.*, C. II, s. 77.

Mutfak eşyaları, büyük demir kazan, büyük bir çaydanlık, toprak kavanozlar, her bir aile ferdi için bıçak ile birlikte tahta kâse ve kaşıklardan oluşmaktaydı. Daha zengin Yakutlar çaydanlık yerine semavere sahiplerdi¹⁹⁷.

Wrangel, Yakutların kışlık yurtları ile alakalı Cochrane gibi benzer ifadeler kullanmıştır. Onun gözlemlerine göre kesik piramit şeklindeki ince tahtalardan yapılmış, dışı kalın dal, çimen ve çamur ile kaplanmış kulübelardı. Yetersiz ışık alan birkaç küçük açıklık, kışın buz levhaları ile yazın ise balık zarı veya yağlı kağıt ile kapatılırdı. Zemin üç metre aşağı kazılarak ve düzleştirilerek yapılırdı. Gündüzleri oturmak ve geceleri uyumak için geniş bank şeklinde yerleri vardı¹⁹⁸. Yurdun içi Chochrane'nın ifade ettiği gibi bölümlerden oluşmaktaydı. Orta kısımda sürekli yanan, bacası çatıya kadar uzan ocak görevi üstlenen bir soba vardı. Yakutlar bu ocağa *tschuval* demekteydiler. *Tschuval*, yapısı gereği sürekli yandığı için içerideki havayı temizler ve bu özelliği ile normal bir ocaktan veya sobadan daha sağlıklıydı. Giysileri, silahları ve birkaç mutfak eşyası duvarlarda asılı dururdu. Kışın soğuk hava koşulları nedeniyle sığırlarını yaşadıkları yerler ile birbirlerine bağlı barınaklarda korumaktaydılar. Yakut atları kışın kurumuş sonbahar otlarını yerler dışarıda gezindiklerinde ise kar altından çıkardıkları bitki kökleriyle hayatta kalmaktaydılar¹⁹⁹.

Yukarıda bahsettiğimiz yurtları coğrafi nedenlerden dolayı daha kullanışlıdır. Örneğin Wrangel bu yerleşim yerleri ile alakalı şunları ifade etmiştir: “ *Bu yerleşim yerleri kaba olsalar da Rus tarzında inşa edilen inşalara göre insanların isteklerine daha iyi uyarlanmıştır*²⁰⁰.”

Sarychev'in gözlemlerine göre Yakut kışlık ve yazlık yurtları zemine inşa edilirdi. Boyutları ailenin genişliğine göre değişmekteydi. İlk önce yere üç sıra direk koyarlardı. Ortadaki direk diğer iki direktan daha yüksek olurdu. Direkler üzerine çaprazlamasına ve eğimli beş kiriş yerleştirirlerdi. Daha sonra temeli atılan yurdu kaba kalaslar, otlar, küf ve gübre ile kaplarlar ve bu şekilde kışlık yurtlarını inşa etmiş olurlardı²⁰¹.

İç mekânın ortasında genellikle bir ocak vardır. Buradaki duman içten zift ile sıvalı, uzun kalın çubuklardan oluşan bir tür baca tarafından çıkarılır. Odun ocak

¹⁹⁷ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s. 77.

¹⁹⁸ Wrangel, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁹⁹ Wrangel, *a.g.e.*, ss. 23-24.

²⁰⁰ Wrangel, *a.g.e.*, 24.

²⁰¹ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 9.

üzerine dik bir yönde yerleştirilir ve ocak kışın asla söndürülmez. Yurtların duvarlarına geniş banklar sabitlenir. Bu şekilde uyku bölümleri oluşturulmuş olur. Baktıkları besi hayvanları yurt ile bağlantılı ayrı bir yerde tutulur. Fakat yurt ile bağlantılı olduğu için yurt rahatsız edici bir kokuyla dolar²⁰².

Erman'ın gözlemlerine göre, Yakutların kışlık yurtları dikdörtgen ahşap kulübelerdir. Çatıları düz ve etrafı inek gübresi ile sıvanmıştı. Tahta kapıları tüylü sığır postları ile kaplıydı. Pencereleri buz blokları veya mesane derileri ile yapmaktaydılar²⁰³. Besinlerini saklamak için yurdun önüne bir mahzen kazarlardı. Bu mahzen buzdolabı işlevi görürdü. Mahzende duran besinler üzeri ağaç dalları ile kapatılmış huş ağacından yapılmış kapılarda saklanırdı. Bu mahzenlerin aynısı Tunguzlarda da vardı²⁰⁴.

Yaz aylarında, ağaçlardan büyük parçalar halinde topladıkları malzemeyi huş ağacı ile kaparlardı. Yurdun iskeletini hammaddesi huş ağacı ile kapladıkları uzun ince direklerden yaparlardı. Bu direkler çok hafifti ve kolayca taşınabilirdi. Yakutlar yaz için yaptıkları bu çadıra *Urasa* demektedirler. Sarychev de bu bilgiyi doğrulamaktadır. Wrangel'dan farklı olarak yazlık yurtların yuvarlak veya koni şeklinde inşa edildiğini beyan etmektedir²⁰⁵.

Wrangel, bu çadırların nasıl yapıldığını yakından gözlemlemiştir. Onun izlenimlerine göre topladıkları direkleri önce kaynatarak yumuşatırlar ve sonra birbirlerine dikerlerdi. Dışı geniş ve içi sarı renkte bir görünüme sahipti. Yurtlarının hafif olması avantajı ile verimli otlakları bulmak için rahatça yer değiştirebilirlerdi²⁰⁶. Bu sayede kış için gerekli yemi kolaylıkla toplarlardı.

Urasaların içi çok düzenlidir. Şareşovsky bu yazlık yurtların iç dizaynı ile alakalı detaylı bilgiler vermiştir. Onun ifadelerine göre girişin solunda, kapının en yakınındaki sağ arka ranza 'kapı yanı' olarak adlandırılır. Buraya genellikle önemsiz misafirler, erkek çalışanlar, düğün sırasında ise damat sırtı dönük bir şekilde oturtulur. Aynı duvarın altında 'pencere altı' denilen sağ orta ranza yer almaktadır. Bu ranza başlık parasını vermeden nişanlanan damatların ziyarete geldiğinde nişanlısıyla yatacağı yerdir. Yine aynı duvarın altında, *bilirik* denilen, ferah, rahat ve sıcak bir kerevet yer almaktadır. Bu bölüm yurdun en saygın bölümü olup en önemli misafirler buraya

²⁰² Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 10.

²⁰³ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 352.

²⁰⁴ Erman, *a.g.e.* C.II, s. 432.

²⁰⁵ Sarychev, *a.g.e.*, C.I s.10.

²⁰⁶ Wrangel, *a.g.e.* , 23.

oturtulur. Tören yapmaya davet edilen şaman burada uyur, düğün zamanı ise düğün kervanına eşlik eden kardeşler ve dünürler buraya oturtulur²⁰⁷.

*Bilirik*in hemen bitişiğinde, fakat ona kıyasla saygınlığı daha az olan ‘ sağ ön ’ ranza çıkış yolunun karşı tarafındaki duvarın altında yer almaktadır. Kapılar açıldığı zaman soğuk hava doğrudan buraya çarpmaktadır. Düğün sırasında ev sahipleri ve yakın akrabalar buraya oturmaktadır. Ayrıca *bilirik* dolu olduğunda, saygın misafirlerden daha yakın olanları da buraya oturturlar. *Bilirik* ile ön ranza evin sosyal bölümüdür. Burada her zaman masa vardır. Masanın üstünde, tavanın hemen yanında yer alan oymalı rafta *holloruk* kutsal resimler bulunur. Bayramlarda aile reisi başta olmak kaydıyla hane halkı, yaş ve saygınlık sırasına göre düzenli bir sıra oluşturarak burada dua ederler. Ev sahibi çiftin yatağına *ketergen* derler. *Ketergen* şöminenin tam karşısında yer almaktadır. *Bilirik* gibi bu yere pencere konulmaz. *Ketergen*in arka tarafında, eğer yurt yeterince büyükse, ailedeki genç kızların ikameti için tasarlanan *ügeh* yer alır. Genç kızlar, ev sahiplerinin kızları ve akrabaları genellikle burada oturur ve uyurlar. Daha ötede yer alan sol ranza hizmetkâr kadınların ve her iki cinsten olan çocukların yatması için tahsis edilmiştir. Ayrıca üç gün süren düğün şenliklerinde, bir perde çekilerek, gelin de bu ranzada uyur. Son iki ranzanın üstünde duvarlara genellikle birer raf yapılır²⁰⁸. Son olarak mutfak tezgahı kullanan Yakutlar, buna *ihit oron* demektedir.

Seyyahların gözlemlerine göre Yakutlar ve Tunguzların kışlık ve yazlık yurtları coğrafi iklim koşullarına göre şekillenmiştir. Kışlık yurtları, yazlık yurtlarına göre daha ağır, daha karmaşık, meşakkatli, uzun süre yaşamak için tasarlanmış ve en önemlisi sığırlarını soğuktan korumak için tasarlanmıştır. Bu sayede dondurucu soğuklara karşı hayatta kalabilmişlerdir.

Yazlık ise yurtları hafif ve hareket kabiliyetini en üst seviyede tutmak için tasarlanmıştır. Yaz aylarının göz açıp kapatıncaya kadar geçmesi onları zaman ile yarıştırmıştır. Hayvanları ve kendileri için besin depolamaları hareket kabiliyeti ve hıza bağlıdır. Bu yazlık yurtlarının tasarımı sayesinde zamanı iyi değerlendirebilmişler ve hayvanları ile hayatta kalmayı başarmışlardır.

²⁰⁷ Şeroşevsky, *a.g.e.*, s. 101.

²⁰⁸ Şeroşevsky, *a.g.e.*, s. 101-102.

4. YAKUTLAR VE TUNGUZLARDA BESLENME

Seyahatnameler Yakutlar ve Tunguzların yeme alışkanlıkları ile alakalı önemli bilgiler vermiştir. Örneğin Cochrane bir Yakut yurduna misafir olmuştur. Yakutlar kendisine süt, et, kaymak ve tatlı olarak kaymağa batırılmış yabancı ahududu vermişlerdir²⁰⁹. Başka bir Yakut yurduna vardığında tereyağı ikram etmişlerdir²¹⁰. Dobell de gittiği Yakut yurdunda kendisine süt ve benzeri süt ürünleri ikram edildiğini ifade etmiştir²¹¹. Yakut ve Tunguzların yeme geleneğine göre yapılan yemeğin hepsi yenmeli ve artık yemek bırakılmamalıdır. Cochrane Tunguzlar ve Yakutlar'ın çok obur olduğunu bir günde kırk kilo et tükettiklerini ifade etmiştir. Yakutlar ve Tunguzlar'ın oburluğunu Sarichev de Cochrane destekler nitelikte şunları ifade etmiştir:

“Yakutlar gerçekten de çok oburlardı. Sürekli yemek yemekten yorulmazlardı. Adamlarımızdan birinin dört pud²¹² tereyağı ve yağ ve iki pud çavdar unu vardı, bir insan için bol miktarda bir erzak ve yine de, yiyecek bir şey olmamasından şikayet etmeye başlamadan önce iki hafta geçmemişti, diğer Yakut adamı beni sonsuz şaşkınlığa uğratmıştı. Bir Yakut bir gün için büyük bir öküzün arka çeyreği ve yarım pud tereyağına sahipti. Ancak adamın görünümü, bu yemekleri yiyebilecek potansiyelde gözükmüyordu; çünkü o küçüktü ve çok yetersizdi. Fakat o üç kilo tereyağı ile kaynatılmış, 28 kilo ağırlığında kalın bir pirinç lapasını benim şaşkın bakışlarım arasında, yerinden kalkmadan hepsini tüketti. Midesinin patlayacağını ve ağrı çekeceğini düşünmüştüm. Fakat midesinin yaralandığına veya tacize uğradığına dair en ufak bir belirti bile yoktu²¹³.”

Yine Erman'ın aktardığına göre Yakutlar'ın oburluklarını açıklayan bir atasözü vardır. Bu atasözü Yakutlara aittir. Atasözü derki: *“Çok et yemek ve şişmanlamak, erkeklerin en iyi kaderidir²¹⁴.”*

Tunguzlardan farklı olarak at eti Yakutların vazgeçilmezidir²¹⁵. Dişi at etini, şamana kurban edilmedikçe tüketmezler. Yemeği genellikle sol elle yerler²¹⁶. Sarichev, Yakutları 19.yy.ın son çeyreğinde ziyaret etmiştir. Onun gözlemlerine göre Hristiyanlığı benimseyen Yakutlar çok azdır. Fakat Hristiyanlığa geçen Yakutlar gereken şartları hala yerine getirmemektedir. Örneğin Yakutlar Katoliklerin emrettiği gibi çok sayıda eşten, et, tereyağı, süt ve hepsinden önemlisi at etinin kullanımından vazgeçmeye meyilli değildi. At eti onlar için çok önemlidir. Hatta Ruslara kendilerini şu sözler ile

²⁰⁹ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s.184.

²¹⁰ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s.191.

²¹¹ Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 283.

²¹² Pud=16 kilogram.

²¹³ Sarychev, *a.g.e.*, C.I , s. 47; Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s.193.

²¹⁴ Erman, *a.g.e.*, C.II , s. 361.

²¹⁵ Cochrane, *a.g.e.*, C.I, s.193-194.

²¹⁶ Cochrane, *a.g.e.*, C.II, s.78.

savunurlar; “Eğer at etinden bir yemek yapmayı bilselerdi, at etini en yumuşak sığır etine tercih edeceklerdi”. Yağ Yakutlar için çok önemlidir. At ve inek yağlarını çoğunlukla çiğ, hiçbir katkı maddesi olamadan yemektirler. Hatta yağları eriterek içerler. Birçok rahatsızlık için mükemmel bir çare olarak görüyorlar ve gerektiği zaman hastaları bu yağlarla ovuyorlar. Ağlayan bir çocuğu yatıştırmak amacıyla emmesi için eline bir parça çiğ yağ veriyorlar. Yaz aylarında kısıraklar tay olduğu zaman sütünden Tatarların usulüne göre kımız yaparlar. Kış aylarında içecekleri ekşi süt, çalkalanmamış tereyağı ve sudan oluşur²¹⁷.

Wrangel’in gözlemlediklerine göre Yakutların besinleri ekşi inek sütü, kısırak sütü, sığır eti ve at etinden oluşmaktadır. Etlerini, kaynatarak yerler. Seyyah insanların hiç ekmek tüketmediğini söylemektedir. Yağları çiğ, erimiş taze veya bozulmuş olarak tüketirler. Genel olarak yemeklerde nicelikten çok niteliğe önem vermişlerdir. Karaçam veya köknar ağacının iç kabuğunu rendeleyerek, balık, biraz un ve yağ ile karıştırarak bir et suyu elde ederler. Yakutlar tereyağını inek sütünden yaparlar. Hem kadınlar hem erkekler tütün içmeye bağımlıdır²¹⁸.

Erman’ın gözlemlerine göre Yakutlar sığır eti yerine at etini tercih etmektedirler. En zenginleri dışında hiçbir Yakut, sığırlarını kesmezler. Sığır eti genelde festivallerde ve özel günlerde kesilmektedir. Erman bu konuyla alakalı şunları ifade etmiştir: “Düğünlerde tüm misafirlere sığır eti ikram edilir ve gelin müstakbel efendisine at etinden yapılmış bir çeşit sosisle süslenmiş haşlanmış bir at başı sunar²¹⁹.”

Erman, Yakutlar’ı 1848’li yıllarda ziyaret etmiştir. Onun gözlemlerine göre Yakutlar için en önemli besin malzemeleri sığırlarının ve kısıraklarının sütüdür. Kışın huş ağacı kabuğundan yapılmış kaplarda bir miktar süt stokları yaparlardı. Bu süt stoklarını su ile inceltip bazı bitkisel maddeleri karıştırarak yulaf lapası haline getirirler. Unu sadece Ruslar ile komşu olan Yakutlar temin ettikleri için ulaşılması zor bir besindir. Bu nedenle ücra köylerde köknar ve karaçam ağaçlarından sıradan ekmek malzemesi sağlarlar. İnek gübresinden yaptıkları havanlarda bu malzemeyi ezerler²²⁰.

Burada bir hususa dikkat çekmek gerekir. Sarychev 1790, Wrangel 1820-1823, Cochrane 1824 ve Dobell 1830 yıllarında Yakutları ziyaret etmiştir. Onların ziyaret

²¹⁷ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s.9.

²¹⁸ Wrangel, *a.g.e.*, ss, 21-22.

²¹⁹ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 397.

²²⁰ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 397.

ettiği bu yıllarda Yakutların ekmek ve un kullanmadıkları ifade edilmiştir. Fakat Erman 1848' yılında Yakutların ekmek ve un kullandıklarını beyan etmiştir. Seyyahların ifadelerine göre ekmek Erman'ın gittiği yıllarda azda olsa yaygınlaşmaya başlamıştır. Temel bir gıda olan unun yaygınlaşmaya başlaması Yakutların yemek kültürlerinde devrim niteliği taşımaktadır.

Erman'ın bildirdiği üzere Yakutlar Haziran ve Temmuz aylarında kısrakların tay olduğu zaman sütlerini fermente ederek sarhoş edici bir içki yaparlar. Bu içkinin ismi *kımızdır*. *Kımız* dini günlerde ve festivallerde sarhoş olana kadar tüketirler. Ekşi süttten yaptıkları *Arugui* adında içecekleri de vardır. Bunu ise damıtarak elde ederler. Süttten yapılan bir başka yağlı içecek olan *Ciruiyi* ise kışın kullanırlar²²¹. Dobell Yakutların *kımız*a çok düşkün olduğunu şöyle ifade etmiştir: “*Çeşitli şekillerde hazırlanan süt, temel besin kaynağıdır ve en sevdikleri içecek, eskidiğinde sarhoş edici, asitlenmiş bir likör olan kımızdır. En iyisi kısrak sütünden yapılır ve bu içeceğe aşırı derecede düşkündürler*”²²².

Yine Dobell'e göre huş ağacından yapılmış *kımız*ı çalkalamak için kullanılan tekne özenle korunur ve çoğu zaman babadan oğula miras olarak aktarılır²²³.

Yakutlar peynir yapmamaktaydı. Fakat tereyağını yapmakta usta olduklarını görüyoruz. Tereyağı yapımında iki farklı yöntem kullanmışlardır. İlk olarak tereyağını ekşi krema haline getirip sertleşene ve peynir altı suyu süzülene kadar bekletip *Tougtye* denilen huş ağacından yapılmış kaplara dökülür ve uzun süre bekletirlerdi. Bu yöntem ile sarı renkte ve tadı daha hafif bir tereyağı elde ediyorlardı. İkinci yöntemde ise tereyağını ekşi krema haline getirip ateş üzerinde kaynatırlar ve yine *Tougtye* döküp uzun süre bekletirlerdi. Bu yöntem ile yapılan tereyağı beyaz ve tadı daha keskin olmaktadır²²⁴.

Şeroşevsky'e göre:

Taze süt, soğuyarak normal ısıya düşüncüye kadar sağıldığı kaptan bekletildikten sonra simir denilen (tütsüye verilmiş deriden yapılan dar boğazlı) bir tuluma konulurdu. Süte maya eklenir; bu maya, bir önceki yılın, zamanında toplanmış ve iyice kurutulmuş kalıntılarından

²²¹ Erman, a.g.e., C.II, s. 397.

²²² Dobell, a.g.e., C.I, s. 343.

²²³ Dobell, a.g.e., C.I, s. 343.

²²⁴ Dobell, a.g.e., C.I, s. 343.

oluşturulurdu. Gerçek kımız mayası bulunmadığında, basit ekşi süt ya da sorat eklenir; fakat kötü bir kımız türüdür. Daha sonra süt, mutuk denilen (uzun bir sopa üzerine oturtulmuş delikli tahta disk) aletle bir sopayla karıştırılır; bu alet, Polonya ve Litvanya'da yağ yapımında kullanılanların aynısıdır. Gümüş sarkıtlarla, boncuklarla ve beyaz at kullarıyla bezenmiş olan kımız tulumu genellikle şöminenin az ötesinde, alçak bir sehpa sandalye üzerinde tutulur; düşmesini engellemek için, uzun bir kayışla "kulaklarından" evin çatısına bağlanır. Çocuklar ve kadınlar iş esnasında onun yanına gelerek, içindekini çalkalarlar. Bazen bu çalkalama işine mi safirler de katılırlar. Çalkalama, süt şekerinin alkole, karbon asidine ve süt asidine dönüşmesini çabuklaştırır; ki kımız yapımının amacı da zaten bundan ibarettir. Sahalar kısrak sütüne bir miktar su ve inek sütü de eklerler, ama bu yüzden kımız kalitesinin düşeceğini de gayet iyi bilirler. Bir buçuk iki gün sonra kımız yapılmış oluyor²²⁵.

Şeroşevsky'e göre Yakutlar dağlardaki ve ovalardaki ufak kuşların, yırtıcı ve gece kuşlarının etleri hariç çeşitli kuşların etlerini yerlerdi. Dört ayaklı yırtıcı hayvanlardan tilki, sansargil familyasından kakım ve kurt eti hariç ayı etini severek yerlerdi. Çeşitli fare ve kurbağalar yenmemekteydi. Bunun ile birlikte solucan, haşare, domuz, köpek, sürüngen gibi canlıları tüketmezlerdi²²⁶. Hristiyan olan Yakutlar da domuz yemezlerdi. Örneğin Dobell Yakutların arasında koyun, kümes hayvanı ve domuz yetiştiriciliğini görmediğini ifade etmektedir²²⁷. Son olarak balığı kışın zor şartlar hariç başka zamanda yemeyi tercih etmezler²²⁸.

Seyahatnameleri incelediğimizde Tunguzların beslenme şekilleri ile alakalı Yakutlar kadar ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır. Fakat elimizdeki bilgilere göre seyyahlar, Tunguz ve Yakutların beslenme şeklinin çok küçük farklar ile ayrıldığını göstermiştir. Dobell'in gözlemlerine göre Tunguzlar hayvanın bağırsakları dahil her yerini yerlerdi²²⁹. Erman'a göre onlar Ruslardan yemek temin etmeye gerek duymazlardı. Çünkü ren geyiği yanında kürk için avladıkları tüm hayvanları yerlerdi²³⁰. Ren geyiklerini çok aç kaldıklarında ve yiyecek bir şey bulamadıklarında yerlerdi.

Tunguzların zenginlikleri tamamen ren geyiğinden oluşuyordu. Genellikle verimli meralarda otlayan 2000 ren geyiğine sahip olmak en zenginler arasına girmek demektir. Fakat malları ne kadar olursa olsun herhangi bir zarar görmedikçe mallarını yemek için kesmeye istekli değillerdi. Hatta onlar günlerce açlık çekmeyi tercih ederler,

²²⁵ Şeroşevsky, a.g.e., s. 80.

²²⁶ Şeroşevsky, a.g.e., s. 84.

²²⁷ Dobell, a.g.e., C.I, s. 344.

²²⁸ Dobell, a.g.e., C.I, s. 344.

²²⁹ Dobell, a.g.e., C.I s.209.

²³⁰ Erman, a.g.e., C.II, s. 320.

ağaçların kabukları veya kurumuş eski deriler ile yetinebilirlerdi. Bu sebepten onlar acil durumlar için derileri ve kurumuş ağaç kabuklarını hep yanlarında taşırlardı. Öldürdükleri hayvanın her parçasını kan ve yağ karışımıyla bir tür siyah muhallebi yaptıkları bağırsakların pisliklerini bile atmadan yerlerdi. Fakat kurutulduğunda bile çığ et tüketmezlerdi. Sadece kemik iliğini çığ severlerdi. Bununla birlikte haziran ayının sonunda balık tutmaya giderlerdi²³¹. İncelediğimiz seyahatnamelere göre Tunguzların en önemli besinlerinden biri kurutulmuş balıktı. Örneğin Dobell yola çıkacağı zaman Tunguz halkından bir adam ona kurutulmuş balık, dana eti, fok eti ve biraz süt ile yolluk yapmıştır²³². Erman, Tunguzların besin stoklamak için yaptıkları ve adına *debdakar* dedikleri mahzenlerde kurutulmuş balık stokları görmüştür²³³.

Genel hatları ile baktığımızda Yakutlar ve Tunguzların beslenme şekilleri birbirine yakın olmakla birlikte aralarında keskin farklar olduğu da barizdir. Yakutların beslenmesinde ve hayatta kalmasında at ve sığır temel gıdaları oluşturmaktadır. Tunguzlarda ise ren geyiği bu rolü üstlenmektedir. Yakutlar ren geyiği yetiştiriciliğinde Tunguzlar kadar başarılı olamamışlardır²³⁴. Bunun sebebi muhtemelen sığırlarını bu coğrafyaya adapte etme başarısıdır. Bu sayede alternatif bir hayvana gerek duymamışlardır. Yine iki topluluğa baktığımızda Yakutların mutfağı ve beslenme şekilleri Tunguzlara kıyasla daha medeni gelmektedir. Bunun sebebi muhtemelen Tunguzların Yakutlardan çok önce bu coğrafyaya gelmeleri olabilir.

4.1. HASTALIKLAR

19. yy.'ın ilk yarısında bazı seyyahlar gezilerini yaparken bölgede bir takım hastalıklara şahit olmuşlardır. Hastalıklara baktığımızda genel manada sinir, ruh ve cilt rahatsızlıkları yaygın olarak görülmektedir. Bunun ile birlikte bahsi geçen rahatsızlıklar kadınlarda daha yaygın olarak seyretmektedir. Seyyahlar hastalık belirtilerini açıkça ifade etmesine rağmen hastalığın ismini yanlış ifade etmekte ya da hiçbir isimden bahis etmemektedirler. Bu sebeple çalışmada hastalıkların ismini tam olarak ifade etmek yerine belirtilerinden yola çıkarak tahminlerde bulunulmuştur.

Erman gittiği Turutskaya köyünde ilginç bir hastalığa rastladığını belirtir. Bu köydeki çoğu kişi bu hastalığa yakalanmış durumdadır. Vadinin yüksek kesimlerinde hastalığın sadece kadınlarda seyrettiğini ifade etmiştir. Gördüğü hastalar mavimsi bir

²³¹ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, ss. 15-16.

²³² Dobell, *a.g.e.*, C.I, s. 284.

²³³ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 511.

²³⁴ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 398.

ten rengine sahip, gözleri dışa dönük ve şaşkın bakışlı olarak gözükmektedir. Bu köyde sürgün cezası alan ve yerli olmayan bir adam vardır. Bu adam yerliler arasında tek sağlıklı gözükten kişidir. Erman bunun sebebinin kendisine sorduğunda adam bu hastalığın yerliler ile birlikte çıktığını savunmuş ve bu nedenle hastalık ona bulaşmamıştır. Erman bu hastalığı guatr olarak ifade etmiştir²³⁵.

Erman, Yakutlar arasında çok çocuklarda görülen bir cilt hastalığından bahis etmiştir. O gördüğü hastalık ile ilgili şunları ifade etmiştir:

“Çocuğun sol tarafında yaklaşık 3 cm yara vardı. Bu yara çok derindi ve kan kırmızısı et açıkça görülmekteydi. Ebeveynler, onlara bu hastalığı sorduğumda, olağan ve sıradan bir mesele olarak bakıyor gibiydi; ve gerçekte, daha sonra Yakutlar arasında, ama daha çok çocuklarda bunun birçok örneğini gördüm²³⁶.”

Yine Erman Yakutların yaşadığı bir yurdu ziyareti sırasında korkunç belirtileri olan cilt ile alakalı bir hastalığa şahit olmuştur. Ona göre Yakut kadının kafasının sol tarafında bir yara vardı. Bu yara kafasının üst kısmından sol gözüne doğru uzanıyordu. Yaranın olduğu yerde saçları yoktu. Sol gözü hastalıktan dolayı korkunç görünüyordu. Fakat Erman’a göre kadın ağrı hissetmiyordu. Ona göre bu hastalık vücudun diğer taraflarına yayılıyordu²³⁷.

Sarychev, Aldan’da bir Yakut köyünü ziyaret etmiştir. Bu ziyareti sırasında yolda yürürken yanındaki doktora aniden bir kadın saldırmış ve bağırmağa başlamıştır. Yakutlar bunun davranış bozukluğuna bağlı bir hastalık olduğunu özellikle bu yıllarda bu vakaların çok arttığını ifade etmişlerdir²³⁸.

5. DİNLERİ VE TOTEMLERİ

5.1. ŞAMANİZM

Şamanizm bir dinden ziyade varlığı tüm insanların tarihinde Erken Taş Devri’den daha geriye kadar uzanan kendine has inanç ve ritüelleri farklı oluşumlardan meydana gelen vecde veya transa girme tekniğidir. Ziya Gökalp, Şamanizm’i daha önce maderi totemizm devrinde bir ‘din’ olduğunu, “Toyunizm”den sonra sihir mahiyetine girerek “kehanetin ve ruhani Tababetin” ismi olduğunu ve Türklerin dini değil sihri bir

²³⁵ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 321.

²³⁶ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 420.

²³⁷ Erman, *a.g.e.*, C.II, s. 424.

²³⁸ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 42.

sistem olduğunu belirtmektedir²³⁹. Tunguzca'da “kâhin, sihirbaz” gibi anlamlara gelmektedir. Batılı etnolog ve antropologlarca “rahip, büyücü, hekim veya ruh avcısı” şeklinde tanımlanmaktadır. Şaman kelimesi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusça'ya geçmiş ve bu yolla yayılarak etnoloji kavramları arasına girmiştir. Tatarca ve Altayca'da şaman karşılığında kam (gam) kelimesi kullanılır. Ayrıca Yakutça'da “oyun”, Moğolca'da “böge” veya “bö”, Kırgızca ve Kazakça'da “baksı/bahşı, karamurt, darger”, Samoyed dilinde “tadıbey” şeklinde yer alır. Kadın şamanlar ise “utagan, udagan, ubakan, utugan” diye adlandırılır²⁴⁰.

Seyyahların Gözünden Şamanlar'ın Tedavi Yöntemleri ve Kıyafetleri:

İncelediğimiz bazı seyyahlar şaman tedavi yöntemlerine tanık olmuştur. Örneğin Cochrane gördükleri ile alakalı şu ifadeleri aktarmıştır:

“O çeşitli demir parçalarıyla kaplanmış surtout ceket giyiyordu Üzerinde ufak bir çakı bıçağı vardı. Onun botları, eldivenleri ve şapkası işlemeliydi. Bu gösteri performansı bir duman ile başladı. Sonra o tefini ve tefini çalmak için boloyakını aldı. Sonra içinde kötü ruh olan kişinin yanına oturdu ve kısa kederli bir şarkı söylemeye başladı. Şarkının nereden çıktığını anlayamadım. Sonra o zıplayarak dans etmeye, bağırmaya yüzünü ve vücudunu iğrenç şekillere sokmaya başladı. Bu yüzden ben onun üzgün olduğuna inandım. Bu danstan sonra bıçağını çekip karnına soktu. Onun gerçekten intihar ettiğini düşündüm. Fakat karnına soktuğu bıçağı kesik ve kan olmadan çıkardı. O sonra kötü ruha sahip olan kişinin şişman bir kısrağ kurban etmesiyle şeytanın amacına ulaşamayacağını ifade etti²⁴¹.”

Bunun gibi bir ayine katılan bir diğer seyyah da Sarychev'dir. Onun izlenimleri şunlardır;

“Bir Yakut şamanının büyüüne tanık olma fırsatım oldu. Hasta bir kişi tarafından, rahatsızlığı gönderdiği varsayılan kötü ruhu yatıştırması için davet edildi. Şaman, her zamanki Yakut Rudvuga olarak adlandırılan, ren geyiği derisinden yapılmış, dizinin çok üstüne kadar ulaşmayan, dar kayışlar ve farklı şekil ve boyutlarda ince demir parçalarıyla kaplı şaman elbisesini giydi. Ayarlarını yaptıktan sonra, kafasına tutturulmuş saçlarını çözdü, bir pipo tütün içti, tefini aldı, yurdun ortasına oturdu ve önce uzun aralıklarla ren geyiği derisiyle kaplı yassı bir çubuk olan boluyakı çaldı. Bir şaman şarkısı söyledi; Tercümanımın söylediği gibi, komutasındaki yedi ruha da meydan okudu. Birkaç dakika sonra tefini tekrar dövmeye başladı

²³⁹ Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. İsmail Aka-Kazım Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 40.

²⁴⁰ Harun Güngör, “Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, TDV, İstanbul 2010, s. 325.

²⁴¹ John Dundas Cochrane, a.g.e. Bölüm I, s. 264.

ve büyük bir şiddetle haykırdı, ayağa kalktı ve farklı pozisyonlarda hareket etmeye başladı. Sonra zıplayarak dans etti ve korkunç çığlıklar attı. Kafasını o kadar ileri geri sallıyordu ki saçları aşırı dağıldı. Gözleri bir manyağınki gibi parladı ve kısa süre sonra, şiddetli efordan bir tür baygınlığa düştü. İki Yakut, çabalarını Şamanı desteklemek için kullandı. Birkaç dakika içinde toparlanarak, kendisine vücuduna saplamak için bir bıçak istedi ve bir Yakuta bıçağı sokmasını emretti. Sonra ocağa gitti, yanan üç kömürü çıkardı ve yutarak, herhangi bir ağrı belirtisi fark etmeden dans etti. Sonunda bıçağı vücudundan çıkardı. Daha sonra kömürleri biraz güçlkle kustuktan sonra, hasta adamın kendisine işkence eden kötü ruha bir at sunmakla daha iyi olacağını kehanet etmeye başladı²⁴². ”

Sarychev’in ifadelerine göre ayini yapan şamanlar kendileri için bir şey talep etmezlerdi. Kurban edilen bu atların, uzuvları birbirinden ayrılır, derisi yüzülürdü. Uzuvları ayini yapan şamana ikram edilir, derisi ise huş veya karaçam ağacına gerilerek asılırdı. Bu deri buradan hiç kaldırılmazdı. Şamanlar, Tunguzlar ve Yakutlar tarafından saygı duyulan ve en güvenilen şahıslardı²⁴³. Yukarıda bahis ettiğimiz ayinler onların oyun sahneleri gibidir. Şamanlar, bir performans sanatçısı gibi sanatıyla sadece Yakutlar ve Tunguzları değil aynı zamanda Hıristiyan Rusları da derinden etkilemişlerdir. Wrangel’in aktardığına göre hem iyi hem kötü ruhların şamanların kontrolü altında bulunması Ruslar dahil herkesi etkilemektedir. Örneğin Wrangel, İrkutsk’a yola çıkmak üzere olan bir rahibin, yolculuk sırasında meydana gelebilecek kazalara karşı bir şamana başvurduğu ve onun yardımını aldığını kendi gözleri ile görmüştür²⁴⁴.

Wrangel’e göre insanlar genellikle ineği kaybaldığında, hasta bir kişiyi iyileştirmek veya bir yolculuk için havanın güzel olmasını sağlamak gibi hususlarda şamanlara başvururlardı²⁴⁵. Sarychev’e göre şamanlar geçmişi bugünü ve geleceği bilirlerdi. Rüzgarları ve fırtınaları yönetmek, güzel veya kötü hava koşulları üretme, kaybolan eşyaları bulma, hastaları iyileştirmek, ava giden insanları kötü ruhlardan koruma gibi üstün özelliklere sahipti²⁴⁶. Cochrane da yukarıdaki iki seyyahı destekler nitelikte bilgiler aktarmıştır. Ona göre hastalık çözümü, hava değişimleri ve kaybolan şeyleri bulmak gibi sorunlarda şamanlara danışılırdı²⁴⁷. Seyyahların bu ifadelerine göre Şamanlar başta halk hekimi olarak ifade edilebilir. Fakat hekimliklerinin yanında hayatın her alanına müdahale edebilecek güçleri ve saygınlıkları vardır.

²⁴² Sarychev, *a.g.e.*, C. I, s. 13.

²⁴³ Sarychev, *a.g.e.*, C. I, s. 13.

²⁴⁴ Wrangel, *a.g.e.* s. 208.

²⁴⁵ Wrangel, *a.g.e.* s. 24.

²⁴⁶ Sarychev, *a.g.e.*, C.I, s. 13.

²⁴⁷ Cochran, *a.g.e.*, C.I, s. 265.

Şamanlar toplumu etkiledikleri ölçüde başarı ve ün kazanırlar. Toplum şamanları kendi içinde sınıflandırmıştır. Fakat bu sınıflandırma değişmez değildir. Zaman içinde şaman kazandığı başarılarla üst sınıfa geçebilir. Bu sınıflandırma üç grup üzerine kurulmuştur. İyi, orta ve zayıf. Duranlı'nın çalışmasına göre; Zayıf, sonuncular, kenniki oyun; bunlar şaman değildir. Farklı isterik, yarı akıllı, kaçık ve rüya görme ve yorumlama, fala bakma, bazı basit hastalıkları iyileştirme, küçük ve kötü şeytanları kovma yeteneğine sahip yaşlı adamlardır; onlar kurban sunan, dua eden ve tefli büyük şamanların yaptıklarını yapamazlar. Orta, ortanca, orta oyun; Farklı derecede büyü gücüne sahip sıradan büyücülerdir. İyi, Ulu Toyon tarafından gönderilmiş koruyucu ruhu olan şamanlar; bunlar güçlüdür, onların çağrısına karanlığın sahibi bile hoş görüyle yaklaşır²⁴⁸.

5.2. TOTEMLERİ

Yakutlar yolculukları sırasında zor ve tehlikeli yerlerden geçer iken ağaçlara atkı bağlarlardı. Bu onları tehlikelerden ve zorluklardan korurdu. Örneğin incelediğimiz seyyahlar bu konu ile ilgili şunları ifade etmiştir:

Erman;

“Yolumuz yine sık karaçam ormanlarından ve dağlık bir ülkeden geçiyordu. Burada olağanüstü miktarda at kılı tutamları ile süslenmiş ağaçlarla sık sık karşılaşılırdı, Her zaman dik tepelerin en yüksek noktalarında durdular, sanki at kılı zorlu bir tırmanışın ardından şükran günü olarak sunuluyormuş gibi²⁴⁹.”

Wrangel ;

“Yolumuz çamlarla kaplı bir tepeye çıkıyordu ve patikanın yakınındaki birkaç yaşlı ağacın dallarına at kılı tutamları bağlı olduğunu ve birkaç sopanın toprağa saplandığını fark ettim. Önderimiz atından indi, yeleden birkaç kıl kopardı ve büyük bir ciddiyetle ağaca bağladı. Bunun dağın ruhuna atfedildiğini ve yolculuk sırasında dağın ruhunun korumasını almak için geleneksel bir davranış olduğunu, yayaların aynı niyetle yere bir sopa koyduğunu söyledi. Bu, Yakutlar arasında genel bir uygulamadır ve hatta Hristiyanlığı kabul edenlerin çoğu tarafından da ısrarla uygulanmaktadır²⁵⁰.”

Sarychev;

²⁴⁸ Duranlı, a.g.m., s .340.

²⁴⁹ Erman, a.g.e., C.II , s. 420.

²⁵⁰ Wrangel, a.g.e. ss.18-19.

“Yolumuzda, Yakutların aslında tüm seçkin dağlara yaptıkları gibi ağaçlara at kılı sunarak saygı gösterdikleri gelenekleri vardır. Atbaşı adlı büyük bir dağ silsilesini geçme fırsatımız oldu. Rehberlerim bu töreni ihmal etmedi, her Yakut atının kuyruğundan veya yelesinden birkaç tüy kopardı ve onları ağaçların en yakın dallarına astı²⁵¹.”

Dobell;

“Yolu çevreleyen ağaçlarda, bu dağların tepelerinde, rehberimin bana dağların tanrılarına adaklar olduğunu bildirdiği, bu dağların tepelerinde, küçük salkımlar halinde bağlanmış önemli miktarda at kılı gözlemledim. Onları kaza yapmadan geçen Yakutlar yapmış²⁵².”

Yukarıda ifade edilen totem ile çaput bağlama arasında bir ilişkisi olması muhtemeldir. Bu çaput bağlama adeti bütün Türk dünyasında Altaylardan Akdeniz’e kadar uzanan geniş sahada tespit edilmiştir. Çaput bağlama inancı Kuzey ve Orta Asya uluslarının eski dinlerine mahsus önemli unsurlardan biridir. Türklerin İslam öncesi inançlarına göre her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaç ve kayaların izi yani sahipleri vardır²⁵³. İnan’a göre bu iziler, Göktürkler’de *yer-su* ile ifade edilmiştir. Göktürkler’e göre *yer-su* denilen ruhlar Türk yurdunun koruyucusu idiler²⁵⁴.

Eski Türkler dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına, genellikle de *yer-su* dedikleri ruhlara bağış yaparlar. Mezkur ruhları merhametli ve koruyucu özelliğe sahiptir. Az şeye kanaat ederler ve darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Bu ruhları bir bez parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş ile de tatmin etmek mümkündür²⁵⁵.

6. TUNGUZLAR’IN DUASI VE DANSI

Erman’ın gözlemlerine göre Tunguzlar *Hanki* adını verdikleri bir Tanrıya inanmaktaydılar. Tunguzlar, her zaman kendi tarzları ile dua ederlerdi. Dua sonunda Rusların haç işareti yapma ayinine uyguladıkları üçlemeyi yapıp “*nurgen*” kelimesini telaffuz ederlerdi. Erman, Tunguzların bu ayinine şahit olmuştur. Onun gördükleri şunlardır:

“*Kapının önünden kavakların arasındaki açık bir yere gittik. Sonra sekiz adam birbirlerinin ellerini tuttu, bir daire oluşturdular ve içinde bazen soldan sağa, bazen ters yönde*

²⁵¹ Sarychev, a.g.e., C.I, s. 12.

²⁵² Dobell, a.g.e., C.I, s. 312.

²⁵³ Ahmet Gökbel, “Anadolu’da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. I, Sivas 1996, s. 176.

²⁵⁴ Abdulkadir İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, Ankara 1962, s. 4.

²⁵⁵ Abulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I, Ankara 1987, s. 472.

hareket etmeye dönmeye başladılar. Önce adımlarla gittiler, sonra zıpladılar ve sonunda topuklarının üzerine çömeldiler ve aynı anda çok hızlı bir şekilde ve sanki son nefesi verir gibi nefes verdiler, topluca bir özlemle başlayan aşağıdaki cümlecikler:

“Khödyä, Hiiryä, Hanga, Hönka, Hiindi, Hido, Hoka, Heredu, Hiinda, Huri, Koki.”

Bu kelimelerin her biri birkaç kez tekrarlandı ve her yeni kelime, yeni bir adımın veya hareket tarzının işaretiydi. Daha sonra kadınlar dans etti. Yurtların iki hanımı ve kadınların yerini alan bazı erkekler tarafından bize sergilenen; dans düzenli olarak icra edildi. Benzer şekilde bir daire oluşturdular, ama böylece her biri ellerini komşusunun omuzlarına koydu. Daha sonra aynı anda başlarını öne eğdiler ve onları dairenin ortasında tamamen gizlemeye çalıştılar. Daha sonra erkeklerle aynı şekilde, sadece adım adım hareket ettiler ve dönüşümlü olarak, farelerin veya genç bir domuzun viyaklamasına benzeyen, anlaşılmaz, son derece tekil bir çığlık atarak “nurgen” kelimesini haykırdılar²⁵⁶.”

Yukarıda ifade edilen dua ve dans biçimleri günümüzün tasavvufta yapılan ayinlerdeki motiflere çok benzemektedir. Örneğin Sema ve Zikr-i Kıyam da yapılan figürler Tunguzların yaptığı figürlere benzemektedir. Bunun ile birlikte bu benzerliğin detaylı bir şekilde araştırılması ve incelenmesi önemlidir.

²⁵⁶ Erman, a.g.e., C.II, s. 495.

SONUÇ

Yakut ve Tunguzların kökeni, dili, etimolojisi ve coğrafyası ile ilgili olan bu çalışma Avrupalı seyyahların gezi notları değerlendirilerek hazırlanmıştır. Seyahatnameler ve araştırma eserler ışığında seyahatnameler ve araştırma eserler ışığında 19. yüzyılın ilk yarısında Tunguzlar ve Yakutların sosyo-kültürel hayatlarına dair ilginç detaylara ulaşılmıştır.

Yakutlar, kendilerini Saha Türkleri olarak ifade etmekle birlikte genel kullanım Yakut ismi olmuştur. Bu ad diğer topluluklar tarafından onlara verilmiştir ve Avrupa literatüründe kabul görmüştür. Araştırma eserlerde ve seyahatnamelerde açıkça ifade edildiği üzere Yakut ismi Tunguzlar tarafından komşularına hitaben kullanılmıştır. Yakutlar ise kendilerini Saha olarak isimlendirmişlerdir. Saha isminin kökenin nerden geldiği bilinmemekle birlikte kutsal bir ruhun adından, atalarının isminden veya saygıdeğer bir şamanın kendi koyduğu isim olarak ifade edilmektedir. İncelenen seyahatnamelerde Tunguz isminin kökeni ile ilgili açıklayıcı bilgilere rastlanmamıştır.

Doğu Sibirya'nın en kalabalık halklarından olan Yakutlar ve Tunguzlar yaşadıkları coğrafyanın zorlu şartları ve iklimin elverişsizliği nedeniyle çok az ziyaretçi ağırlamışlardır. Gelenler ise onların dilleri, davranış biçimleri, sosyokültürel hayatları ve kökenlerine dair önemli bilgiler aktarmışlardır. Buna göre Doğu Sibirya 19 yy'da çağın teknolojisinden çok uzaktadır. Fakat bölge halkının hayatta kalmak için uyguladıkları geleneksel ve ilkel olarak gözüken metotlar bölgenin şartları göz önüne alındığında çağın teknolojisinden çok daha ileridedir. Minimum şartlar ve maksimum zorluklar altında geleneksel yöntemler ile barınmadan kılık kıyafete sağlık alanından beslenmeye bölgede devrim niteliğinde başarılarla ulaşılmıştır. Bu sayede Yakutlar ve Tunguzlar Doğu Sibirya'nın gelişiminde katkısı olan iki değerli toplum olmuşlardır.

Seyyahların aktarmış olduğu bilgilere göre ve kendi değerlendirmelerine göre Yakutların Türk kökenli olduğu anlaşılmaktadır Domuz eti yememeleri, at hayvan figürünün hayatlarının merkezinde bulunması ve ana dilleri gibi faktörler bunu kanıtlamaktadır. Tunguzların kökenine dair sadece Erman bir topluma işaret etmiş ve Çin toplumuna mensup olabileceklerini söylemiştir. Diğer seyyahlar, Tunguzların kökenine dair doğrudan bilgilere yer vermemişler, kesin yargıda bulunmamışlardır. Günümüzde Tunguzların üzerine yapılan akademik çalışmalarda hala fikir birliğine varılamamıştır. Tunguzların Türk, Mançu ve Sibirya'nın yerli halklarından

olabileceklerine dair üç farklı köken hipotezi üzerinde yoğunlaşmıştır. Seyahatnameler incelendiğinde Tunguzların Doğu Sibirya bölgesine güneyden geldiklerine dair güçlü kanıtlar öne sürüldüğü görülür. Giysileri, yurtları, kullandıkları bazı süslemeler ve dahi dilleri onların güney kökenine işaret eden kanıtlar olarak gösterilir.

Tunguzlar ve Yakutların yaşadıkları meskenleri incelediğimizde birçok kasaba ve şehirlerde karma yaşadıklarını ve iç içe geçtiklerini görmekteyiz. Fakat Yakutlar'a nispeten Tunguzlar bölgede daha dağınık yaşamaktadırlar.

Wrangel Yakutların atasının Tunguzlu bir kadın ile evlenip çoğaldığını ifade etmiştir. Bu ifadeye göre Yakutlar ve Tunguzların iki akraba toplum olmaları muhtemeldir. Fakat aralarındaki farklar çok keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Yakutların temel geçim kaynağı sığır ve at yetiştiriciliği olurken, Tunguzlar ren geyiği yetiştirmekte mahirdirler. Yakutların Tunguzlara nispeten bölgeye göçlerinin daha geç bir tarihte gerçekleştiği açıktır. Yakutlar bölgeye gelirken sığırlarını da getirmişlerdir. Zorlu iklim ve coğrafya koşullarına bu sığırları adapte etmişlerdir. Fakat Tunguzlar bölgenin iklimine göre hayvan yetiştiriciliğini devam ettirmişlerdir. Bu durum Tunguzların tabiatla uyumlu yaşamak istedikleri, doğayla mücadele etmekten sakındıkları ve kısmen kolay yoldan hayatta kalmayı hedefledikleri şeklinde değerlendirilebilir. Yakutlar, Tunguzlara göre daha medeni bir toplum görüntüsü çizse de inşa ettikleri yurtlar, giysiler ve diğer eşyalar benzerlik göstermektedir. Fakat kullanılan malzemeler bakımından kısmen farklılıklar da barındırmaktadır. Yurtlarının ortak özelliği hafif ve taşınabilir olmasıdır. Şekil ve yapılış tarzı itibarıyla da aynıdır. Fakat Yakutlar genel olarak at derisi kullanırken Tunguzlar ren geyiği derisi kullanmışlardır. İncelenen tüm seyahatnamelerin sonucunda Yakutların mutfaklarında süt ve süt ürünleri çok fazladır. Fakat Tunguz mutfağında bu ürünleri çok az veya hiç görememekteyiz. Seyahatnameler ışığında Tunguzların Yakutlara nispeten Sibirya yerlilerine daha yakın olduğu değerlendirilmiştir. Bunun nedeni Tunguzların bölgeye Yakutlardan önce gelip yerleşmesidir. Hayatın her alanında birbirine benzeyen fakat çok az farklar ve keskin çizgiler ile birbirinden ayrılan akraba iki topluluk Kuzeydoğu Sibirya'nın kaderini değiştirmişler, bölgeyi yaşanabilir kılmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali. *Türk Dili Tarihi*, Ötüken, İstanbul, 2013.
- ALAKSEYY, A. I. “Gavrill Andreevich Sarichev”, *The Geographical Journal*, Cilt: 134, 1968, s. 138.
- ATASOY, Emin ve Abdullah SOYKAN. “Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi”, *İlke*, S. 21, Muğla 2008, ss. 33-60.
- AYDIN, Erhan. *Orhon Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.
- BENZİNG, J ve K. H. Menges. Türk Dillerinin Sınıflandırılması, *Tarihi Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, ss. 1-14.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia, “Thermokarst”, *Encyclopedia Britannica*, 22 July 2013.
- CHİSHOLM, Hugh. “Paul Erman”, *Britannica Ansiklopedisi*, C.9, Cambridge Üniversitesi, 1911, s. 749.
- COCHRANE, John Dundas. *A Predestrian Journey Through Russia and Siberian Tartary, To the Frontiers of China, the Frozen Sea, and Kamtchatka*, Bölüm I-II, Edinburgh 1829.
- DOBELL, Peter. *Travels in Kamtchatka and Siberia: With a Narrative of a Residence in China*, Henry Colburn R. Bentley, Bölüm I-II, Londra, 1830.
- DURANLI, Muvaffak. “Saha Türklerinde Şaman ve Üstlendiği Mesleki Fonksiyonlar”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2004, ss. 337-348.
- EGOROVA, Aida, SİDOROVA Tuyaara and DAVYDOVA Valentin. *Ethnic stereotypes of Indigenous People in the North of Yakutia, International Proceedings of Economics Development and Research (IPEDR)*, Cilt 58, Singapur 2012.
- ERMAN, Adolf. *Travels in Siberia Including Excursions Northwards, Down The Obi, To The Polar Circle, And Southwards, To The Chinese Frontier*, çev. W. D. Cooley, Bölüm I-II, Longman, Brown, Green, and Longmans, London, 1848.
- ERSÖZ, Murat. “Sahalar (Yakutlar)’la İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, Sayı: 12, 2015, ss. 101-115.
- FEDOTOVIÇ, J. F. “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, *Yay. Haz. S. Gömeç, AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16/26, 1994, ss. 227- 241.
- GÖKALP, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İsmail Aka-Kazım ve Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.
- GÖKBEL, Ahmet. “Anadolu’da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 1996, ss. 173-186.
- GÖMEÇ Sadettin. “Sahaların (Yakut) Ataları veya Kök Türkçe Yazıtların Kurikanları”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, 1/3, 1993, ss. 58-59.
- GUMİLEV, L. N. *Avrasyadan Makaleler-1*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2006.
- GUMİLEV, L. N. *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2002.

- GÜNGÖR, Harun. "Şamanizm", *TDV*, Cilt 38, İstanbul 2010, ss. 325-328.
- HUANG, Pei. "New Light On The Origins Of The Manchus", *Harvard Journal Of Asiatic Studies*, C. 50, Sayı: I, 1990, ss. 239-282.
- İNAN, Abdulkadir. *Hurafeler ve Menşeleri*, Nur Matbaası, Ankara, 1962.
- İNAN, Abulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara, 1987.
- JANHUNEN, Juha. *Manchuria An Ethnic History*, Finno-Ugrian Society, Helsinki, 1996.
- JOHELSON, Waldemar. *Yakut*, Anthropological Papers of the American Museum of Natural History, New York 1933.
- JORDAN, Bella Bychkova. *Geographical Perspective on Ethnogenesis: the Case of the Sakha Republic (Yakutia)*, (Doktora Tezi), Austin 2002. KAFALI, Mustafa. *Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1976.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yayınları, 36. Basım, İstanbul 2014.
- KEMALOĞLU, İlyas. *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2003.
- KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih. "Yakutların Menşei Üzerine Bir Destan Metni", *Millî Folklor*, C. 2, Sayı: 15, Ankara, 1992, ss. 16-18.
- LEVİN, M. G. "On the Ethnogenesis of the Tungus", *Arctic Anthropology*, University of Wisconsin Press, 1963, ss. 70-75.
- OSTERKAMP, T. E. "Sub-Sea Permafrost", *Academic Press*, 2001, ss. 2902-2912.
- ÖGEL, Baheddin. *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZBAŞ, Mustafa. *Seyahatnamelerin Aynasında Orta Asya ve Sibirya: 19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Boylarının İnanç Unsurları*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi SBE 2020.
- PAKENDORF, B. *Contact in the prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives*, (Doktora Tezi), Geboren te Johannesburg, South Africa, 1970.
- Peter, J. Williams and Michael W. Smith. *The Frozen Earth – Fundamentals of Georcyology*, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 1989.
- PULLEYBLANK, Edwin G. "The Chinese and Their Neighbors in Prehistoric and Early Historic China," *In The Origins of Chinese Civilization*, University of California Press, 1983, ss. 411-466.
- SARYCHEV, Gavril Andreevich. *Account of a voyage of discovery to the north-east of Siberia, the frozen ocean, and the north-east sea*, Bölüm I-II, R. Phillips by J. G. Barnard, London, 1806.
- ŞEROŞEVSKY, V. L. *Saka Yakutlar*, çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.
- TAMMIKSAAR, Erki. "Ferdinand von Wrangell: White spots on the northeast coast of Siberia disappear", *Polar Record*, 2001 ss. 151-153.

TAŞAĞIL, Ahmet. “Yakutlar”, *TDV C. 43*, ss, 295-296.

TAŞAĞIL, Ahmet. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

TOGAN, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

USHNİTSKİY, V. V. “Tungusskiy e Rody Yakutı XVII v.: voprosy proiskhozhdeniya i etnicheskoy prinadlezhnosti, Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii”, 9, *Institut problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk*, ss.124-129.

VASİLEVİÇ, G. M. *Evenks: Historical and Ethnographic Essays (Seventeenth – Early Twentieth Centuries)*, Nauka Publishing House, Leningrad Branch, 1969.

WRANGEL, Von Ferdinand. *Narrative of an Expedition To The Polar Sea, in the years 1820, 1821, 1822, & 1823.*, Düzenleyen: Edward Sabine, Cambridge University Press, Londra, 1840. YILDIRIM, Elvin. “Kurikanların Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Türkiyat Mecmuası*, 2020, ss. 287-302.

YILDIRIM, Kürşat. “Tunguz Halkı Üzerine araştırmalar I: Mohe’lar”, *TDA*, C. 117, Sayı: 231, 2017, ss. 9-24.

YILMAZ, Emine ve DEMİR Nurettin, “Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi”, *Türkler*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 394-402.

YİNG-SHİH Yü. “Han Foreign Relations”, Ed. Denis Twitchett and Michael Loewe, C: I, *The Cambridge History of China*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, ss. 377-462.

<http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/left.htm>, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022)